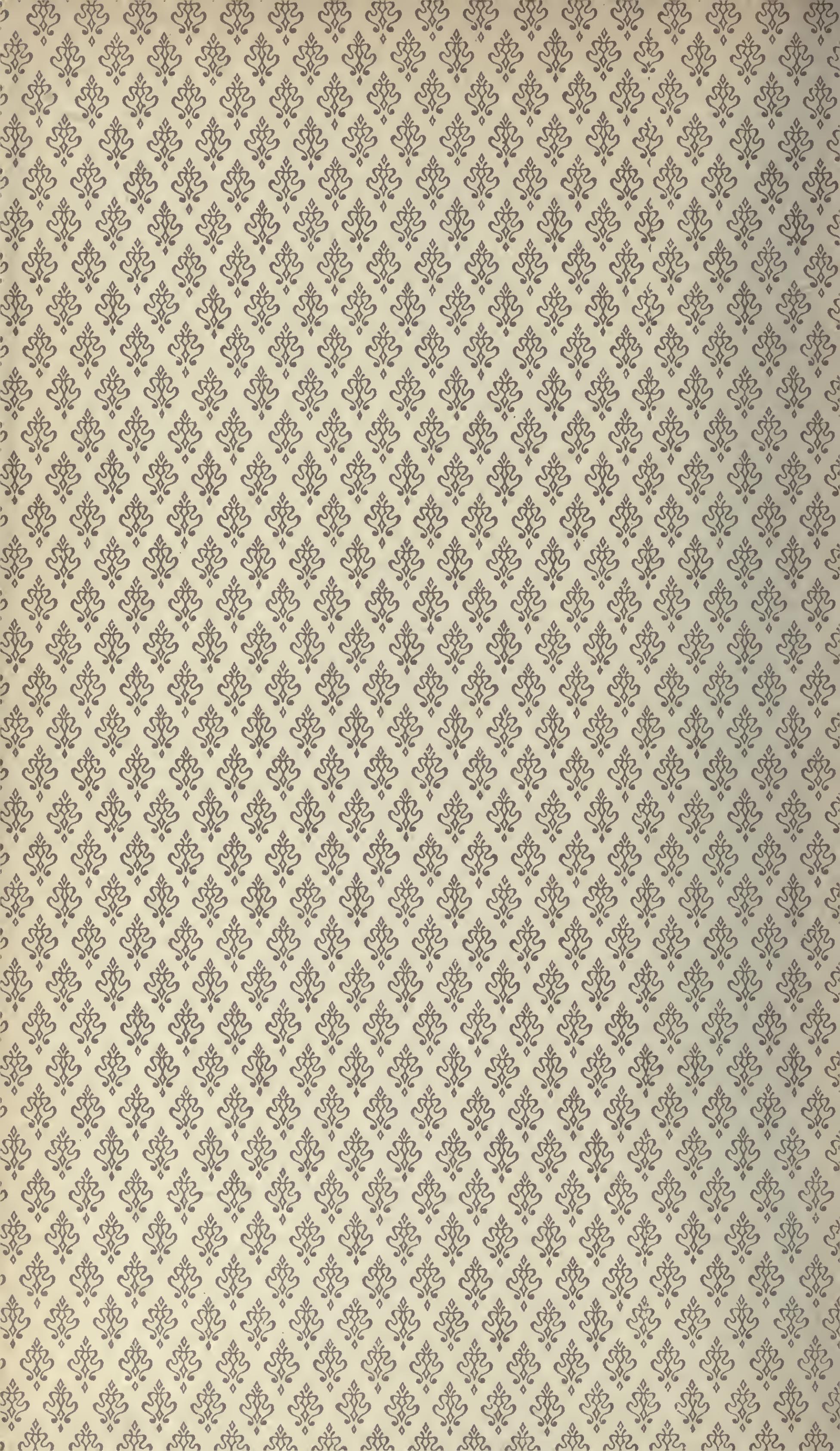

DE TERENTIO ET DONATO.

Terence

DE TERENTIO ET DONATO

COMMENTATIO

SCRIPSIT

Jacobus Johannes

J. J. HARTMAN

LIT. HUM. DOCTOR IN UNIVERSITATE LUGDUNO-BATAVA PROFESSOR ORDINARIUS.

LUGDUNI BATAVORUM
A. W. SIJTHOFF
MDCCCLXXXXV

ΤΗΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΙ ΕΤΑΙΡΕΙΑΙ

ΗΤΙΣ ΠΡΟ ΤΡΙΩΝ ΕΤΩΝ ΕΤΑΙΡΟΝ ΜΕ ΕΠΟΙΗΣΕΝ

ΧΑΡΙΝ ΕΙΔΩΣ ΤΕ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΩΝ

ΤΟΔΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ

ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ.

[V]

CONSPECTUS.

CAPUT PRIMUM.

Lepidum, venustum, elegantem esse poëtam Terentium dicenti tibi permulti assentientur. Quis enim istud non sexcenties audivit, quisve infitias ire audeat? Sed quantus sit artifex comicus ille, quotusquisque eorum a quibus laudatur scit, id est penitus sentit? Certe non sciunt hoc ii qui raptim eum percurrunt, ad exitum fabulae properantes, tamquam si res sibi sit cum nostrae aetatis narratiunculis, quarum ternas quaternasque singulis pervolitant diebus eiusmodi lectionis amantes. Accurate enim poëta noster legendus est; neque ad eam rem magna opus est doctrina Latinive sermonis rara quadam scientia; sedulitate opus est, atque eiusmodi sedulitate quae nihil parvi ducat sed singula vocabula perpendat examinetque. Et ne vocabulorum quidem vim probe novisse sufficit, nisi hoc accedit ut quo vocis sono pronuntianda sint teneamus, loquentisque vultum gestum actum tamquam praesentes videamus. Gravem illum esse laborem si quis dicat non equidem negem. At est dulcissimus suavissimusque, neque qui illum susceperit unquam taedii quidquam sentiet. Quid quod ne oneri suo succumbat nullum est periculum: praesto enim est ubique strenuus adiutor, qui eum sustentet, excitet, moneat, quique longam atque asperam viam, qua ambulandum est, facundo sermone brevem reddat aequamque. Quis sit dux ille et adiutor sponte apparebit, quotque eius quantaeque sint virtutes ut in clara ponatur luce sedulo dabo operam. Sic optime quan-

tum sibi postulet diligentiae Terentius et quo modo legendus ille sit exponam. Quod paucis verbis fieri nequit. Una mihi ex eius fabulis ab initio ad finem est pertractanda, omnesque versus, in quibus lateat aliquid, quod a vulgo legentium negligi vel soleat vel facile possit, accurate mihi sunt examinandi. Ibi autem facere non possum quin fabulae illius quid singulis agatur scenis legenti in mentem revocem. Cum enim omnium fabularum Terentianarum color sit unus fere idemque, haud facile singularum decursus seriesque memoria retinetur: ab alia ne ad aliam aberret mens periculum est. Quodsi iam lectu digna est commentatio mea, quis ferre eam poterit si identidem ei ab illa ad Terentii textum, a textu ad illam erit recurrendum? Et cur ego ne paulo longior evadat hic liber magnopere metuam? Docere enim neminem volo nisi forte tironem aliquem. Simul tamen hic illic aliquod meum commentum aliquamve mihi natam suspicionem proferam ut sic doctorum eliciam sententiam iudiciumque. Versabitur ergo hoc caput in ea Terentii comoedia, quae mihi lepore et venustate ceteris omnibus praestare videtur, Eunuchum dico.

Actus I. Scena 1.

In scenam prodit Phaedria, a Thaide sua heri exclusus sed modo revocatus, cum Parmenone servo. Quibus illi inter se utantur verbis quis nescit? Cui ignotum illud:

Quid igitur faciam? Non eam, ne nunc quidem
Quom arcessor ultro?

Quis non tenet memoria Horatianum locum a

Porrigis irato puero cum poma recusat

incipientem? Et tamen quae totius scenae sit sententia non facile quivis rogatus respondeat. Quid enim? Vultne Phaedria post illam exclusionis iniuriam, ubi primum arcessitur, ad

Thaidem advolare, retinetque eum Parmeno? At potius Phaedria se iam ultra laturum meretricis contumelias negat, et ne, si obsecret quidem illa, iturum asseverat, admonetque eum Parmeno periculi quod ipse sibi sit paraturus, si obstinato egerit animo, „factique" ait „te poenitebit, nam carere tamen ea non poteris, ultro ad eam posthac accurres, tum tu ei dabis supplicium, non illa tibi." Ergone Phaedriam iusto magis iratum Thaidi placare studet Parmeno, sperans inter eos gratiam reconciliatum iri? At nemo Parmenone gravius Thaidi succensere potest, nemo magis eam detestari, nemini magis de illius perfidia esse persuasum. Rectam nobis viam monstrat vetus Scholiasta, cuius haec est verissima prudentissimaque annotatio:

> „In hac προτάσει exemplum ponitur quam non suae potestatis sit qui amat: quam sapiat, qui non amat neque aliter affectus est."

Ita est: de amore suo tamquam de re seria loquitur Phaedria; de vindicanda Thaidis iniuria cogitat, quid sibi sit agendum deliberat etiam, tamquam si prudentiae consiliove locus hic sit. At servi allocutio huc fere redit: „noli te adeo macerare; crede mihi, nugatoria res amor est; leves sunt omnes puellae, tuque ineptus qui solam Thaidem tibi soli fore constantem tibi promiseris. Quid tumultuaris? Quid insanis? Quid tristitia tua parvam rem magnam facis? Confer te alio. Denique rem levem fer leviter."

Neque minus bene quam Scholiasta scenae vim perspexit Horatius (nam Lucretius IV, 1177—81 paucis tantummodo vocabulis ad eam alludit), quem ideo tantummodo ad eam provocare ut doceat de amore multo sapientius prudentiusque disputare servum „integrum" quam herum amori obnoxium, ex ipso satirae consilio apparet. Persius vero (V, 161—175) tam longe hinc aberrat ut eum de alia quadam cogitare fabula suspiceris. Quid enim? Phaedria ei est Chaerestratus, Parmeno Davus, Thais Chrysis. Dixeris mutata esse nomina a Terentio,

nam a Menandro ea fuisse scripta quae Persius habeat. Hoc enim et scholiasta Persii dicit his verbis: „apud Terentium personae immutatae sunt." Et omnino illa in nominibus discrepantia mihi parvi momenti videretur [1]), nisi de plane alia re ageret Persius atque illa est in qua et Terentii et Horatii locus versantur. Persianum illum iuvenem pristinae levitatis pudet poenitetque, ad bonam vult redire frugem. Hoc certe simulat, nam statim se indicat: sui desiderium vult movere amicae. Exclusum se fuisse ne verbo quidem significat. Ergone aliam fabulam ignotam nobis ante oculos habet Persius? Vix ausim hoc asseverare, licet non sit incredibile. Etenim magis in hanc inclino opinionem ut dicam Persium, pudicum severumque adolescentem, disciplinae addictum Stoicae, et in Menandro et in Terentio fuisse hospitem, atque in hoc, de quo agimus, loco conscribendo uno Horatio nisum esse, quem parum intelligeret. Nam si unum illud „quidnam igitur faciam," quod cuiusvis est, quodque obiter inspecto Terentio — ut tamen hoc largiar aliter censentibus — cognoscere potuit Persius, cetera omnia vocabula quae ei sunt cum Terentio communia, et apud Horatium leguntur. Sed haec mittamus, ad Terentium redeamus. Et cum de tota scena viderimus, singula adspiciamus vocabula.

vs. 46 sq. [2])

Quid igitur faciam? Non eam, ne nunc quidem
Quom arcessor ultro? an potius ita me comparem...

Dixerit aliquis particulae an locum hic non esse: non enim inter se opponi duas res, sed iungi; opus ergo esse particula ac, ut sic fere roget Phaedria: „neque nunc neque posthac

[1]) Terentii scholiasta de Phaedriae, Parmenonis, Thaidis in Menandri Eunucho nominibus nihil dicit, quamquam in eiusmodi rebus commemorandis accuratissimus esse solet.

[2]) In citandis versibus actuum scenarumque hic non habebo rationem; indicabo tantummodo totius fabulae quotus sit versus de quo agitur.

unquam eam?" Meliora eum docebit Scholiasta hac annotatione: „hoc videtur non esse contrarium, sed est. Nam dubitat utrum meretricis satisfactionem exspectet an illam omnino non quaerat." Etenim illa pars ne nunc quidem quom arcessor ultro vim habit „positivam", cum haec sit loquentis mens: „nunc certe mihi eundum est".

Hoc quoque egregie Scholiasta observat vocabulo igitur significari: „multa tacitum cogitasse adolescentem et tandem in haec verba prorupisse" ut vocabulo εἶτα apud Menandrum in εἶτα τί ποιήσω;

vs. 47 sqq. an potius ita me comparem

Non perpeti meretricum contumelias:

Exclusit, revocat, redeam? non, si me obsecret?

Vocabulum ita unice cum iis quae versu 49 leguntur iungendum est, ut Phaedria dicat: „an potius me comparem non perpeti meretricum contumelias ita loquendo: exclusit... obsecret?" Nam si iungamus ita me comparem, vix ferri possit infinitivus perpeti. cf. vs. 240:

itan parasti te ut spes nulla relicua in te sit tibi?

vs. 50, quo Parmeno respondet:

Si quidem hercle possis, nil prius neque fortius

sic fere Graece est vertendus:

ἐὰν δύνῃ γε· τοῦτο γὰρ κάλλιστ' ἔχει.

Non enim si quidem hercle possis sententiae est protasis, et nil prius neque fortius apodosis. Respondentis est Latinum quidem ut Graecum γε.

56 sqq.

Proin tu, dum est tempus, etiam atque etiam cogita,

Ere, quae res in se neque consilium neque modum

Habet ullum, eam consilio regere non potes.

Egregie vs. 57 in media allocutione vocativus ere interponitur: sic enim loquuntur qui rem gravem, sapiensve dictum sunt allaturi.

65 Legendum mihi videri:

Egone illam quae illum, quae me non, quae... sine modo iam dixi in Mnemosyne (vol. XX p. 167). Quam durus sit vulgatus verborum ordo nemo Lachmanno clarius indicavit, qui ad Propertium (I, 2, 25) sic supplendum esse annotat: „egone illam (adeam), quae illum (recepit), quae me quae non (pati facit)" ita ut illa q u a e n o n Graeco τί οὐ sint similia!

68 sq. Iure hi versus admirationem movent: non enim poterant lepidius meretricis perstringi artes fallaciaeque quam hic Parmeno facit:

Haec verba illa una me hercle falsa lacrimula
Quam oculos terendo misere vix vi expresserit
Restinguet.

Quod autem Bentlejus proposuit m i s e r a pro m i s e r e minime probandum videtur. Egregie enim illo m i s e r e augetur vis vocabuli v i x.

Actus I. Scena 2.

Stantibus etiamdum ante Thaidis ostium Phaedria et Parmenone, et hoc optima quaeque monente, illo vel audiente vel non audiente, ipsa Thais prodit, secum loquendo significans quam metuat ne iusto gravius ferat Phaedria quod heri sit exclusus. Reverane s e c u m haec loquitur, a nullo se audiri rata, reverane solam se esse putat, an s i m u l a t a se non visos Phaedriam et Parmenonem? Veterem scholiastam audiamus. Ad vs. 85, ubi Thais Parmenonis voce audita haec dicit: „quis hic loquitur?" ille annotat: „non imperite intelligunt, qui existimant meretricem etiam hoc simulare quod non praeviderit Phaedriam. Nam et personae et dictis eius ceteris convenit: et tunc erunt gratiosa (i. e. ad Phaedriae gratiam captandam apta) omnia, quae supra dixit." Verissime haec

esse observata sentire mihi videor, demonstrare me non posse certo scio. Lubenter tamen mea facio verba eius: „et tunc... supra dixit", quae callidissimi de arte comica iudicis esse censeo. Et quamquam de eiusmodi rebus aliter sentientes nemo certis signis argumentisque convincat, haud tamen infirmum adesse Scholiastae videtur adminiculum in versu 83: (vereor ne illud gravius Phaedria tulerit)

Quod heri intromissus non est,

ad quae Thaidis verba ipse adscripsit: „haec levius, ut de facto suo loquens". Cur autem levius de suo facto Thais loquatur, cur crudelitatem suam leni vocabulo mitiget, nisi se a Phaedria audiri putet? Sed videamus quae sequuntur. Vix haec elocuta est Thais quae modo afferebam, cum se ad Phaedriam convertit his verbis:

ehem, tun hic eras, mi Phaedria?
Quid stabas hic? quor non intro ibas?

Sic nunc in editionibus legitur; olim legebatur:

Quid hic stabas? cur non recta introibas?

Ad quae verba Scholiasta adscribit: „Quasi parum fuerit introibas, satis mire additum recta." Vides quanto praestet antiqua spretaque lectio recenti probataeque. Illo enim recta dissimulat Thais unquam quidquam obstitisse quominus aedes suas intraret Parmeno. Sed mitto hoc; unum etiam moneo lectorem, ubi impense laudare velit Scholiasta Terentii verba, ipsum illud adverbium mire, quo et hic utitur, ab eo poni solere.

Cognito quam sibi succenseat Phaedria, iram eius sedare nititur Thais narrando quae causa fuerit cur eum heri „non admiserit". Quae narratio huc fere redit: dum etiam cum matre Rhodi vivebat Thais, ad eas allata est puellula quaedam Athenis rapta a praedonibus. Illam Thaidis mater pro sua eduxit, ita ut volgo Thaidis soror esse crederetur. Athenas profecta Thaide cum primo amatore suo, qui haud ita multo post mortuus est, mater eius obit, bona eius et cum illis

puella illa, iam adulta, veneunt. Forte fortuna emitur illa ab altero Thaidis amatore, milite, rivale illo Phaedriae, ad quem tota haec spectat fabula. Is enim iter faciens in Cariam Rhodum appulerat. Reversus Athenas iam dono daturus erat puellam Thaidi, cum cognoscit exortum sibi aemulum Phaedriam; inde quaerit effugia, daturum se negat nisi certus sit de Thaidis fide; quae sororem suam adoptivam vehementer secum habere cupiens hoc sibi agendum esse statuit ut per paucos dies militem illum, ineptissimum mortalium, solum recipiat, Phaedriam, licet ille sibi sit multo carior, excludat.

Hanc narrationem, quam ego grammatici instar in breve contraxi summarium, lepidissime exornavit poëta; sed lepidius nil cogitari potest ioco illo quem Parmenoni tribuit. Is enim, Thaide antequam narrare incipiat Phaedriam interrogante:

Dic mihi
Hoc primum, potin est hic tacere?

pro illo respondet:

egone? optume.
Verum heus tu, hac lege tibi meam adstringo fidem:
Quae vera audivi, taceo et contineo optume: [1])
Sin falsum aut vanum aut finctumst [2]), continuo palamst:
Plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo,

deinde ipsam Thaidis narrationem identidem facetissime interrumpit ad illud responsum alludens. Sed eo loco, ubi vel optime ornamentum illud a poëta est adhibitum, ibi versus eius turpissimam contraxerunt maculam, non incuria librariorum grammaticorumve importunitate, sed recentium doctorum perversa, si quid video, sapientia. Postquam Thais de milite in

---

[1]) An omnia, ut ingrata vitetur repetitio?
[2]) Multo elegantius Bentlejus:
Sin falsum audivi ac fictum.

Cariam profecto narravit, sic Phaedriam alloquitur (vs. 126 sqq.):

te interea loci
Cognovi. Tute scis postilla quam intumum
Habeam te et mea consilia ut tibi credam omnia.

Hic eam interpellat Parmeno:

Ne hoc quidem tacebit Parmeno.

Quibus verbis auditis Thais:

Oh dubiumne id est?
Hoc agite amabo...

Tum narrare pergit. Sic enim in recentioribus legitur editionibus aut omnibus aut certe permultis. Quam perverse, docet Scholiasta duplici ad vs. 130 annotatione: „Hoc agite pro adverbio corripientis est positum aut certe pro adhortatione audientiae praebendae." (Pro adverbio autem et adverbialiter ille dicit, ubi de certa quadam loquendi formula agitur). Et melius etiam: „hoc agite id est, illud desinite et hoc attendite". Ita est: ineptum enim est dicere: „hoc agite" nisi iis qui cum maxime alias res agunt, et qui illis verbis „hoc agite" aliquos alloquitur, ab iis facit alloquendi initium; praemittere nihil potest. Rectissime ergo olim ita edebatur locus, quemadmodum et a Scholiasta lectus fuit, ut Phaedria diceret: „ne hoc quidem tacebit Parmeno", tum Parmeno: „oh dubiumne id est?" Iure nunc ambos sic corripit Thais: „hoc agite amabo": cum enim iis fuerit auscultandum, inter se colloqui et alias res agere coeperunt. Atque sciendum hic est quo modo pauca illa verba ab utroque fuerint pronuntiata. Cum gemitu ergo et quasi lacrimans Phaedria dicit: „ne hoc quidem tacebit Parmeno", tum Parmeno: „ob dubiumne id est?" Quae dissimulatio quantum habeat acerbitatis dici vix potest.

Prudentissime acutissimeque observat Scholiasta tam certum esse sibique constare meretricium sermonem, ut quaedam

habeat vocabula tamquam legitima. Hoc ut doceat, ad vs. 95, ubi his verbis consolari Thais studet Phaedriam:

Ne crucia te obsecro, anime mi, mi Phaedria

annotat: „vide quam familiariter hoc idem repetit [1]) blandimentum. Vult enim Terentius velut peculiare verbum hoc esse Thaidis; ideo toties dictum est: Tune hic eras mi Phaedria? et Ne crucia te obsecro, anime mi, mi Phaedria." Quam annotationem ideo exscripsi quia mox utilis nobis esse poterit.

Sic Thais pergit (vs. 96 sq.):

Non pol quo quemquam plus amem aut plus deligam
Eo feci, sed ita erat res, faciundum fuit.

Tum solita sua acerbitate servus:

Credo, ut fit, misera prae amore exclusti hunc foras.

Nequis putet alia ratione hic illud prae esse adhibitum atque lex grammatices iubet, moneo ἀπροσδόκητον quoddam hic latere: „prae amore... exclusisti" ait Parmeno quasi diceret: „prae amore... admittere non potuisti."

107. Sic narrationem orditur Thais:

Samia mihi mater fuit: ea habitabat Rhodi.

Praestantissima est Scholiastae annotatio: „Puduit dicere Thaidem: meretrix mea mater fuit, quod tamen significavit dicendo aliunde civem alibi habitasse. Nam ideo meretrices peregrinae dictae sunt in comoediis, ut in Andria: adeon est demens? ex peregrina?" Haec enim nisi esset occulta adiectivi Samia vis, quae esset hoc loco verborum:

potest taceri hoc

a Parmenone interpositorum festivitas?

110. Rogata Thais civisne Attica fuerit puella illa, de qua narrat, respondet: arbitror.

[1]) Observandum in sermone, quo nunc utentem legimus Scholiastam, susque deque haberi sententias interrogativas, ita ut plerumque interrogationes indirectae sint in indicativo, directae sine ulla causa coniunctivum habeant.

Non hic negligendus lepidissimus Ciceronis locus (pro Fonteio § 29), ubi de Indutiomaro Gallo legimus: „illud verbum consideratissimum nostrae consuetudinis arbitror, quo nos etiam tunc utimur cum ea dicimus iurati quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scire dixit." Urbani ergo sermonis illud verbum est, sed dubitationis nihil habet.

De primo amatore suo ita Thais loquitur (vs. 119 sq,):

Ego cum illo, quocum tum uno rem habebam hospite,
Abii huc, qui mihi reliquit haec quae habeo omnia.

Bene se perspicere quam callido consilio hic omnia vocabula a Thaide sint electa conquisitaque testatur scholiasta annotando: „hoc ideo ne tantundem obsequii exigat Phaedria."

Post haec Thaidis verba exclamat Parmeno (vs. 121):

Utrumque hoc falsumst: ecfluet

et rogatus cur hoc dicat respondet:

Neque tu uno eras contenta neque solus dedit:
Nam hic quoque bonam magnamque partem ad te adtulit.

Notanda loquendi ubertas quae est in verbis bonam magnamque partem. Sic servum loqui decet qui sciat quomodo Thaidis causa pecunia fuerit corradenda; sciat, inquam, immo expertus sit: suum enim defraudare genium eum coëgit herus, prae Thaide omnes negligens.

Profecto in Cariam milite, Thais ait (vs. 126 sqq.):

te interea loci
Cognovi. Tute scis postilla quam intumum
Habeam te et mea consilia ut tibi credam omnia.

Annotat Scholiasta: „oratorie priorem amatorem facit militem quam Phaedriam. Nam posterius dicit hunc cognitum per absentiam militis. Ergo cum militi Phaedria rivalis superductus sit, consequens est ut miles queri debuerit, non Phaedria". Egregie, ut opinor. Hoc enim est quod fore praedixerat (vs. 70) Parmeno: „te ultro accusabit." Neque minus est vera ad vs. 128:

(scis) mea consilia ut tibi credam omnia

observatio: „urget hoc Thais quod Phaedria utatur consultore.” Huc enim et illud spectabat, quod vs. 101 rogabat: „potin est hic tacere.” Duas enim res simul in clara luce ponere studet Thais; et quam bene Phaedriae carere possit benignitate, quamque parum in illius potestate sit, et tamen vere a se unum illum amari diligique.

vs. 136 „Miles Rhodum deversus” Thais ait:

emit eam dono mihi

Imprudens harum rerum ignarusque omnium.

Annotat Scholiasta: „hic ostenditur, quam avidus id faceret si rem penitus nosset. Simul etiam ostenditur quanta secreta dicat Phaedriae, quae rivalis nesciat”. Verissime; v. annot. de qua modo agebamus.

vs. 139:

Ait (miles) si fidem habeat se iri praepositum tibi
Apud me, ac non id metuat, ne ubi acceperim,
Sese relinquam, velle se illam mihi dare,
Verum id vereri.

Annotat Scholiasta: „Semper ait dicimus quum vel invisa nobis et audientibus, vel vana dicta narramus alicuius”. Saepe apud eum recurrit utilissima haec de verbo ait observatio, quam veram esse unus hic locus docere potest. Operam enim Thais dat ut persuadeatur Phaedriae, quamvis egregium Thais a milite exspectet donum, tamen se ab ea longe longeque illi praeferri, illumque contemni, se amari.

Simul haec Thais insinuat (vs. 142 sq.):

sed ego quantum suspicor

Ad virginem animum adiecit.

Ad hunc locum duas habemus Scholiastae annotationes, utramque verissimam. Altera est: „magnifice [1]), ut rivalis odium

---

[1]) **Magnifice** hic positum est pro usitatiore illo **mire**.

deleniret, vult persuadere Phaedriae non se amari sed virginem." Alterius hoc est initium: „ut vel laedendi militis causa Phaedria patiatur". Corrupta sunt quae sequuntur, sed quid totum sibi voluerit scholion luce est clarius. Ad versum enim 145, ubi ita Thais de puella sibi a milite promissa loquitur:

Multae sunt causae quamobrem cupio abducere

annotatum invenimus: „Etiam hoc verbo gratificatur Phaedriae: non enim accipere ut ab amico remunerante sed abducere ut ab stulto et experte". Haec ergo annotatio idem continet quod duae illae ad vs. 142; siquidem expers hoc loco significat: mei amoris expers et cui ipsa nihil unquam concesserim.

vs. 144 sq. Audita Thaidis suspicione de milite amore puellae illius capto, verecunde et σεμνολογῶν Phaedria rogat: „etiamne amplius?" Etenim, ut Scholiastae verbis utar: „mundat Terentius, ut solet, res huiuscemodi per ellipsin suam". Respondet Thais:

nil, nam quaesivi

et Scholiasta annotat: „optime purgavit Terentius, quod mox liberalibus nuptiis fuerat obfuturum, si vitiatam virginem duceret Chaerea. Necessario ergo defenditur, tamquam quae honeste nuptura est." Quae huc fere redeunt: totius fabulae oeconomiae in tempore prospicit poëta. Illa enim puella Chaereae, Phaedriae fratris, iuvenis honesto loco nati, uxor fiet. Et optime mihi videtur veram loci vim perspexisse Scholiasta. Quid enim attinebat Thaidem tam firmiter hoc negare, quae „ad virginem animum adiecisse" militem suspicetur tantummodo, nisi subesset hic aliquod poëtae consilium?

vs. 146 sqq. Has affert causas Thais cur puellam a milite „abducere" cupiat:

Primum quod soror est dicta, praeterea ut suis
Restituam ac reddam: sola sum, habeo hic neminem
Neque amicum neque cognatum: quamobrem Phaedria
Cupio aliquos parere amicos beneficio meo.

Quid intersit inter sola sum et habeo neminem non potest melius doceri quam his Scholiastae verbis: „sola sum ab iis quos natura conciliat per se, habeo neminem eorum qui voluntate iunguntur".

Pro amicum Bentlejus legendum censebat notum, quae elegantissima est lectio etiam propter soni similitudinem in notum... cognatum. Scholiasta tamen amicum legit, quod apparet ex eius annotatione: „bene hoc apud amatorem, quia est aliud amator, aliud amicus". Si vero illa annotatio ad versus sequentis vocem amicos pertinet, quantocius recipiendam censeo Bentleji coniecturam. Satis enim puerile hoc videtur: „non habeo amicum... cupio amicos parere." [1])

Postremo blande Thaïs a Phaedria petit ut non solum consilium suum probet, sed etiam sibi in eo exsequendo ferat opem: vs. 150 sqq.

Id amabo adiuta me quo id fiat facilius.
Sine illum priores partes hosce aliquot dies
Apud me habere.

Iure huius loci venustatem his verbis laudat Scholiasta: „mira coactio: pro patere excludi adiuta me dixit" et „blande sine illum, tamquam in manu eius sit iniuriam non pati, et excludi militem."

vs. 152 Respondet Phaedria:

Pessuma,
Egon quicquam cum istis factis tibi respondeam?

gaudensque Parmeno exclamat:

Eu, noster, laudo; tandem perdoluit: vir es.

Nihil ergo eorum quae Thais dixerat se credere uterque significat. Illa enim de admittendo milite tanquam de aliquo dolo

---

[1]) Coniecturae Bentlejanae vel firmissimum praesidium est in Phorm. vs. 98:
Neque notus neque cognatus extra unam aniculam
Quisquam aderat.

locuta erat, in quo nullae essent Veneris partes, et quantum potuit veram verbi admittendi significationem dissimulavit.

Tum denuo Phaedria (vs. 155 sqq.):

At ego nescibam quorsum tu ires: parvula
Hinc est abrepta: eduxit mater pro sua:
Soror dicta est: cupio abducere ut reddam suis.

Nihil unquam Latine venustius facetiusque scriptum esse dices si noveris qua voce et quo vultu haec sint proferenda. Hoc te docebit Scholiasta egregia annotatione: vide μίμησιν cum odio inductam et depravatam pronuntiatione, ita ut ὁμοιοτέλευτα non vitarentur de industria". [1]) Et vera eum docere ex una particula at, quae praemittitur, apparet: permagna enim eius est acerbitas.

Sequuntur haec Phaedriae verba (vs. 158 sqq.):

Nempe omnia haec nunc verba huc redeunt denique:
Excludor, ille recipitur, qua gratia?
Nisi si illum plus quam me amas et istam nunc times,
Quae advecta est ne illum talem praeripiat tibi.

Tum Thais: „Ego id timeo?" et Phaedria: „quid te ergo aliud sollicitat?" Sollicitare apud Ciceronem est: pretio et promissis ad suas partes pertrahere homines." Hic „sollicitum reddere" et „animum alicuius perturbare" interpretantur. Sic certe Andria vs. 689:

Sicin me atque illam opera tua nunc miseros sollicitari.

Sed nostro loco dubitationis ansam istud verbum praebet. Unde enim Phaedria agnoscere vel coniicere potest Thaidem anxiam, sollicitam esse? Quibus signis illa eum animi statum indicavit? Et quomodo nunc sequentia annectuntur? Certe cedo cum sequentibus cohaeret; est enim: „responde mihi

---

[1]) Tamquam exemplum huiusce figurae (μιμήσεως s. ἠθοποιίας) hos versus citat Quintilianus IX, 2. Ad. alios Terentii locos, ubi alicuius verba sic ab alio repetuntur ut pronuntiatione depraventur, Scholiasta annotat: ἐν ὑποκρίσει et ἐν ἤθει.

ad ea quae iamiam rogaturus sum". Interrogationes autem omnes illae vocem talem versus 161 respiciunt. Si vero fingimus sollicitat hic esse „te a me abstrahit" recte habent omnia.

164 sq. Sua dona enumeraturus Phaedria sic incipit:

Num solus ille dona dat? Nuncubi meam
Benignitatem sensisti in te claudier.

Vetusta haec est lectio, in qua claudi est non patere; alia lectio est claudere, ut claudĕre sit idem ac claudēre (claudicare). Quam licet defendere ego contra summorum virorum auctoritatem nolim, tamen neque reticeo in illo claudier esse quod male me habeat. Afferunt hunc Ciceronis locum (de Off. II, 15): „Nec ita claudenda est res familiaris ut eam benignitas aperire non possit, nec ita reseranda ut pateat omnibus". Sed ibi imago illa multo elegantius et rectius est adhibita. Et nostro Terentii loco Tulliani ratione habita pro in te requirimus tibi. Bentlejus coniecit: intercludier, quod parum verisimile propter Andr. 573:

Nolo tibi ullum commodum in me claudier,

ubi in me claudier legitur, et recte tibi.

vs. 165 sqq. Haec ergo beneficia sua Thaidi in memoriam revocat Phaedria:

Nonne ubi mi dixti cupere te ex Aethiopia
Ancillulam, relictis rebus omnibus
Quaesivi? porro Eunuchum dixti velle te,
Quia solae utuntur his reginae: repperi.

Omnes horum versuum lepores accurate indicat Scholiasta annotando: „Vide quemadmodum exhibeat atque aerumnas sibi difficillimorum munerum dicat imposuisse meretricem. Ex Aethiopia ancillulam inquit dixti te cupere. Quid ego feci in re coeli et solis et paene orbis alterius? quaesivi, non enim in promptu erat. Deinde non petiisti sed dixisti, nec velle te sed cupere, non nigram sed ex Aethiopia; nec

dedi sed relictis rebus omnibus quaesivi. Quid hic non ita expressum ut nihil addi possit?"

vs. 171. Respondet Thais:

Quid istic, Phaedria?
Quamquam illam cupio abducere, atque hac re arbitror
Id fieri posse maxime: verum tamen
Potius quam te inimicum habeam, faciam ut iusseris.

Scholiasta: „quid istic consentire incipientis est; deest remoramur aut quid tale". Quam explicationem verissimam esse hi loci demonstrant: Andr. 572, Eun. 388, Ad. 133 (350), 956, Heaut. 1053.

175. Vix haec Thaidis audivit blandimenta cum exclamat Phaedria:

Utinam istuc verbum ex animo diceres
„Potius quam te inimicum habeam" et istuc crederem
Sincere dici, quidvis possem perpeti.

Eadem habes vocabula apud Catullum (109):

Iucundum mea vita mihi proponis amorem
Hunc nostrum inter nos perpetuumque fore.
Di magni facite ut vere promittere possit
Atque hoc sincere dicat et ex animo.

Quos versus eorum causa exscripsi, si qui demonstrando Catullum etiam in pulcherrimis illis de suo amore carminibus vocabula surripuisse aliis, tempus perdere voluerint. Interea hoc observemus omnia hic puellae verba a Phaedria repeti ut significet quantopere iis capiatur.

Tum Phaedriam Thais rogat (179 sq.):

Ego non ex animo misera dico? quam ioco
Rem voluisti a me tandem quin perfeceris?

Respicit hac interrogatione versus 165—7, ubi sua dona ei imputavit Phaedria.

Non diutius biduo praelatum iri militem Phaedriae asseverat Thais his verbis (vs. 183):

Profecto non plus biduum aut...

Tum Phaedria

Aut? nil moror

Verborum nil moror hic esse sensus videtur: „Non cupio audire, noli quidquam addere: de maiore dierum numero te nil dicere volo, quidquid sit."

Quid illo tempore faciet Phaedria?

Rus ibo (ait vs. 187): ibi hoc me macerabo biduum.

Lepide prudenterque admonet nos Scholiasta: „pronuntiandum est biduum ac si dixisset biennio."

Eiusdem generis est aeque vera observatio, quae ad sequentem versum:

Ita facere certumst: mos gerundust Thaidi

legitur: „cum pronuntiatione et gestu, ut ostendat quae vis amoris sit ut Thaidi mos geratur." Recte, ut videtur. Conferendum est enim quod vs. 97 ipsa Thais dicit: „faciundum fuit." Quodque ad illum versum annotat Scholiasta de usu gerundivi, non illud tradere videtur quod nemo in ludo doctus ignorare potest, sed admonere lectorem apud Terentium tum praesertim illam verbi formam adhiberi cum de *σιδηρᾷ τινι ἀνάγκῃ* agatur atque insignem quandam eius esse emphasin.

Iam sola relicta Thais reliquum consilium suum his verbis aperit:

Et quidquid huius feci, causa virginis
Feci, nam me eius spero fratrem propemodum
Iam repperisse, adolescentem adeo nobilem.
Et is hodie venturum ad me constituit domum.

Ubi illud adeo vix intelligeres nisi Scholiasta te admoneret: „adeo exclamantis est et cum gestu pronuntiantis."

Actus II Scena 1.

Iam abiturus est Phaedria per biduum — quemadmodum rogavit Thais — cessurus militi. Dumque stat in limine aedium suarum anxius sollicitusque, Parmenonem admonet det operam ut ad Thaidem deducantur Eunuchus et ancilla nigra, quos ei promiserat. Tamque crebro eandem rem commendat servo, ut ille ad extremum iratus roganti hero (vs. 208):

Satin hoc mandatumst tibi?

respondeat:

Ah, rogitare quasi difficile sit.
Utinam tam aliquid invenire facile possis, Phaedria,
Quam hoc peribit.

Parmenoni enim qui, ut vidimus, Thaidem contemnit, despicit, odit (cf. ante omnia vs. 123: „hic quoque bonam magnamque partem ad te attulit", quaeque de illo versu observavimus p. 11), quidquid Thaidi herus dat perdere ille videtur. Cum lepida ergo et ridicula acerbitate pro: „ad Thaidem istud donum perveniet" dicit: „hoc peribit." Cf. Plaut. Truc. II, 7, 16:

meretricem ego ita esse reor mare ut est: quod des devorat nec unquam | Abundat.

et Tac. Hist. I, 30 (de Othone): „perdere iste sciet, donare nesciet."

Praeterea hoc verissime annotat Scholiasta: „Phaedria ἠθικῶς interiectum; monet enim servus id quod Phaedriae inexspectatum esse putet."

Flebiliter herus respondet:

Ego quoque una pereo quod mihist carius.
Ne istuc tam iniquo patiare animo.

Tum servus: „minime qui effectum dabo: sed numquid aliud imperas?" Pro qui effectum Bentlejus quin factum, quae lectio haud dubie praestat vulgatae, quam intelligere potest nemo. Ad verba sed numquid aliud imperas Scholiasta

annotat: „In his nihil servus vult nisi coactus facere propter maiorem dominum.” Qua annotatione verbi imperandi vim illustrare vult, lectoremque admonere consulto hoc verbo uti Parmenonem ut ipse extra periculum sit, si quando Phaedriae pater cognoverit filium suum rem familiarem propter amicam dilapidare. Sed nimis cum pulvisculo mihi hic quidem singula vocabula excutere doctus commentator videtur, siquidem illud numquid aliud imperas? nihil est nisi loquendi quaedam formula, qua domini imperata facturus ab eo discedit servus.

vs. 214. „Munus nostrum” (ait Phaedria) „ornato verbis, quod [poteris: et illum aemulum

„Quod poteris ab ea pellito.”

Quam fideliter hoc mandato fungatur Parmeno mox, a Scholiasta admoniti, videbimus. „Interea ego” sic pergit Phaedria „rus ibo et totum hoc biduum ibi manebo.” At servus hero prudentior: „non tam diu hinc abesse poteris.”

„Nam aut iam” (i. e. statim) „revortere, aut mox noctu [te adiget horsum insomnia.”

Respondet herus:

Opus faciam, ut defetiger usque, ingratiis ut dormiam

et servus: „vigilabis lassus, hoc plus facies.”

Hic verba „hoc plus facies” sic accipienda esse arbitror ut plus facies sit proficies; significat ergo: „tantum proficies et nil amplius.”

Contra hero stat sententia; qui et aliis verbis obduraturum se profitetur et his (vs. 223):

Tandem non ego illam caream, si sit opus vel totum triduum?

Ridet eum servus dicens:

Hui

Univorsum triduum! vide quid agas.

Hic verissime Scholiasta docet: „Vide quid agas: sic dicitur magna aggredientibus.”

Profecto Phaedria, servus dum solus secum miratur dominum

amore plane immutatum, Gnathonem parasitum appropinquantem videt, qui a milite adducit puellam iam Thaidi dono dandam; honestam eius faciem laudat tristis, cum probe sibi sit conscius quam prae illa sordeant dona, quae ipse sui domini verbis iamiam sit adducturus.

Actus II Scena 1.

Accedens Gnatho secum loquitur seque tamquam artis parasiticae emendatorem laudibus effert. „Quanto" ait „ego praesto miseris homuncionibus, qui illam artem antiquo simplicique modo exercent!"

vs. 234 sq.

Conveni hodie adveniens quendam mei loci hinc atque [ordinis,
Hominem haud impurum itidem patria qui abligurrie- [rat bona.

Sch.: „haud impurum: sic laudamus eos in quibus nihil est quod magnopere efferamus." Ergo, quamquam mediocri, tamen aliqua laude aspergit hominem parasitus: in laude enim hoc ponit quod patria abligurrierat bona. Nam qui victu parco sobrioque est contentus, ille ei est impurus i. e. sordidus avarusque.

„Me aspice, me imitare, meaeque da nomen militiae" Gnatho miserum hominem monuerat. Responderat ille (vs. 244):

At ego infelix neque ridiculus esse neque plagas pati
Possum.

Hic quid sit ridiculus quaeritur; quaeri non posset si Scholiastae nostri aliquam ad hunc locum haberemus annotationem; nam nunc vereor ut multi recte eum intelligant. Gravissime vero errant qui huc trahunt Iuvenalis versus nobilissimos:

Nil habet infelix paupertas durius in se
Quam quod ridiculos homines facit.

Res clarissimam accipit lucem ab iis quae mox sequuntur. Nova illa, quam Gnatho collegae suo famelico describit, ars huiuscemodi est: „homines quaero quos stulta quaedam sui abripit admiratio; quos ubi nactus sum

hisce ego non paro me ut rideant
Sed eis ultro arrideo et eorum ingenia admiror simul.

Quoniam autem vocabulum ultro tum additur cum contrarium fit eius quod solet quodque exspectatur, hanc habemus sententiam: olim parasitis hoc erat propositum ut regibus fautoribusque suis risum moverent vel iocose loquendo vel semet ipsos ludibrio esse patiendo. Iam illud semet ipsos ludibrio esse pati nostro loco verbis plagas pati significatur; restat ut ridiculus esse non possum sit: dicax esse et facetus non possum, atque ridiculus idem quod γελωτοποιός. „At nunc" sic Gnatho pergit „ego fautoribus meis arrideo et (nam sequitur quo res etiam fiat clarior si possit)

eorum ingenia admiror simul.

Nunquam tam frigide iocari illi possunt quin tamen ego rideam plaudamque."

Quidquid dicunt, laudo: id rursum si negant, laudo id quoque:
Negat quis nego, ait aio.

Multoque quaestuosiorem esse novam artem parasiticam quam veterem mox apparuit cum in macellum veniebamus. Ubi cum omnibus cuppedinariis me in summo esse vidit honore (vs. 261 sqq.):

homo coepit me obsecrare,
Ut sibi liceret discere id de me: sectari iussi,
Si potis est, tamquam philosophorum habent [disciplinae ex ipsis
Vocabula, parasiti ita ut Gnathonici vocentur.

Illud si potis est Daceria vertit: „pour voir s'il ne serait

pas possible." Certe haec sententia aptissima huic loco est; sed vereor ut ex verbis traditis elici illa possit, vitiique aliquid latere hic suspicor.

Tandem aliquando post longum hoc soliloquium sic semet ipsum interpellat Gnatho (vs. 265 sqq.):

Sed ego cesso ·
Ad Thaidem hanc deducere et rogare ad cenam ut veniat.
Sed Parmenonem ante ostium Thaidis tristem video
Rivalis servum: salva res est: nimirum hice homines frigent.

Vs. 267 mancum esse claudumque nunc sciunt omnes. Morbi sedem et originem primus Bentlejus perspexit. Etenim post illud ad Thaidem iteratum Thaidis nomen vix et ne vix quidem ferri potest. Venustissima autem est Bentleji lectio:

Sed Parmenonem ante ostium opperiri tristem video.

Quam quidni in textum recipiamus? Etenim quin repetitum Thaidis nomen aliquem infinitivum suo loco depulerit quis dubitare potest? Et iniusto possessore deiecto quid tam eleganter locum vacuum implet quam ipsum illud opperiri?

Tristem esse Parmenonem mox agnoscit Gnatho et cur sit simul perspicit. Alloquitur ergo hominem, deridet, ludibrio habet. Ex colloquio, quod inter eos fit, pauca quaedam protraham quae, partim Scholiastae ope, illustrem.

vs. 273 sq. Gnatho rogat: „quid tibi videtur hoc mancipium?" Hic mancipium εἰρωνικῶς dictum est: loquitur enim tamquam de ancilla vili.

vs. 274:

„Nunc gloriaris" Parmeno ait. „Scis enim

vs. 276:

Eiectos hinc nos, omnium rerum, heus, vicissitudo est."

Interiectionem heus praemittere est sententiam pronuntiaturi. Admonet hic nos Scholiasta quam bene Parmeno suo munere fungatur Thaidisque consilium celet. Eodem pertinet eiusdem annotatio ad vs. 282, ubi Parmeno:

age modo, nunc tibi patent fores hae, quia istam ducis.

„Hoc" ait Scholiasta „quasi ad Gnathonem, sed lente et sub lingua murmurat". Scholiasta ergo censet Parmenoni persuasum esse de bona fide Thaidis. Equidem dubito: vidimus enim quam pertinax idem ille Parmeno paulo ante fuerit Thaidis adversarius. Ergone nunc mutavit mentem, certaque stat ei spes elapso biduo exclusum iri militem et totam fore Phaedriae Thaidem? Non tamen nego fieri posse ut Parmeno aliquam in Thaidis fide spem ponat. Mox versus afferam qui hoc mihi reddant credibile. Sed prius versum praecedentem aspiciamus a Scholiasta lepidissime illustratum. Vs. 280 sic Parmenonem alloquitur Gnatho:

Detineo te: fortasse tu profectus alio fueras.

Quam mordax illud dictum sit nemo Scholiasta melius perspexit; annotat enim: „vult exprimere confessionem quod ad Thaidem venerit sed intrare non possit."

Hoc tamen mordacius etiam quod restantem Parmenonem Gnatho rogat vs. 283 „numquem evocari hinc vis foras?" (nempe servorum aliquem).

Haec ubi dixit Gnatho aedes introit. Tum solus Parmeno loquitur (vs. 283 sqq.):

Sine biduum hoc praetereat:
Qui mihi nunc uno digitulo foris aperis fortunatus
Ne tu istas faxo calcibus saepe insultabis frustra.

Hi sunt illi versus, quibus modo dicebam in eam me adduci opinionem ut credam iam de Thaide optima quaeque sperare Parmenonem. Qui dum etiam ante Thaidis ostium otiosus adstat accurrentem cernit erilem filium Chaeream.

Scena 3.

Secum ille Chaerea omnes sibi adversarios deos lamentatur qui eripi oculis suis passi sint virginem omnium quas unquam

viderit formosissimam. Secum Chaerea loquitur, non tamen eius verba Parmenonem fugerunt, itaque

„ecce" (ait vs. 297) „autem alterum
Nescio quid de amore loquitur: o infortunatum senem."

Lepidissime hic illud e c c e a u t e m positum. Ita malis iam assuetus aliquis, novo malo appropinquante, loquitur iram celans verbis quietum animum simulantibus. Cf. Phorm. 264: „ecce autem similia omnia." Neque dissimile est quod paulo ante in eadem Phormione fabula legitur: „vix tandem."

Sic de infortunio suo queri pergit Chaerea (vs. 302):

Ut illum di deaeque senium perdant qui hodie me re-
[moratus est.

Hic quoque h o d i e non tam ad tempus indicandum additur, quam quod animo irato vel obstinato egregie convenit.

Conspecto Parmenone statim totam rem ei uno vocabulo a m o Chaerea aperit. Quo audito ille H e m exclamat. Nam quamquam eius modi aliquid exspectaverat Parmeno, tamen animo perturbatur ubi se vera suspicatum cognoscit. Nemo enim fere apud Terentium interiectione h e m utitur nisi qui vehementer animo commoveatur, sive terrore, sive metu sive denique indignatione.

Iam obsecrat Parmenonem Chaerea ut sibi in potiundo amore suo opem ferat, hominique simul in mentem revocat quam bene olim de eo sit meritus.

Ecce eorum colloquii partem (vs. 307 sqq.):

Ch. Nunc, Parmeno, te ostenderis qui vir sies.
Scis te mihi saepe pollicitum esse: „Chaerea, aliquid inveni
Modo quod ames: in ea re utilitatem ego faciam ut cog-
[noscas meam:"
Quom in cellulam ad te patris penum omnem congerebam
[clanculum.
Pa. Age, inepte. *Ch.* Hoc hercle factumst. fac sis nunc
[promissa appareant.

Ad vs. 309 Scholiasta annotat: „modo quod ames: tantummodo, quasi haec mora sit promissis complendis", et ad 311: „hoc hercle factum est: inveni quod amem: hoc quod dicebas, inquit, morae esse, iam factum est, amo". Sed Ruhnkenius: „hoc factum est: formula de re vera et minime dubia," affertque ex Petronio: „factum, non fabula" et ex Quintiliano: „certum est, factum est, eripi non potest." Quae hinc aliena videntur; etenim nostro loco hoc additur. Equidem Scholiastae obloqui non ausim. Non enim Parmeno verbis age inepte negare videtur illud de penu in cellulam congesto, sed quodammodo averruncare pueri narrationem de suo amore tamquam de re seria. [1])

Nihil est iocosius quam Chaeream audire severe, Paridis cuiusdam instar, formas feminarum iudicantem. Mox in colloquio cum amico Antiphonte dicturus est (vs. 566):

Ipsus me nosti quam elegans formarum spectator siem.

Sed iam hic fastidium suum ostentat. Ceteras omnes mulieres contemnit, despicit, nihili facit, cives certe quas matres inepta sua educatione naturae bonis spolient. Puellae Atticae (an Romanae dicam?) quemadmodum a matribus corrumpantur et aliis verbis lepide describit et hisce (vs. 315—7):

Siquast habitior paulo, pugilem esse aiunt, deducunt cibum:
Tametsi bonast natura, reddunt curatura iunceam.
Itaque ergo amantur.

Ad vocabulum habitior illustrandum haec e Gellio (IV, 20) adscribo: Censores Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius, cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum sed equitem eius uberrimum et habitissimum

---

[1]) Vocabulis Belgicis: „Loop heen, malle jongen!" quem aptius alloquaris quam adolescentulum, paene puerum, qui de suo garriat amore?

Cf. praeterea Ad. vs. 271, qui locus nostro proposito utilissimus est. Ctesipho fratri Aeschino, a quo insigne accepit beneficium, gratias agit, laudatque eum verbis magnificis, animo enim est elato, gaudiumque suum effundere gestit. Tandem Aeschinus adolescentulum exsultantem sic corripit: „age inepte."

viderunt et „cur" inquiunt „ita est ut tu sis quam equus curatior?"

Sed quid isto itaque ergo amantur faciam dubius haereo. Quo enim sensu dicta ea sunt et quomodo pronuntianda? Dixeris cum acerba irrisione; hoc enim velle Chaeream: „ita fit ut nemo eas amare possit." Certe haec sententia optime in hunc locum quadrat, sed eratne vocibus itaque ergo iungenda cum iis quae praecedunt?

Deinde virginis sibi conspectae singulas enumerat venustates, sed unde illa sit cuiave atque ubi habitet roganti Parmenoni non habet quod respondeat. Tandem Parmeno „qua ratione amisisti?" rogat, atque Chaerea:

Id equidem adveniens mecum stomachabar modo.

Graece haec verte: *ταῦτα γὰρ καὶ ἐχαλέπαινον δεῦρο βαδίζων*, ipsam Chaereae vocem plenam iracundiae tristitiaeque audire tibi videberis. Neque poterat aptius ille verbum eligere quam hoc stomachandi est; rectissime enim illud adhibetur de eo qui irascitur, sed nil facere potest. Conferatur Ciceronis illud: „Stomachabatur Canius, sed quid faceret?"

Quam infelici casu factum sit ut virginem ex oculis amitteret, lepidissima hac vitaeque plena altercatione palam fit (vs. 327 sqq.):

Ch. Patris cognatum atque aequalem Archidemidem
Novistin? *Pa.* Quid ni? *Ch.* Is dum hanc sequor fit mi obviam.

Quod simulac audivit Parmeno „incommode hercle" ait. Nil poterat facetius excogitari quam hoc Parmenonis dictum, quo et Archidemidem illum probe se nosse significat et expertum scire quid sit illi obviam venire. Vultum, hercle, hic iocosi servi conspicimus.

Quivis alius hic leniter rideret. Graviter vero Chaerea (vs. 329 sq.):

Immo enim vero infeliciter:
Nam incommoda alia sunt dicenda, Parmeno.

'Ηθικώτατα ille vocativus Parmeno interiicitur ab eo qui sibi egregiam quandam sapientiam proferre videatur.

vs. 335—42. Ineptus ille senex iam ex longinquo Chaeream retinuerat, deinde quae dicenda erant quam maximis dixerat ambagibus. Balbam eius loquacitatem lepide Chaerea refert; „tandem abeo" inquit

quom huc respicio ad virginem,
Illa sese interea commodum huc advorterat
In hanc nostram plateam.

Hic quoque in verbis interea commodum deprehendimus ubertatem illam verborum intimis mentis cogitationibus proferendis aptissimam, de qua alio loco fusius sumus dicturi.

Parmeno, de virginis a Chaerea tam laudatae comitibus edoctus et qua via ierint cognito, mox illam ipsam esse eam intelligit quae modo a Gnathone militis nomine ad Thaidem sit introducta. Sequitur locus praestantissimus, qui ceteris omnibus melius doceat quantus sit artifex poëta noster. Profecto egregium hic habet exemplum qui Terentii vult laudare oeconomiam; Terentii, aio, nam non credo haec omnia sic in Menandri fabula fuisse, et cur non credam breviter dicam. Annotat Scholiasta: „vide quam molliter et sine intellectu spectatoris ad argumenti spectati ordinem poëta perveniat, ut de Eunucho facta mentione consilium nascatur supponendi Chaereae." Et permulti sunt loci, ubi sic Scholiasta poëtam vel Terentium laudat; non hoc faceret, si illos locos, verbum de verbo expressum, e Menandro (vel Apollodoro) translatos sciret; et quam accurate ille Graeca Terentii exempla nota habuerit quavis pagina apparet. Non tam ineptus est Scholiasta ut Terentium admiretur propter aliquam rem a poëta Graeco venuste inventam. Immo omnibus illis locis Scholiasta legentes docere videtur Menandri (vel Apollodori) aliquod artificium a Terentio ita esse mutatum, exornatum, amplificatum ut proprium ipsius fieret. Sed de toto hoc argumento alibi accuratius disputabo,

hic de loco in quo nunc versamur sententiam meam pronuntiasse satis habeo.

„Ad Thaidem deducta est" Parmeno narrat „eique dono data a milite, fratris tui rivale. At frater tuus nil habuit miser quod Thaidi daret quam Eunuchum, qui mihi iam ad illam est deducendus." Hic Eunuchi illius praedicat fortunam Chaerea. Etenim „summa" (ait, vss. 366 sqq.):

forma semper conservam domi
Videbit, colloquetur, aderit una in unis aedibus.
Cibum non numquam capiet cum ea, interdum propter dormiet.

Ludibrio eum servus habet et „vin te illius Eunuchi vestibus indutum ad Thaidem deducam?" rogat, haud reputans quam imprudenter faciat quod adolescentulum tam θερμόβουλον quam hic est audacissimi facti admoneat. Statim enim illud tamquam serio datum consilium arripit Chaerea. Audire iam non vult servum affirmantem se ioco illud dixisse, cogit eum, trudit, impellit, vi secum in patris sui fratrisque aedes attrahit, unde Eunuchi sumptis vestibus quam primum pro Eunucho ad Thaidem deducatur. Rogantique servo (vs. 389) „iubesne" respondet: „cogo atque impero; nunquam defugio auctoritatem." Quo audito servus „sequere: di vortant bene." Tum aedes introeunt. Hic apte appositeque annotatur: „Evidenter ostendit plus esse imperare quam iubere." Nam impero ubi dixit Chaerea, tum demum significat se nunquam culpam in servum esse reiecturum. Alibi eiusmodi de imperandi verbo observationem minus recte adiectam vidimus. Atque ex uno hoc exemplo apparet quam parum fidelibus custodibus vetusti Scholiastae sapientia commissa fuerit.

Sed restant quaedam in praecedentibus de quibus annotare pauca lubet.

vs. 389. Audito Thaidis nomine Chaerea: „Sed istam Thaidem non scivi nobis vicinam." Respondet Parmeno „haud diust." Perite Scholiasta annotat: „οἰκονομία contra istud quod mere-

trix vicina est." Et mox: „artificiose inculcat poëta τὸ πιθανόν" [1]).

vs. 361. Formosam esse Thaidem ubi audivit Chaerea rogat: „at nil ad nostram hanc?" Scholiasta: „moraliter nostram dixit pro meam."

vs. 362. „Obsecro hercle, Parmeno, fac ut potiar" Chaerea ait, et Parmeno: „faciam sedulo." Faciam sedulo plus est quam strenue operam dabo. Accedit etiam fidelis amicitiae notio. Saepe enim homines omnem lapidem movent, non tam ut amicum adiuvent quam ut specie industriae eum decipiant. Cf. Ciceronianum illud: „Quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere sed praevaricari videbatur."

vs. 369. Quid si nunc tute fortunatus fias? „Sic videtur dicere Parmeno, potius ut iocetur quam ut fieri credat posse." Veram esse hanc Scholiastae observationem ex iocosa vocabulorum, quibus Chaerea modo usus est, apparet repetitione, qua ludicrum suum consilium Parmeno commendat [2]).

375. Et hoc adiicit Parmeno:

Praeterea forma et aetas ipsast, facile ut pro eunucho probes.

Multo elegantius Bentleius:

Praeterea forma et aetate ipse es, f. u. p. e. p.

378. Videns quantum periculi ioco suo excitaverit Parmeno exclamat:

Perii, quid ego egi miser?

Hic minime abundat ego: eo enim adiecto multo fit flebilior servi oratio.

379. „Quo trudis?" rogat. Ad haec verba egregiam habemus Scholiastae annotationem: „Comici semper ea ostendunt fieri

---

[1]) Eodem spectat annotatio ad Adelph. 648 sq.

[2]) Simulque illa argumento est sententiae modo a me prolatae: Terentii hoc esse inventum ut Chaereae dolus e consilio a Parmenone iocante dato nascatur. Nam miraculi instar sit istam verborum repetitionem, mutatis modo personis, iam in Graeco exemplari fuisse, illamque Terentius dum verteret, venustissimum hunc natum octonarium:

Cibum uua capias, adsis, tangas, ludas, propter dormias.

ab altero verbis alterius personae, quae ostendi per se ipsa non poterant; ut nunc manu agere Chaeream Parmenone ipso dicente cognoscimus." Eodem modo, si quis in Graeca fabula μαρτύρομαι exclamat, ei modo inflictam alapam scire possumus. Cf. Ad. 173 ubi „ei misero mihi" leno verberatus ululat.

386. „Quidni ego Thaidem meretricem fallam?" Chaerea retinentem Parmenonem rogat:

An potius haec pati? aequum est fieri ut a me ludatur dolis.

Sic vulgo editur, exstat varia lectio patri pro pati, cuius ope Bentlejus egregium hunc fecit versum:

An potius par atque aequumst pater ut a me ludatur dolis?

Certe patris mentio rectissime hic fit. Nam nisi Thaidem deceperit Chaerea et dolo ab illa virginem abduxerit, nihil restat nisi ut a patre pecuniam abradat qua virginem emat. Atque in senibus emungendis sine ulla religione servi adolescentibus dant operam.

Actus III Scena 1.

Parmeno ex heri aedibus procedens ut ad Thaidem deducat ancillam nigram et Eunuchum illum simulatum, adstare iam ante Thaidis ostium Thrasonem militem videt cum suo parasito Gnathone. Modo advenerunt, sed sermo eorum „sic prodit ut post scenam inchoatus esse videatur" quemadmodum perite observat Scholiasta. Audit illum sermonem ex suo angulo Parmeno, audit ineptam militis iactationem parasitique adulationem abiectam. Pauca quaedam ex ludicro illo colloquio accuratius aspiciamus.

vs. 391. „Magnas vero agere gratias Thais mihi?"
Militis verba sunt atque ea prima Parmeno excipit. Annotat Scholiasta: „plus sonat infinitivus modus finito." Hoc, ut opinor,

vult, iam ex illo infinitivi usu ineptum fatui hominis apparere fastum. Libenter credo, verte enim haec Belgice: audies vocem stolide superbientis.

Respondet Gnatho: „Non tam dono laeta fuit Thais sed quod a te datum est: id vero serio triumphat." Censet Scholiasta de industria, et ut Thrasoni blandiatur, hoc triumphandi verbum adhibere Gnathonem, quoniam „militare dictum" sit. Hic quidem, ut opinor, egregium virum studium illud ceteroquin laudandum in quovis vocabulo aliquam venustatem deprehendendi fefellit. Nam omnes homines eo sensu illo verbo utuntur, non milites soli militumve adulatores. Cf. Phorm. 543 ubi servus herilem filium rogat:

Non triumpho ex nuptiis tuis si nil nanciscor mali?

vs. 395 „est istuc datum

Profecto, ut grata mihi sint quae facio omnia."

Quanta insit his vocabulis superbia optime intelliges si reputabis datum esse: „a dis immortalibus datum". Gratum autem est: „quod facit ut gratias nobis habeant homines." Cf. Heaut. 262:

Tum quom gratum mihi esse potuit nolui.

Narraturus „quam grata sibi sint omnia," i. e. quam sibi homines devincire sciat soleatque, hoc primum affert exemplum (vs. 397 sq.):

vel rex semper maximas

Mihi agebat quidquid feceram: aliis non item.

Annotat Scholiasta: „Quam intempestive miles ad regem transitum facit cum de meretrice agatur". Rectissime, ut opinor: habetur enim sermo ante mulierculae aedes, et de mulierum captandis mentibus erat agendum.

„Rex ergo" Thraso narrat (403 sqq.):

sicubi eum satietas

Hominum aut negoti siquando odium ceperat,

Requiescere ubi volebat, quasi, nostin?

Scholiasta: „grate expressit stulti infantiam militis, qui ante vult intelligi quod sentit, quam ipse dicat." Eiusdemmodi legitur observatio ad vs. 412, ubi sic de sua apud regem gratia narrare pergit:

Invidere omnes mihi,
Mordere clanculum: ego non flocci pendere:
Invidere omnes mihi.

„Mire est facta nullius ponderis repetitio ad inertiam loquentis exprimendam." Prudenter haec observata videntur; sed ne illic quidem obloqui Scholiastae ausim, ubi (vs. 432) ad vocabulum „emoriri" haec fere annotat: „vitiosa forma qua militis stultitia significetur et rideatur", licet primo aspectu satis absurda ea observatio videri possit. Sit sane emoriri non vitiosa forma, est tamen minus usitata, et cur miles eam adhibeat nullam aliam causam video quam stultitiam eius barbariemque; saepeque in comoedia unum aliquod vocabulum rarius ad spectantium cachinnos excitandos efficacius est quam longa atque ineptiarum plena sententia.

vs. 406. Verbo nostin interrogatus Gnatho respondet:

scio
Quasi ubi illam exspueret miseriam ex animo.

Hic quid sibi velit vocabulum ubi minime intelligo. Ex praecedenti versu irrepsisse censeo, hic vero „quasi ut" legendum: sic enim demum recte procedet oratio.

„Perpaucorum hominum rex est" dixerat Thraso. Tum Gnatho (vs. 409):

Immo nullorum arbitror
Si tecum vivit.

Annotat Scholiasta: „hoc aversus ne miles audiat." Recte, ut opinor, licet idem addat: „potest tamen et aliter intelligi."

Narravit Thraso quomodo quondam in coena praefectum quendam, a quo esset lacessitus, ultus sit. Exclamat Parasitus (417 sq.):

Pulcherrime hercle dictum et sapienter. Papae
Iugularas hominem. Quid ille?

et Thraso: „mutus ilico.” Sequuntur haec:

Quid ni esset! Di vostram fidem: hominem perditum
Miserumque: et illum sacrilegum.

In editionibus verba „Quidni esset?” Gnathoni dantur, illud autem „Di — sacrilegum” secum loquitur Parmeno. Sensus ergo esse debet: „plane miser est hic miles, cui eiusmodi sit amicus, et quam scelestus ille amicus est!” Sed totum hoc dictum non tam Parmenoni convenit quam philosopho alicui docenti qui amico utatur adulatore miserrimum, illum vero ipsum pessimum mortalium esse; et est eius oratio satis languida. Quid si Thrasoni damus „mutus ilico, quid ni esset?” tum Gnathoni: „Di vostram fidem: hominem perditum miserumque et illum sacrilegum,” ut Gnatho hoc fere dicat: „miseret me hominis, vel potius misereret, si non sacrilegus ille esset.” Illud autem „miseret me hominis a te profligati” egregie decere Gnathonem e verbis mox sequentibus apparebit, ubi ille, audito quid quondam Thraso adolescenti adversario responderit, flebiliter (vs. 430):

Dolet dictum imprudenti adolescenti et libero.

Ibi enim d o l e t (sc. mihi) prorsus idem est ac m i s e r e t m e.

Tandem ad rem praesentem Thraso venit et (434):

Sed heus tu, purgon ego me de istac Thaidi,
Quod eam me amare suspicatast?

Illud h e u s t u praemittit qui de re gravissima sit consulturus et de qua iam sibi (ut ipse credit) sapientissimum consilium ceperit. Et praeterea loquitur miles tamquam cui persuasum sit sui amore flagrare virginem.

„Minime vero” parasitus respondet. Sequitur vss. 437—445:

Scin siquando illa mentionem Phaedriae
Facit aut si laudat, te ut male urat? *Thr.* Sentio.
Gn. Id ut ne fiat, haec res solast remedio.

Ubi nominabit Phaedriam, tu Pamphilam
Continuo. Siquando illa dicet „Phaedriam
Intro mittamus comissatum": Pamphilam
Cantatum provocemus. Si laudabit haec
Illius formam: tu huius contra. Denique
Par pro pari referto, quod eam mordeat.

Duas ad lepidissimum hunc locum emendationes proposuit Bentlejus, quarum alteram utique recipiendam, alteram plane improbandam censeo. Nempe pro *cantatum* haud dubito quin *cantum tu* legendum sit: opus enim illic est pronominis repetitione. Contra vs. 445 vereor quidem ut *par pro pari referre* Latine dici possit, sed quod Bentlejus dat *par tu pari referto* haud dubie vitiosum est; nam in singulis quidem partibus consilii a Gnathone dati pronomen *tu* ponendum est, in earum ἀνακεφαλαιώσει ferri illud non potest.

Vs. autem 439 *id ut ne fiat* est *ne te urat* i. e. ne ullum ex illo consilio capiat fructum.

Ad vs. 443 bene annotat Scholiasta: „eleganter, quia illa foris est, haec intus, illum *intromittamus*, hanc *provocemus*."

Hic vero miles: „si quidem me amaret, tum illud prodesset, Gnatho." Egregiam hic habemus annotationem Scholiastae de οἰκονομίᾳ quae his versibus inducitur; e qua haec afferimus: „si hoc tollas (militem semper intellexisse se non amari) aut excludendus est Phaedria, aut e dolore militis in hac fabula fit tragicus exitus." Nec minus egregia haec: „meminisse oportet ridiculas personas non omnino stultas et excordes induci a poëtis comicis. Nam nulla delectatio est, ubi omnino qui deluditur nihil sapit." [1]) Et verum esse quod de nostro versu ob-

---

[1]) Ad. vs. 578. Syrus Demeam senem ablegans longam ei monstrat viam qua fratrem invenire possit, aliosque multos locos nominat et angiportum quendam. Sed ubi dixit „Hac pergito," Demea exclamat: „Id quidem angiportum non est pervium." Hic quoque egregie Schol.: „observa *Terentianam* consuetudinem, in qua inducit non nihil sapere eos qui falluntur."

servat, e vocativo Gnatho apparet, quem adiicit miles quia cum doloris quodam loquitur sensu.

Solatur hominem Gnatho dicendo: „te amat quia dona tua amat." Tum Thraso (vs. 451):

Benedixti: ac [1]) mihi istuc non in mentem venerat

et Gnatho (452 sq.):

Ridiculum: non enim cogitaras: ceterum
Idem hoc tute melius quanto invenisses, Thraso!

Quam ridicule etiam sagacissimi homines errare possint ex hac Bentleji apparet annotatione: „si idem est, quomodo melius? Lege: idem hoc aut melius tute invenisses Thraso." Fugit virum praestantissimum rara huius loci venustas. Nam verum quidem est eandem rem melius peiusve inveniri non posse, sed in hoc ipso summus est dicti lepor, neque poterat facetius Gnatho homini stulto adulari quam sic: „si tu eandem rem invenire dignatus esses, melius invenisses."

Actus III Scena 2.

Prodit Thais, salutat militem, qui statim eam admonet doni a se dati. Hic Parmeno (vs. 477):

quam venuste: quod dedit
Principium adveniens!

Gratias militi agit Thais; tum continuo parasitus:

Eamus ergo ad coenam.

Et Parmeno secum:

Hem alterum:
Ex homine hunc natum dicas?

Coniectum hic est: „abdomini hunc natum dicas." A quo? Ab aliquone nostrae aetatis viro insane docto? Immo a Bent-

[1]) Sic Fleck.; l. a t.

lejo. Et laudat illam coniecturam Ruhnkenius defenditque hoc e Cicerone (in Pisonem 17) loco afferendo: „ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi ac gloriae." Quasi vero ulla hic sit mutatione opus. Rogat enim Parmeno: „hominemne ex homine an beluam ex belua natum dicas?"

Sequitur (vs. 460): „ubi vis, non moror." Thraso haec nunc loquitur in editionibus. Quanto prudentius Thaidi illa dat Daceria. Etenim ut Thaidem ad coenam secum duceret miles venit: illa nunc se paratam esse declarat.

Hic ex angulo suo prodit Parmeno Thaidemque alloquitur. Cui illa (vs. 462): „Ehem Parmeno, bene fecisti." Annotat Scholiasta: „Quid bene fecit Parmeno, an quasi perturbata haec loquitur, etiam de nihilo blandiens, utpote meretrix et faceta?" Haud male: nescit enim Thais quid dicat, ergo profert aliquod dictum urbanum quod nullam vim habeat, et eiusmodi dictorum plenum habet illa armarium. Cf. p. 10 ad vs. 95. [1])

Abire cum Thaide gestientem Parmeno alloquitur (vs. 466 sq.):

Quaeso hercle ut liceat, pace quod fiat tua,
Dare huic quae volumus, convenire et conloqui.

Displicet hoc: tres infinitivi et e t ultimo additum. Sed quo modo vitium tollam nescio. Non inepte Scholiasta annotat: „sic pronuntiandum est ut quasi dicat: liceat per te, miles, quod etiam inter hostes et in bello licet." Certe acerba in Parmenonis verbis inest derisio.

Tum miles (vs. 468):

Perpulchra credo dona aut nostri similia

Et Parmeno: „Res indicabit." Tum statim ad eos qui in domini sunt aedibus:

Heus, iubete istos foras
Exire, quos iussi, ocius.

---

1) Ad similem locum (Phorm. 1005) Scholiasta annotat: „Feminarum oratio etsi non blanditur blanda est."

Atque prodeunte ancilla nigra: „Procede tu huc. Ex Aethiopiast usque haec." Perite Scholiasta annotat: „Cum fiducia et alto vultu pronuntiat; et festinat ne occupet miles prius abire quam videat." Facit autem Parmeno quod iussus est vs. 214: „munus nostrum ornato verbis."

Tum Eunuchum suum simulatum manu adducens sic alterum illud donum exornat verbis (476 sqq.):

Fac periclum in litteris
Fac in palaestra, in musicis: quae liberum
Scire aequomst adolescentem: sollertem dabo.

Sollertem dabo quomodo sit accipiendum non video. Certe non sic ut vult Ruhnkenius: „rebus ipsis ostendam eum peritissimum harum artium. Plaut. Mil. III, 1, 56:

Plus dabo quam praedicabo ex me venustatis tibi."

Sed plane aliud quid est dare Plauti loco atque nostro Terentii. Eunuchus ad hoc exemplum dicere poterat: „sollertiam dabo"; Parmenoni utendum erat futuro exacto.

480 sqq. „Atque haec qui misit" sic Parmeno pergit vix militis interpellantis verba audiens „non est amator imperiosus

verum ubi molestum non erit, ubi tu voles,
Ubi tempus tibi erit, sat habet, si tum recipitur."

Singularem vim habet atque: „et quod maximum est, is qui tam pulchra dona dat..." Admonet hic lectorem Scholiasta quam bene memor Parmeno sit iussi (vs. 214 sq.): „illum aemulum, quod poteris ab ea pellito."

Hanc rivalis sui verecundiam ubi laudari audivit Thraso, contemptim (vs. 486):

Apparet servum hunc esse domini pauperis
Miserique.

Statimque Gnatho:

Nam hercle nemo posset, sat scio,
Qui haberet qui pararet alium, hunc perpeti.

Scholiasta: „aliam causam subtiliorem assignat parasitus quam dixerat miles.“ Rectissime: miles enim se invisum reddit gloriando se divitiis suis facilem sibi ad Thaidem parare aditum. Hanc invidiam callide ab eo removet Gnatho.

Restante etiam Thaide ut dona Phaedriae introducat et ancillis suis imperet quaedam, Thraso (vs. 494):

Egó hinc abeo, tu istanc opperire.

Haec Gnathonem miles iubet, tamquam qui parum curet Thaidem, certusque sit eam suis donis teneri obstrictam. Sed mox exeunte Thaide consilium mutat Gnathonemque sic alloquitur (499):

Abi prae, cura ut sint domi
Parata.

Abiens Thais haec Pythiadi ancillae mandat (501 sqq.):

Fac cures, si Chremes hoc forte advenerit,
Ut ores, primum ut redeat: si id non commodumst,
Ut maneat: si id non poterit ad me adducito.

Recte nunc h o c f o r t e legitur pro h u c f o r t e, quod a Thaide dici non potest, quoniam certo Chremetem exspectat, neque usquam alibi quam domi suae. Est autem h o c f o r t e: „hoc temporis intervallo, dum ego forte absum.“

Tandem (504 sq.):

quid! quid aliud volui dicere?
Ehem: curate istam diligenter virginem.

Ne quis ignoret quid haec sibi velint, lectorem moneo festinare Thaidem: intelligit enim militem irasci non esse e re sua.

Haec ubi dicta, ad militem coenatum abeunt miles ipse, Thais, Gnatho.

Actus III Scena 3.

Vixdum illi sunt profecti cum Chremes advenit, quem iuvenem ad se arcessiverat Thais, ut puellam, quam a milite esset acceptura, ei traderet, cum illius eum fratrem esse putaret et iure putaret. At ille cur fuerit vocatus et quid omnino sibi Thais velit minime intelligit. Secum ergo de re illa obscura quae sibi sit oblata disputat. Sed quae ille loquitur quam venusta sint, quam bene apteque singula sint vocabula electa, et quanta arte tota illa Chremetis persona sit depicta, vix et ne vix quidem intelligeremus, nisi in tempore praesto nobis esset egregius ille praeceptor, Scholiasta. Is enim huic scenae breve hoc praemisit monitum:

„Haec persona apud Menandrum rustici adolescentis est." Non eo consilio hoc dictum quasi aliter haec Chremetis persona a Terentio sit depicta atque a Menandro, sed significat hanc adolescentis rustici personam a Terentio ex Menandri Eunucho sumptam esse, non aliunde, ut militem et parasitum. Ergo ut verba factaque Chremetis bene intelligamus, hoc tenendum — atque haec est totius observationis praecipua pars — rusticum esse adolescentem Chremetem. Iam hoc hominis longe ab urbe viventis, tam multis verbis suam de dolo malo suspicionem significare: „profecto, quanto magis magisque cogito, nimirum:"

vs. 509. „Ita me video ab ea astute labefactarier".

L a b e f a c t a r e legitimum verbum est de eo qui a severitate ad nequitiam perducitur.

vs. 511.

„Roget quis: quid tibi cum illa? ne noram quidem." Audis hic iuvenem subrusticum mirantem qui mulierculae innotescere potuerit. Chaerea contra, urbanus ac militaris, miratur (vs. 360) quod Thaidem nondum viderit.

vs. 513. „Ait rem divinam fecisse."

Nescit Chremes semper rei divinae intentas esse mulierculas; itaque illud ait praemittit tamquam de re parum verisimili.

vs. 515 sq. ipsa accumbere

Mecum, mihi sese dare, sermonem quaerere.

Nonne sunt hi infinitivi eius qui secum memoria recolat meretriculae astutias quas ipse vix vitarit?

Sermonem quaerere. Annotat Scholiasta: „Sermonem quaerimus, quando non solum quod dicamus quaerimus, verum etiam quomodo alter nobis respondeat et obloquatur: puta cum deficientibus sermocinandi causis quota sit hora et satis recte quis valuerit percontamur." Rectissime: certo enim consilio haec omnia a Thaide dicta rogataque esse ei ne in mentem quidem venit, nedum bona fide eam egisse et sibi sororique suae prospicientem. Deinde in memoriam redit eorum quae Thais rogaverit. Illa autem omnia ad cognatos virginis inveniendos pertinent, sed huiuscemodi sunt ut suspicionem adolescenti rustico oriri minime mireris. Et hinc huius soliloquii summus lepor summaque venustas. Rogaverat „quam pridem pater materque Chremetis mortui essent." Suspicatus ille haec eam rogasse ratam se modo rerum suarum dominum factum moxque illas dilapidaturum, responderat „iam diu." Deinde „res Sunii ecquod haberet et quam longe a mari." Quoniam praedium maritimum aut propter facilem frugum subvectionem aut propter amoenitatem aquarum pretiosius est, Chremes secum (vs. 520):

Credo ei placere hoc, sperat se a me avellere.

vs. 521—525.

Postremo ecqua inde parva periisset soror;
Ecquis cum ea una; quid habuisset, quom perit;
Ecquis eam posset noscere: haec quor quaeritet?
Nisi si illa forte quae olim periit parvula
Eam sese intendit esse, utist audacia.

Lepidissima haec; nam profecto si Thais hoc habuisset consilium ut se sororem illam esse simularet, non alia rogasset. Quaedam illustrantem audiamus Scholiastam.

vs. 527. Haec quor quaeritet: „in gestu et vultu quod restat ostenditur.” Hoc, ut opinor, vult: gestus vultusque indirectae interrogationis vim explicant. Rectissime: etenim tamquam ad circumstantes se Chremes convertit his verbis: „Nunc vos omnes rogo atque obsecro” [1]).

vs. 529. Intendit Scholiasta dicit aut idem esse quod contendit aut quod probare vult, quo sensu Iurisconsulti utantur. Hoc verius. Proprie intendere est crimen in adversarium iacere [2]). Atque hoc egregie hominem rusticanum decet, verbis a foro desumptis uti; quippe qui in urbe nil magis metuere soleat quam calumnias et circumscriptiones hominum in foro versatorum.

Tandem intus eo clamante (530): „heus, heus, ecquis hic, ego sum Chremes,” prodit Pythias ancilla. Blande alloquitur adolescentem; retinere eum conatur; ut cras redeat rogat. At suspicionum plenus ille paucis syllabis quam primum abeundi sibi certum stare consilium declarat. Quid autem facetius quam rusticanum adolescentem, blande eum salutante Pythiade verbis: „o capitulum lepidissimum,” statim secum loqui: „dico ego mi insidias fieri?” Quidquid Pythias ab eo petit, ille negat; tandem, ubi illa rogavit (vs. 535): „Quor, mi Chremes?” exclamat „malam rem hinc ibis.” Egregie Scholiasta: „apparet illum manu tactum esse, qui sic irascitur.” Postremo Pythias (537): „amabo ut illuc transeas ubi illa est.” Recte Scholiasta:

---

[1]) Cf. Andria 191. Senex Davum perterriturus, ne quid moliatur contra filii nuptias a se decretas, longis utitur ambagibus. Tandem servus: „Hoc quid sit” rogat non herum, ut opinor, sed spectatores. Colorem verborum optime reddes hac versione: „Nu zou ik toch wel eens willen vragen waar dat heen moet.”

[2]) Cf. ad Andr. IV, 3, 18: „Intenderam verbum a venatoribus translatum, qui retia intendunt ad feras capiendas. Quia ergo parat Chremem et Simonem fallere, intenderam dixit. vel a sagittis atque arcu.”

„ut brevem viam demonstraret, non e a s sed t r a n s e a s dixit." Hoc vero cur facere recuset non habet Chremes, et iubente Pythiade Dorias ancilla cum eo abit viam ei monstratura.

Actus III Scena 4.

Nova hic in scenam prodit persona, quam Terentius ipse addidit (hoc enim nos docet Scholiasta), quo facto ea quae sequuntur multo fiunt lepidiora. Antipho est, qui cum frustra diu Chaeream expectaverit, tandem eum domi quaerit. Verba eius et alia sunt et haec (vs. 545):

Idque adeo visam, si domist. Quisnam hinc ab Thaide exit?

Bentleius:

Sed quisnam a Thaide exit?

Elegantissima haec est coniectura et haud dubie recipienda. Quis enim languidum istud h i n c a b T h a i d e ferat, vel durissimum illud asyndeton? Et est correctio lenissima. Etenim post literas s t in d o m i s t omissa est a librario vox s e d (set), deinde adverbio h i n c versus utcunque expletus.

Actus III Scena 5.

Quem Antipho admirabundus a Thaide exire viderat, quemque iam e latibulo speculatur, Chaerea est, indutus etiamnunc Eunuchi vestibus. Primum anxius respicit, deinde, ubi a tergo tuta videt omnia, gaudio exclamare incipit.

vs. 549. N e m o h o m o s t. Quid sibi ista verborum velit ubertas alibi dicam.

Deinde, memor etiam quam intempestive modo se remoratus sit senex ille Achidemides, secum queritur (vs. 553 sqq.):

Sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi
Qui me sequatur quoquo eam, rogitando obtundat, enicet,
Quid gestiam aut quid laetus sim, quo pergam, unde emer-
[gam, ubi siem
Vestitum hunc nactus, quid mihi quaeram, sanus sim anne
[insaniam!

Hic eum alloquitur Antipho, atque, id quod recte observat Scholiasta (sed verba eius sunt corrupta), facete omnia Chaereae verba repetit, ut sciat ille se iamdudum ab Antiphone observari.

Nactus ergo qui audiat rogetque, ab initio ad finem narrat Chaerea quaenam sibi in Thaidis aedibus obtigerit felicitas, omniaque quemadmodum gesta sunt accurate describit. Quae hic repetere quid opus? Res enim ipsa loquitur et sponte se offert ei qui semet legerit. Sed pauca inde in medium protrahamus.

vs. 569 sqq.

Erat quidam eunuchus, quem mercatus fuerat frater
[Thaidi,
Neque is deductus etiam tum ad eam; submonuit me
[Parmeno
Ibi servus, quod ego arripui.

Male me habet vs. 571 ibi vel potius locus ubi positum est. (An forte eius sc. Phaedriae?).

„Thais ubi me pro Eunucho accepit,"

Commendat virginem. *An.* Quoi? tibine? *Ch.* Mihi.
[*An.* Satis tuto tamen.

„Quid hic facit tamen?" rogat Scholiasta, et subiicit: „utrum hoc: etsi meretrix tamen satis tuto agit? An: etsi Chaereae, satis tuto tamen, quia nullus accedet alius?" Illud malim. Belgice sic fere vertendum ut ridentis Antiphonis vox audiatur: „Nu, dat was dan toch voor haar doen nog al voorzichtig gehandeld." Cf.: huic mandes siquid recte curatum velis.

583 sqq. Dum apparatur (balneum) virgo in conclavi sedet
Suspectans tabulam quandam pictam; ibi inerat pictura [haec, Iovem
Quo pacto Danaae misisse aiunt quondam in gremium [imbrem aureum.

Egregie hic docet Scholiasta nullam tabulam pictam domui meretriciae aptiorem esse quam hanc, quippe in qua amor depictus sit non gratuitus sed auro venalis.

„Hac imagine admonitus" Chaerea ait „hoc reputabam" (vs. 588 sq.):

Deum sese in hominem convertisse atque in alienas tegulas
Venisse clanculum per pluvium fucum factum mulieri.

Bentlejus:

Deum sese in pretium convertisse et per alienas tegulas
Venisse e. q. s.

Sed vel sic displicent versus. Quam enim nunc ab exemplo Iovis excusationem petit Chaerea? Versus sic reficti magis docent quae vis auri sit quam quantum amanti liceat. Schol.: „Utrum quia Iupiter humana forma aurum infundens pictus erat in tabulis, non pro Iove aurum?" Et sic fere Oudendorpius. Sed fortasse non nimis hic sunt urgenda vocabula, quandoquidem in illo a l i e n a s insunt omnia: „Iupiter in alienam domum irrepsit; quid ni et ego mihi in domo aliena largiar aliquid?" Cetera abundant. Quamquam ad istud: „non nimis urgenda omnia" in Terentio invitus confugio.

vs. 591. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci [ac lubens.

Bentl.: Ego homuncio hoc non fecerim? ego vero illud [fecerim ac lubens.

Quod probat Ruhnkenius, hoc argumentum afferens: „futurum tempus requiritur, non praeteritum." Quod nihili est, v. vs. 606 et Cic. pro Cluent. § 45. Et etiam versus emendati altera pars inepte languet.

vs. 592 sq.

Dum haec mecum reputo, arcessitur lavatum interea virgo:
Iit, lavit, rediit: deinde eam in lectum illae collocarunt.

Arcessitur et collocarunt legitima esse vocabula de iustis nuptiis observat Scholiasta: haud inepte, siquidem illam ipsam virginem mox iustam uxorem Chaerea ducet.

593 „Ancillarum una

heus tu, inquit, Dore,
Cape hoc flabellum, ventulum huic sic facito, dum lavamur:
Ubi nos laverimus, si voles, lavato."

Ludibrio habent eunuchum puellae. Recte enim Schol.: „quasi satisfacientis est quod solum illum relinquant cum virgine," quibus verbis bene illustrat muliercularum in domo meretricia lasciviam.

Toti Chaereae narrationi postquam aurem praebuit Antipho rogat: „Sed interim de symbolis (quibus te praefecimus) quid actum est?"

Ch. Paratumst. *An.* Frugi es: ubi? domin? *Ch.* Immo apud
[libertum Discum.
An. Perlongest. *Ch.* Sed tanto ocius properemus. *An.* Muta
[vestem.

Recte nos monet Scholiasta: „haec *οἰκονομία* est ad id quod in domum Thaidis rediturus est Chaerea." Fit hoc vs. 840.

„Ubi mutem?" anxius Chaerea rogat „certe non domi ubi iam vereor ne et pater et frater sint, a quibus conspici hac veste indutus nolim." Ibi Antipho: „eamus ad me."

Probat hoc consilium Chaerea et ad Antiphonis aedes abeunt ambo.

Actus IV Scena 1.

Dorias, modo a Thaide profecta, ut Chremeti aedes militis monstraret, inde redit. Accurrit autem anhelans, exanimata, terrore perculsa. Cur? Chremetis illius adventus iram militi

moverat: putabat enim rivalem illum esse, cum praesertim Thaidem tantopere eius videndi retinendique cupidam videret: hinc ortum iurgium Thaidem inter militemque; atque illa militis importunitatem ferre nolens Doriada praemisit cum suis ornamentis aureis. Dicebam illam Doriada accurrere anhelantem, exterritam, terrore perculsam. Talisque eius actus esse debet. Verissime enim simulque lepidissime Scholiasta observat: „Ea persona quaesita est quae terribilem credat militem, ut eo magis in experiendo vanus ac ridiculus esse possit."

Secum loquens Dorias narrat quid apud militem sit actum. Narrationis hoc est initium (617 sq.):

Nam postquam iste advenit Chremes adolescens frater virginis
Militem rogat ut illum admitti iubeat.

Duplicem ob causam Bentlejus huic loco emendationem adhibuit: primum non ferebat iambicum versum inter trochaeos; parum idonea causa haec; paulo enim post ob eandem ei vs. 622:

Invitat tristis: mansit, ibi illa cum illo sermonem ilico,

ceteroquin sanissimus fuit mutandus. Gravius hoc quod nostri versus oratio supra quam dici potest puerilis est et balba. Ne dici quidem Latine posse opinor „iste Chremes adolescens"; haud minus id mihi absurdum videtur quam si quis Graece sic loqueretur: *οὗτος ὁ Χρέμης νεανισκός*. Quid autem facilius in textum irrepere potuit quam Chremetis nomen a sedulo lectore in margine positum? Certa ergo videtur Bentleji correctio:

Nam postquam iste advenerat adolescens frater virginis.

Quid quod Scholiastam quoque male habuisse videtur vulgatae lectionis abundantia. Annotat enim: „instanter admonet qui scilicet sit Chremes", quae verba cum risu reprehendentis esse videntur. Satis enim hercle iam cognitus spectatoribus Chremes ille.

Thais a milite petiit ut Chremetem invitaret; (vs. 620 sq.):

Id faciebat retinendi illius causa: quia illa quae cupiebat
De sorore eius indicare, ad eam rem tempus non erat.

Ergone nihildum de sorore reperta Chremes audivit, ubi vs. 743 ad Thaidem venit? Ita videtur: nunc enim retinet tantummodo Thais adolescentem, postea de inventa sorore narratura. An verbum indicandi tantummodo ad res quae ἀναγνωρισμόν efficiunt pertinet, et tempus hic idem est quod facultas, occasio?

Miles, ratus sibi a Thaide ante oculos adduci aemulum „facere contra huic aegre" i. e. urere eam et mordere (Gr. λυπεῖν) et (vs. 624 sq.):

„heus" inquit „puer, arcesse Pamphilam
Ut delectet hic nos."

Lepide Scholiasta annotat „quasi dicat, quod haec non facit... et bene hic quasi insuaviter nunc tractemur."

Actus IV Scena 2.

Eodem fere, quo Dorias, tempore advenit Phaedria adolescens. Qui enim vel totum triduum ruri manere decrevisset, vix integrum diem ab urbe et a sua Thaide abesse potuit. Et alia de suo conatu narrat et haec (vs. 635 sqq.):

Ubi ad ipsum veni deverticulum, constiti:
Occepi mecum cogitare: hem, biduum hic
Manendumst soli sine illa? quid tum postea?
Nil est. quid? nil? si non tangendi copiast,
Eho ne videndi quidem erit? si illud non licet,
Saltem hoc licebit. Certe extrema linea
Amare haud nil est.

Nihil unquam facetius enuntiatum fuit quam hoc est: „hem biduum hic manendumst soli sine illa." In omnibus hisce vocabulis hem[1]), biduum, hic, soli, sine illa inest

---

[1]) Hic quoque hem gravissimam habet emphasin; non possis Belgice melius vertere quam sic: „mijn God." Atque hoc ita pronuntiandum ut utraque syllaba quam maxime producatur.

nota aegritudinis et desperationis. Non tam sunt primo aspectu perspicua haec: „quid tum postea? nil est." Habent tamen haec quoque permultum venustatis. Primum quid tum postea quid sit constat. Sic enim rogant qui significant sibi aliquam rem non videri magni momenti. [1]) Deinde vocabulis nil est Phaedria significat in urbe nihil esse quod magnopere desideret (quandoquidem illic quoque per biduum ei carendum est Thaide) [2]). Bene rem perspexit Scholiasta, qui ad lemma nihil est? quid? nihil? si non annotat: „Amantium disputationes intermiscent quaedam consilia sanae mentis, quae tamen statim resurgentis amoris saevitia devincuntur." Etenim in vocabulis nihil est consilium sanae mentis finem habet, a quid resurgit amoris saevitia.

Dum etiam secum loquitur Phaedria, et ab altera parte otiosa adstat Dorias, „timida subito egreditur Pythias." His enim verbis utitur Phaedria cum admiratione quid illa sibi velit rogans. Ad adiectivum timida recte Scholiasta annotat: „timida, modo aegra, turbata, commota," (modo autem et hic et sexcentis aliis locis significat hoc loco).

Habet profecto Pythias cur „timida" sit. Dum enim Dorias et Phaedria adveniebant et ante ostium loquebantur, ipsa conclave intraverat, in quo ancillis lavantibus relicta fuerat virgo (Pamphila), ibique cognoverat non verum sed simulatum Eunuchum a Parmenone introductum. Clamans ergo provolat, scelerosum hominem quaerens, eiusque factum et aliis verbis describens et hisce (645 sq.):

---

[1]) Belgice: „Nu wat zou dat?"

[2]) Longe diversus a nostro loco est versus Phormionis 208; tamen ibi quoque illud nil est eandem vim habet. Phaedria et Geta Antiphonem propinquo patris adventu anxium sollicitumque erigere et confirmare conantur: frustra, plane enim ille demisit animum. Tandem Geta, nihil proficere se alloquio suo intelligens, indignabundus ad Phaedriam: „hoc nil est, Phaedria, ilicet" i. e. hoc loco (in hoc homine) spei nihil est. Totum ergo hoc: quid tum postea? nil est Belgice sic vertas: „Maar waarom zou ik niet? In de stad heb ik toch niets."

Quin etiam insuper scelus, postquam ludificatust virginem,
Vestem omnem miserae discidit, tum ipsam capillo conscidit.

Revera haec non ita facta sunt ut Pythias narrat; illa enim scelus commissum quantum potest auget. Dum luctata est virgo, vestis eius turbata et capilli disiecti sunt.

Alloquitur eam Phaedria sic (vs. 650):

Quid istuc? quid festinas? aut quem quaeris Pythias?

Ubi festinas esse turbaris, trepidas recte monet Scholiasta.

Rem denarrat Pythias. Tum (654 sq.) Phaedria: „Quid ais?" et Pythias: „Perii." Iterum Phaedria: „Temulenta's" et Pythias: „Utinam sic sint qui mihi male volunt." Sic enim nunc vocabula inter loquentes distribuuntur, male siquid video. Doriadi dandum esse perii censeo: est enim exclamatio eius qui re improvisa perterrefactus est: in media lamentatione locum non habet. Cui, ut hoc utar, alapa infligitur, non primum alia quaedam exclamat, deinde perii addit, sed ab hac voce facit lamentandi initium. Paulo post Dorias cum Pythiade relicta sola eadem voce utitur, ibi quoque in allocutionis initio (vs. 664):

Perii, obsecro, tam infandum facinus, mea tu, ne audivi [quidem.

Ad illud ergo temulenta es Pythias respondet: „Utinam sic sint qui mihi male volunt": ἐχθροῖς γένοιτο. Lepide Scholiasta: „bene, non ebrium esse in maledictum vertit, quasi vero temulentum esse felicitatis sit."

Audito frustra quaeri maleficum Phaedria sic (661 sq.):

Nequeo mirari satis,
Quo illic abire ignavos possit longius, nisi si domum
Forte ad nos rediit.

Ne trochaeus inter versus iambicos veniat vulgo nunc editur quo illic pro quo ille. Agnosco correctionis causam, ipsam non probo: cascas enim vocabulorum formas obtrudere Terentio invitis codicibus non ausim, multoque mihi arridet magis haec

lectio: quo ille hinc. Est autem nisi si ignorare se fatentis et plane ἀποροῦντος, ita tamen ut sibi unum etiam restare experimentum significet, idque parvae spei.

Postquam domum suam abiit Phaedria, pauca etiam Pythias cum Doriade loquitur: „miserae" ait „non in mentem venerat." Cogitatione addendum est: „fieri potuisse ut simulatus ille esset Eunuchus."

Actus IV Scena 4.

Domo redit Phaedria secum trahens Eunuchum, verum illum, nulliusque sibi culpae conscium, indutum etiam Chaereae vestibus. Convitiis onerat miserum hominem et aliis et his: „Fugitive, male conciliate." Conciliare est verbum contractibus proprium et passim de emptione usurpatum; male conciliate ergo est: „nimio pretio empte," in quibus verbis simul convitium inest et commemoratio doni pretiosi Thaidi dati. Ad suum donum laudandum etiam (670) „os ut sibi detorsit" Phaedria dicit, quasi ante pulcher fuerit et (684): „nunc tibi videtur foedus." (Sic fere Scholiasta). Ceterum fugitive et male conciliate arte cohaerent: fugitivus enim redhibendus est. Ergo duobus his convitiis alluditur ad actiones apud aedilem (redhibitoriam et quanti minoris).

Pertinaciter negat Pythias illum Eunuchum introductum a Parmenone; convincere eam studet Phaedria. Tandem illa (685 sqq.):

Tace obsecro: quasi vero paulum inter siet.
Ad nos deductus hodiest adolescentulus,
Quem tu videre vero velles, Phaedria.

Semper in vs. 687 haereo: Quem tu videre velles, Phaedria. Aliquis tam pulcher esse potest, ut qui semel vidit iterum videre cupiat. Sed quod hic legitur de Phaedria,

qui Chaeream nunquam vidit (sic enim Pythias credit), id quidem sensu cassum est. Et fac sic dici posse: „erat ille puer tam formosus ut eum videre velles", quid emphatico illo tu opus est? Hanc propono emendationem:

qui tu videri vero velles, Phaedria

vel: quem te videri vero velles, Phaedria.

Sic egregie illud Phaedria quoque ἠθικῶς additur. Cf. Andr. 702, ubi Pamphilus rogat: quis videor i. e. „me aspice: vultumne ego habeo fallacis hominis et impostoris, an fidelis amici?"

„Hic vero est" Pythias addit:

Vietus vetus veternosus senex
Colore mustelino.

Admodum verisimile est quod alter Scholiasta tradit Terentium γαλῆν et γαλεώτην confudisse, citans Menandreum οὗτός ἐστι γαλεώτης γέρων. Alter Terentium defendit, hoc, ut videtur, argumento quod Eunuchi alii fiant sublividi (colore mustelino), alii lentiginosi (colore stellionino). Bentlejus hic legendum censet colore stellionino. Utut est, hunc certe versum ad verbum e Graeco transtulit Terentius.

Exclamat Phaedria (689 sq.):

Hem, quae haec est fabula?
Eo rediges me, ut quid egerim egomet nesciam.

Hic quoquo hem gravem emphasin habet: est enim graviter indignantis.[1]) Pro quid egerim Bentlejus proposuit quid

---

[1]) Belgice: „Wel allemachtig." Cum omnium brevium vocularum, tum praesertim interiectionis hem accurate rationem esse habendam ei qui Terentium probe vellet intelligi, persuasissimum Scholiastae fuit, ideoque nullum versum, ubi illa legitur, sine annotatione praetermisit. Sed nusquam melius quae eius vis esset demonstravit quam ad Andr. I, 2, 13, ubi dicit: „Hem: nunc quasi correptio totius corporis."

Unum alterumque Terentii locum esse ubi hem non habeat emphasin illam non nego. Quapropter ne hoc quidem negligendum opinor quod ad Eun. II, 3, 15 legitur: „Hem: si cum H, Parmeno, si leniter Chaerea." Non quod dubium esse mihi videatur utri hoc loco danda sit interiectio (v. enim quae ad eum annotavimus), sed omnino in quotidiano sermone multum interfuisse inter hem et em lubenter credo.

emerim, quod vel ideo probo quoniam quid egi? certam sibi habet significationem, quam a comico intortam esse vix crediderim. Certe inepte vulgatam defendit qui ad Phorm. vs. 980 „quid agam cum illo nescio prorsus" provocat.

Interrogat hominem Phaedria, et ille a Phaedria se emptum agnoscit. Sed mox, permittente Phaedria, interrogandi partes suscipit Pythias, his verbis (vs. 692):

venisti hodie ad nos? negat.

Sequitur: At ille alter venit annos natus sedecim:
Quem secum adduxit Parmeno.

Quis hic loquitur? Pythiasne? At quid illi opus est Parmenonem nominare? Totum istud quem secum adduxit Parmeno egregie Eunucho convenit, qui putans Parmenonem solum venturum ut se arcesseret, non intelligebat cur adolescentulum secum adduceret. An fieri non potuit ut Eunuchus primum capite abnueret, deinde, postquam Pythias dixit negat, ultro adderet: „at ille alter — Parmeno"? Etiam quae vs. 702 leguntur:

Meam ipse induit: post una ambo abierunt foras

Eunuchus dicit non rogatus. Et melius deinde verba (694 sqq.):

agedum hoc mi expedi
Primum: istam quam habes unde habes vestem? taces?
Monstrum hominis non dicturu's?

Pythiadi dabuntur. Tum Eunuchus: „Venit Chaerea," et illo demum nomine audito rursus Phaedria rogare incipit. Quodsi recte de vs. 693 sq. conieci, lepide Eunuchus, quem primum „illum alterum" dixit, nunc minis coactus suo nomine Chaeream appellat. Et quod ad illam coniecturam pertinet, vide vs. 702: „post una ambo abierunt foras." Audis Eunuchum cum stupida quadam admiratione narrantem de re plane sibi obscura.

Metuit autem Phaedria ne veritas a Thaide vel a Pythiade

certo deprehendatur; non vult a suo fratre aliquo esse dolore affectam Thaidem. Ergo iterum Eunuchum omnia iam confessum interrogat, sperans ab illo testimonium revocatum iri. Sed prius sic Pythiada alloquitur (vs. 704):

Age nunc, belua,
Credis huic quod dicit?

Vox ergo belua non tam agrestis est quam primo aspectu videtur.

Verum eadem quae antea respondente Eunucho exclamat (vs. 709):

Iuppiter magne, o scelestum atque audacem hominem.

Rectissime Scholiasta: „Chaeream scilicet vel Parmenonem. Sed sic pronuntiandum est, ut putet ancilla de Eunucho dici.“

Hic Pythias (709 sq.):

Vae mihi:
Etiam non credas indignis nos esse irrisas modis?

Neque credas neque credis (quae vulgata est lectio) ferri hic potest. Si constat is in credis nunquam produci, putandum est graviori vitio hunc locum laborare et totum credendi verbum huc e versu sequenti aberrasse, ut vera lectio sit:

710 Etiam tu negas indignis nos esse irrisas modis?
711 Mirum ni credis quod iste dicat.

Tandem ad incitas redactus Phaedria clam ad Eunuchum (712): „heus negato rursum,“ et signis, a Pythiade aversus, iubet Eunuchum negare quae modo agnovit. Tum clara voce: „possumne ego hodie ex te exsculpere verum?“ Hic hodie minantis iracundique est. Atque ubi negavit Eunuchus quae negare iussus est, secum eum domum trahit quasi ad tormenta. „I intro nunciam“ exclamat ficta iracundia, et Eunuchus ficto timore: „oiei.“

Sola relicta cum Doriade Pythias significat se probe intelligere Parmenonis illum fuisse dolum. Quid sit agendum Doriadem rogat. „Rem tace“ illa ait et (721 sqq.):

tu pol, si sapis
Quod scis nescis, neque de Eunucho neque de vitio [virginis.
Hac re et te omni turba evolves et illi gratum feceris.

illi: „virgini" ait Scholiasta, „Phaedriae" Westerhovius. Hoc potius credo: gratum facere illi dicimur, qui statim ex nostro facto aliquid commodi sit capturus; non ponitur de re quam quis tandem aliquando sibi profuisse sensurus sit.

Dum haec loquuntur, appropinquantem vident Chremetem; paucisque verbis Dorias Pythiadem certiorem facit turbae, se etiam praesente inter Thaidem et militem ortae, moxque ipsam affuturam addit. Tum Pythiade iubente cum Thaidis auro in aedes abit, ipsa Pythias ante ostium remanet.

Actus IV Scena 5.

Lepide Chremes depingitur a cena militis veniens vini plenus, neque tamen turpiter ebrius, sed „multo hilarior" (verba sunt haec iocantis Pythiadis) quam dudum. „Atat, data hercle verba mihi sunt: vicit vinum quod bibi" sic accedens loquitur (vs. 727), ubi vis interiectionis atat egregie a Scholiasta illustratur hac annotatione: „atat: interiectio est paulatim percepti atque intellecti mali."

Mox Pythiadem rogat iamne venerit Thais; illa vero mirabunda: „an abiit iam a milite?" (vs. 733). Respondet Chremes (734):

Iam dudum, aetatem: lites factae sunt inter eos [maximae.

Agnoscis gravitatem adolescentis cum hilaritate alternantem. Hic Pythias (735):

Nil dixit tu ut sequerere sese?

Et Chremes: Nil, nisi abiens mi innuit.

Atque rursus roganti Pythiadi: „Eho, nonne id sat erat?" respondet ille (736):

At nescibam id dicere illam, nisi quia
Correxit miles, quod intellexi minus: nam me extrusit foras.

De verbis „correxit — foras" haec observat Scholiasta: „Hoc videtur facetius et sapientius quam dici ab ebrio, rustico et adolescente debuisset. Hoc vitium tunc fit cum poëtae ingenium suum in personas conferunt." Vocabulum sapientius corruptum puto; sapientiae enim in illo dicto video nihil sed multum leporis atque urbanitatis. Sed tota observatio periti de arte comica iudicis esse videtur. Nonne enim omnino in hac scena componenda negligentius versatus est poëta? Hoc cur rogem statim apparebit.

Addit verbis citatis haec Chremes — et est hic ultimus huiusce scenae versus:

738. Sed eccum ipsam: miror ubi ego huic antevorterim.

Id ego quoque miror, cum praesertim vs. 745 Thais dicat: „o mi Chremes, te ipsum exspectabam," in via nimirum, nam post Chremetem Thais advenit. Fortasse latet hic aliquod lepidi poëtae consilium, nihil enim opus erat Chremetem ante Thaidem advenire. Versu autem 738 ubi, id quod recte observat Scholiasta, est: „in qua parte viae." Praeteriit Thaidem Chremes; hoc credibile est, sed a Thaide conspectum non esse iuvenem ebrium ac titubantem quis credat? Eiectum foras Chremetem opinor statim post Thaidem, nisi iam statim, ubi militem gravius irascentem vidit, clam abiit; deinde quantum sinebant pedes curriculo cucurrisse ut illam assequeretur. Verba autem „iam dudum, aetatem" (vs. 734) quid sibi volunt? Utrum revera ita videtur Chremeti, an simulare vult se aliquamdiu apud militem remansisse, ne nimis cito ebrius factus videatur?

Actus IV Scena 6.

Ardens ira Thais advenit; mox adfuturum militem, quem ferre iam non potest, exspectat; „sine veniat" ait (vs. 739):

Qui si illam digito uno attigerit, oculi illi ilico ecfodientur.

Vulgata lectio est:

Atqui si illam digito attigerit uno, oculi ilico ecfodientur,

pro qua Fleckeisenus eam dedit quam citavi, quia dativus aliquis desiderabatur. Sed illud qui si rectum esse non potest; melius foret quod si; sed simplex si omnibus aliis lectionibus praestaret. Propono igitur

Si illam digito attigerit uno, oculi illi ilico ecfodientur

(cum hiatu ante caesuram principalem). Nunc tamen in iis quae statim sequuntur:

Usque adeo illius ferre possum ineptiam et magnifica verba
Verba dum sint: verum enim si ad rem conferentur, [vapulabit

displicet pronomen ἐμφατικόν illius· et „si (verba) ad rem conferentur" vix sanum esse credo.

Simulatque Chremetem adesse cognovit, eum sic alloquitur Thais (vs. 743): „o mi Chremes, te ipsum exspectabam." Tollitur pars molestiae, de qua ad vs. 738 dicebam, Bentleji coniectura expetesso pro exspectabam. Non tamen in re tam dubia eam probare ausim.

„Propter te" Thais ait (vs. 746) „haec atque huiusmodi sum multa passa." Ostendit hic, ut opinor, vestem scissam. „Propter te; nam sororem tuam tibi restituere studebam." „Ubi ea est?" rogat Chremes. Respondet Thais „Domi apud me." Hic Chremes: „Hem!" et Thais:

Quid est?
Educta ita uti teque illaque dignumst.

Annotat Scholiasta: „Hem: extimuit adolescens cum sororem suam in domo meretricis esse audiret, cui rei statim occurrit

Thais." Egregie; nam sic optime explicatur et quid est et hem suam sibi vim obtinet.

Addito autem (vs. 749):

Hanc tibi dono do neque repeto pro illa quicquam abs te preti

Thais securo iam adolescenti rusticano exprimit grati animi confessionem.

„At enim" (ait vs. 751 sq.) cave, ne prius quam hanc a [me accipias amittas, Chremes:

Nam haec east, quam miles a me vi nunc ereptum venit.

Ex his conficias antea (in coena apud militem) nihildum Chremeti dixisse de sorore inventa Thaidem. Sed vide quae ad vs. 620 sq. annotavimus.

Tum Pythiadem iubet domo efferre res πρὸς τὸν ἀναγνωρισμόν necessarias. Sequuntur versus duo (754 sq.) vitae pleni atque integrae scenae instar: Chremes militem reformidat, Thais metuit ne non in tempore a Pythiade Chremeti tradantur „monumenta," quibus sororem suam esse liberamque eam quam miles petitum venit demonstret. „Atat," hoc verbo se timere Chremes indicare incipit, verum metum celare studet. „Atque ita opus est" Thais ait (nempe: te omni metu carere). Tum Chremes: „ah, metuo qualem tu me esse hominem existumes." Et Thais (vs. 759):

Immo hoc cogitato: quicum res tibist, peregrinus est:
Minus potens quam tu, minus notus, minus amicorum hic [habens.

Haec legenti non videntur cohaerere cum praecedentibus, at spectanti, ut opinor, visa sunt. Is enim Chremetis actus gestusque fuit qui minime fortibus eius verbis responderet.

Mavult rixam certamenque vitare Chremes:

Scio istuc (ait vs. 761 sq.), sed tu quod cavere possis [stultum admitterest.

Hic tu significat quam sapiens videri cupiat qui sit timidus.

Vix adolescentem abeundi praetextus quaerentem Thais

retinet. „Volo" (ait ille vs. 764) „ego adesse hic advocatos nobis in turba hac." Rectissime annotat Scholiasta: „quasi minus timeat cupio non inquit sed volo."

Iamque tamquam ad testes arcessendos abiturus omitte clamat, e quo verbo apparet manu eum a Thaide retineri, ut recte Scholiasta docet.

„Nil opus est istis Chremes" ait illa (vs. 765 sqq).
Hoc modo dic, sororem esse illam tuam et te parvam [virginem
Amisisse, nunc cognosse, signa ostende.

Egregiam hic habemus Scholiastae annotationem: „haec omnia sic pronuntianda ut et iusta et factu facilia videantur."

Interea Pythias monumenta illa per totam domum quaesita affert et Chremeti tradit. Sed ne sic quidem paratus ille est ad militem animose exspectandum. Hac etiam ei Thaidis admonitione opus est: „attolle pallium": qui enim otiosus ambulat, eius pallium ad pedes est demissum; cum seria res est agenda attollitur. Cui admonitioni hanc lepidam illa addit querimoniam:

Perii, huic ipsi opus est patrono, quem defensorem paro.

Actus IV Scena 7.

Iam adest miles cum Gnathone ministrisque quos copiarum instar instruat vi expugnaturus Thaidis aedes virginemqueerepturus. Nihil unquam venustius scriptum est quam haec sunt ludicri imperatoris magna verba minaeque. Singula persequamur. Vs. 771:

Hancine ego ut contumeliam tam insignem in me accipiam, [Gnatho?

In eiusmodi interrogationibus vox ut eam vim habet ut aliquis cum gravi indignatione respuat abiiciatque quod ab altero

sit propositum postulatumve. Conferantur ex Latina tragoedia Iphigenia in Aulide notissimi versus:

Ut ego plectar quod tu peccas, tu delinquis ego arguar

et qui sequuntur, quibus Agamemnon respondet Menelao Iphigeniae poscenti sacrificium. Respondentis est, non disputare incipientis. Tamen hic illud ut in primo scenae versu legitur. Ergo, ut Scholiastae verbis utar: „hic sermo sic-prodit ut post scenam inchoatus esse videatur.'' Ad nostrum vero locum adscripsit, quae non quidem tam sint diserta sed tamen idem significent: „apparet Gnathonem et dehortatorem esse certaminis et ad pocula militem provocare.'' Ne dubites inspice annotationem quae ad vs. 1025 legitur: „semper a mensa Gnatho invitus abstrahitur; nam et supra cum ad litem venitur ex verbis Thrasonis manifestum est Gnathonem invitum sequi, ubi dicit: hancine ego ut contumeliam tam insignem in me accipiam, Gnatho?'' Vides quam bene egregius ille commentator perspexerit omnia.

Haec addit Thraso: „mori me satiust,'' atque hoc fere annotat Scholiasta: „quasi vero ad iurgium cum Thaide mortis contemptu opus sit.''

„Simalio, Donax, Syrisce, sequimini'' clamat miles (vs. 772). Egregia est ad hunc locum Scholiastae annotatio: „Huiusmodi militia per tumultum repente suscipitur et dicitur evocatio, ubi dux alloquitur cives: qui rem publicam salvam vultis me sequimini. Unde Virgilius:

desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito ferrumque retractat,
Ipse vocat pugnas: sequitur tum cetera pubes.''

Minae Thrasonis hae sunt: „primum aedis expugnabo''; „virginem eripiam;'' „male mulcabo ipsam.'' Quae sit huius enumerationis venustas docet Scholiasta hac annotatione: „Vide ordinem belli. Primo expugnatio moenium; tum recuperatio captarum rerum; demum poena praedonum.''

Nomine evocatis ministris quibusdam haec addit Thraso: „cedo alios." Rectissime Scholiasta observat: „non reliquos dixit, sed alios quasi multi sint."

Graviter ab imperatore suo increpitus Sanga centurio quod pro gladio peniculum attulerit, respondet (vs. 778 sq.):

Egone? imperatoris virtutem noveram et vim militum:
Sine sanguine hoc non posse fieri: qui abstergerem vulnera?

Languet qui abstergerem vulnera si tamquam interrogationem accipimus. Quare ego sic acceperim: „[attuli peniculum] qui (= ut eo) abstergerem vulnera." Sed hoc quoque duriusculum quod noveram primum obiecta habet in accusativo, deinde, sine ulla coniunctione, in accusativo cum infinitivo.

Instructis copiis ipse imperator sibi eligit locum periculo vacuum. Neque minus — et est haec vel maxima scenae venustas — illo metuit eius adversarius Chremes. Sic hunc confirmare studet Thais (785 sq.):

Sane quod tibi nunc vir videatur esse hic, nebulo magnus est:
Ne metuas.

Non opus Bentleji coniectura qui... videtur pro quod... videatur. Vide ipsius Bentleji annotationem ad vs. 1064.

Sequitur (786 sq.):

A. Quid videtur? B. Fundam tibi nunc nimis vellem dari,
Ut tu illos procul hinc ex occulto caederes: facerent fugam.

Quinam hic colloquuntur? Scholiasta: „miles et parasitus" ait, idque lepide defendit: „Nam primo ipse praecedit utpote qui dicat sequimini. Dum denique propius deventum est post principia refert pedem. Post iam ipse nihil audet sed quaerit consilium parasiti (quid videtur?). Denique ubi cominus res gerenda est dixit mane et continet irruentes. Ad postremum diffisus nescit quid agat: ad parasitum spectans quid agimus inquit." Alius esse Scholiasta videtur, qui eandem sententiam defendit hoc argumento: „non conveniunt ista meretricis dictis superioribus." Ille tamen dubitat. Equidem non dubito quin,

ut fit in antiquioribus editionibus, Chremes et Thais hic loquantur. Funda enim illum decet qui ab aedibus suis maiorem aliquem numerum hostium propellit (cogita modo de Vespis Aristophaneis), non eum qui in alienas aedes impetum facit ante quas neminem stantem conspicit. Et ineptum est „facerent fugam'' de iis dictum quos domi inclusos putes.

Dum Thais loquitur: „Fundam — fugam'' et Chremes latitat, ipsa procedit ita ut a milite conspiciatur.

Conspecta Thaide priusquam armis impetum faciat quid verba sua valeant se experiri velle significat. Laudat eius prudentiam Gnatho et

„Di'' (ait vs. 790 sq.) vostram fidem,
Quantist sapere! nunquam accedo, quin abs te abeam doctior.

Notissima verba haec sunt. Tamen vix et ne vix quidem omnes eius lepores agnoscat nisi qui magistro utatur Scholiasta, cuius haec est lepidissima annotatio: „Mire egit personam admirantis per trinam ἀποστροφήν; ad deos: di vostram fidem, ad se ipsum: quantist sapere, ad militem: nunquam — doctior. Et ridicule parasitus nunquam accedo ad te dixit, qui nunquam recedit.''

Sic ergo eam alloquitur (792 sq.):

Thais, primum hoc mihi responde: quom tibi do istam [virginem,
Dixtin hos mihi dies soli dare te?

Respondet Thais: „Quid tum postea?'' Nullus locus melius quam hic docet quid sit quid tum postea. V. ad vs. 637 sq.

Sperni se a Thaide et contemni videns miles: „Pamphilam'' ait (vs. 796) „ergo huc redde, nisi si mavis vi eripi.'' Hic subito minitabundus et cum multis maledictis convitiisque vetat eum Chremes suam tangere sororem. Cur subito hic Chremeti redit animus? An ex quo Thais cum milite locuta est, statim intellexit minime metuendum esse militem illum? Sic fere rem explicare videtur Scholiasta, cuius verba sunt:

„se primum interposuit, ut adolescentulus potuit, iam fracto milite."

Convitiorum illorum unum est (vs. 798): „Furcifer." Perite autem annotat Scholiasta: „incongrue, ut imperitus adolescens, liberum servilibus convitiis exagitat." Cf. ad 862, ubi ancilla eo nomine utitur.

Placare studet adolescentem subito animosum factum Gnatho, quin etiam medium se interponit, quod apparet ex verbis, quibus eum alloquitur Chremes vs. 799: „Non tu hinc abis?" Tum subito ille ad militem conversus (vs. 800 sq.):

> Scin tu ut tibi res se habeat? si quicquam hodie hic turbae [coeperis,
> Faciam ut huius loci dieique meique semper memineris.

Hic Gnatho:

> Miseret tui me, qui hunc tantum hominem facias inimi- [cum tibi.

Vides quam paratam habeat Gnatho simulatam illam commiserationem hominum qui suo Regi adversentur. (Cf. ad vs. 418).

Sequuntur haec (803):

> Diminuam ego tibi caput hodie nisi abis. Ain vero, canis?
> Sicine agis?

Hic verba Diminuam — abis quin Chremeti danda sint non est dubium. De ceteris videamus. Semper fit audacior Chremes et blandior parasitus. Non ergo a parasito dictum credo: Ain vero, canis? neque credidit Scholiasta, qui illud canis convitium militare dicit. Sed sicine agis egregie parasitum decet: est enim leniter increpantis et conciliare studentis. Non est luculentius exemplum quam quod vs. 99 legitur, ubi iisdem verbis leniter Parmenonem increpat Thais quod herum instiget cum placandus illi esset.

„Quid tu tibi vis?" a milite rogatus Chremes ei rem exponit: liberam esse illam virginem quam miles petat, civem, sororem

suam. Hic miles suum hem et hui interponit, quae, ut recte docet Scholiasta, sannae sunt adversus eos quibus irascimur. Egregie tota hac scena miles et Chremes, dum inter se metuunt, convitia iactant. Denique, ubi Chremes minitabundus dixit: „tangere te eam prohibebo,“ callide hoc tamquam praetextum finiendi vel saltem differendi iurgii arripit Gnatho et: „Audin tu? hic furti se adligat, sat hoc tibist“ ait (vs. 809). Hic Thaidem miles rogat: „Idem hoc tu, Thais?“ at illa: „Quaere qui respondeat.“ Recte Scholiasta annotat: „ipsam circumventurus interrogat: quod illa intelligens malitiose ait: quaere qui respondeat.“

Profecto ad nutricem Chremete quam *τοῦ ἀναγνωρισμοῦ ἕνεκα* adducturus est, miles quoque ne verbis quidem quidquam se proficere videns discedit, vel potius a Gnathone ad cenam retrahitur seque ab illo placari patitur. Neque tamen suae oblitus dignitatis exercitum suum dimittit, sollemnibusque Sangam alloquitur verbis (814 sq.):

Sanga, ita ut fortis decet
Milites, domi focique fac vicissim ut memineris.

Quam lepida in voce foci sit parodia senties, si memineris coquum esse Sangam illum. Hic vero:

Iam dudum animus est in patinis.

Et Gnatho „Frugi es“. Iisdem verbis Chaeream laudat Antipho vs. 608 idque ob eandem rem, nempe quod coenae curam habeat. Denique magna voce clamante milite: „vos me hac sequimini“ (utitur autem eodem illo sequimini, quo copias adducens usus erat), illius domum abeunt omnes.

Actus V Scena 1.

Thais prodit cum Pythiade expostulans: haec enim ei quid absente ea domi factum sit narravit, vel potius per ambages indicavit, quemadmodum vs. 723 a Doriade monita erat. Verba eius subsanniens Thais repetit (vs. 818 sqq.):

Scio, nescio, abiit, audivi, ego non adfui.
Virgo conscissa veste lacrumans obticet;
Eunuchus abiit.

In quibus unum tamen erat quod cuiusmodi res accidisset satis redderet perspicuum. Rectissime enim ad vocem obticet Scholiasta annotat: „Tacemus consilia, reticemus dolores, obticemus quorum nos pudet."

„Non fuerat Eunuchus ille verus, sed Chaerea Phaedriae frater illius veste sumpta sibi ad virginem aditum paravit" hanc confessionem vix Pythiadi extorquet; et iterum hera his verbis eam corripiente (vs. 829 sq.):

Quid ais, sacrilega?
Istucine interminata sum hinc abiens tibi?

respondet Pythias:

Quid facerem? ita ut iusti, soli creditast.

Atque Thais

Scelesta ovem lupo commisti.

Haud dubie ipsam Terentii manum restituit Bentlejus commisi legendo pro commisti. Quemadmodum enim e sequentibus apparet, finem hic iam Thais facit in Pythiadem invehendi et agnoscere incipit se stultam fuisse, quae imponi sibi passa sit. Et est illud scelesta semet cum lamentatione incusantis. Cf. Heaut. 970:

Disperii: scelestus quantas turbas concivi insciens!

Minus certa sed tamen elegantissima videtur Bentleji emendatio versus 826, ubi Thais Chaereae audito nomine:

Quid is obsecro ad nos? quam ob rem adductust?

Sic enim legitur. Coniecit Bentlejus:

Quid is obsecro ad me aut quam ob rem adductust?

Sequuntur autem haec (832—835):

dispudet
Sic mihi data esse verba, quíd illuc hominis est?
Py. Era mea tace tace obsecro, salvae sumus:
Habemus hominem ipsum. *Th.* Ubi is est? *Ph.* Hem ad [sinisteram.

Duo sunt in quibus hic haeream. Primum quid illuc hominis est exclamat Thais subito conspecto Chaerea, et cur exclamet Scholiasta egregie explicat annotando: „Non agnoscit hunc hominem meretrix, quia etsi adhuc Eunuchi veste indutus est, attamen exuit spadonis incessum, vultum, habitumque mutavit, et praeter vestem totus in Chaeream rediit.'' Sed poteratne illa exclamatio sic praecedentibus adiici, nulla interposita vocula qua transitus pararetur? Deinde quis locus est interiectioni hem ante ea verba quibus Pythias adventantem Chaeream monstrat, submissa, ut opinor, voce, quippe quae modo heram ut taceret monuerit (vs. 834: era mea tace obsecro)? Atqui hem clamantis est et subita re vehementer perculsi vel perturbati. Nonne egregie utraque difficultas tollitur si istud hem e vs. 835 ad 833 retrahimus et ante quid illuc hominis est ponimus? Nam Thaidem illa uti exclamatione miro perculsam spectaculo adolescentis incessu ingenuo vultuque liberali, induti autem abiectissimi mancipii vestimento facile intelligimus. Et plerumque quidem hem ictum habet; non desunt tamen loci, ubi in thesi latere videatur. Cf. vs. 459:

Eamus ergo ad cenam: quid stas? Hem alterum,

ubi etiam eliditur. „Ad sinisteram'' autem Pythias dicit, sive

nescia iam a Thaide conspectum Chaeream, sive intellexit cur illa clamaverit, tamen aliquo modo significare debebat Chaeream esse illum qui herae admirationem moverit.

Actus V Scena 2.

Accedit Chaerea stomachans quod semper adhuc prohibitus sit mutare vestem. Ubi Thaida conspicit iam propius accessit quam ut fugere possit. Primoque eum cum acerba derisione alloquitur Thais tamquam Dorum eunuchum servumque; mox intelligens facta infecta reddi non posse serio cum illo deliberare incipit quo modo res ad bonum possit adduci exitum. Contra Pythias succensere ei pergit neque tam facile indignationem coërcet; egregieque ira eius depicta est ideo vel maxime succensentis simulato illi Doro, quod eius culpa ipsa apud dominam periculum adiit. Igitur, ubi Chaerea, Dori etiamtum partes agens, Thaidi roganti: „Virginemne tu civem vitiare ausus es?" respondit: „conservam esse credidi," iure illa exclamat (859 sq.):

Conservam? vix me contineo quin involem
Monstro in capillum: etiam ultro derisum advenit.

Ultro optime, quia ipsa Pythias est in conservarum illarum numero. Egregie haec omnia Scholiasta intellexit.

At Thaidi iam prudentia emendare cupienti quae imprudentia deliquerit molestissima est illa ancillae iracundia. Hinc dictum illud eius ad Pythiadem (vs. 861): „Abin hinc insana?" Illa vero (861—3):

Quid ita? Vero debeam,
Credo, isti quicquam furcifero, si id fecerim:
Praesertim quom se servom fateatur tuum.

ubi *credo* quam solet ironicam vim habet; cetera fient perspicua si reputaveris qui maiores poenas sumat quam pro scelere admisso apud illum debiti aliquid residere.

Tum statim Thais: „Missa haec faciamus.'' *Haec* iocularia et futilia. Sic Scholiasta: rectissime: non enim iam Dorum eum appellat vel cum eo tamquam cum servo loquitur.

Deinde: „Non te dignum, Chaerea, fecisti.'' Nomen Chaereae sic adiectum commiserationem quandam habet. Tum suum consilium quod fuerit exponit; postremo:

Conturbasti mihi
Rationes omnis, ut eam non possim suis
Ita ut aequom fuerat atque ut studui tradere,
Ut solidum parerem mi hoc beneficium, Chaerea.

Qui beneficium facit, is sibi apud eum cui facit gratiam parit; et gratia illa thesauri cuiusdam instar est. Cf. Herodoteum ἡ χάρις ἀπόκειται. Flebiliter ergo queritur Thais: speraveram fore ut illud beneficium mihi thesaurus quidam fieret, nunc tu mihi eam spem ademisti.

Contra Chaerea (872 sqq.):

At nunc dehinc spero aeternam inter nos gratiam
Fore, Thais. saepe ex huiusmodi re quapiam
Malo principio magna familiaritas
Conflatast.

Haud parvam emphasin habet illud *at*: affirmat enim iuvenis tantum abesse ut damnum fecerit Thais ut haud parvum lucrum ad eam perveniat: pro *solido beneficio* habebit *aeternam gratiam*. Sed sanum esse *huiusmodi re quapiam* vix credo et in tam lepidis versiculis languidam istam verborum ubertatem non fero, sed quid agam nescio.

Ludere tamen et deridere fictum Eunuchum pergit Pythias, consultoque vs. 882:

Te quoque iam Thais, ita me di bene ament, amo.

Haec grati animi testandi formula „te amo'' (gratias enim

Chaerea hic agit Thaidi quae sibi tam facile ignoverit ac secum redierit in gratiam) a poëta Chaereae tribuitur ut sequi possit ioculare Pythiadis dictum (vs. 883):

Tum pol tibi ab istoc, era, cavendum intelligo.

Suavissimum est illud verborum iocorumque proelium Pythiadem inter Chaereamque. Atque egregie illud Scholiasta illustrat, cuius pauca hic afferam. Monuerat Pythias Thaidem ne adolescentem lascivum petulantemque domum suam admitteret. Tum (901—4):

Ch. Non faciam Pythias. *Py.* Non credo Chaerea,
Nisi si commissum non erit. *Ch.* Quin, Pythias,
Tu me servato. *Py.* Neque pol servandum tibi
Quicquam dare ausim, neque te servare. apage te.

Annotat Scholiasta ad vs. 901: „ilocalariter ut ille Pythias, ita haec Chaerea" et ad vs. sequentem: „iterum nomen vultuose est additum," [1]) denique ad vs. 903: „totum garrule et gesticulose, ut puellam cum adolescentulo fabulari videas".

Versu autem 902 in nisi si commissum non erit paulisper haereo; additum sane oportebat quicquam. An pro non legendum nil?

Dum illi ludunt subito Chremes conspicitur, recordatusque Chaerea quam turpem etiam gerat personam, cum Thaide in aedes eius properat; ante ostium restat Pythias.

Actus V Scena 3.

Appropinquante Chremete et nutricem incitante Pythias secum deliberat quomodo a Parmenone, a quo ita sit decepta, ut sibi etiam herae fuerit timenda ira, poenas sumat. A Chre-

[1]) Conferri possunt in Phormione ista (vs. 437 et 439) Dixi Phormio. Dixi Demipho, ubi v. Schol.

mete ubi audivit memoriter nutricem cognovisse signa sororis iam iam sibi restituendae

„Bene" (ait vs. 916) „edepol narras, nam illi faveo virgini."

Ne illud nam illi faveo virgini languere putes, a Scholiasta disce singularem quandam esse illorum verborum festivitatem, quaeque ea sit. „Quasi dicit" ait „illi faveo, non Chaereae": Chaereae enim succensere Pythias pergit. In mentem hic nobis venit lepidissimae scriptoris nostratis narrationis, ubi matrona paulo acerbioris ingenii, postquam adolescentem quendam e poëta aliquid recitantem audivit, inducitur dicens: „pulcherrima est elegia," atque illud elegia ita pronuntians ut dicere videatur: „quod ad recitationem pertinet, de illa tacere satius est." [1]).

Intromittit Chremetem cum nutrice Pythias, dumque respicit ipsa Parmenonem accedere videt.

Virum bonum eccum Parmenonem incedere
Video

ait illa (vs. 918 sq.); praecedunt eius ad Chremetem nutricemque verba haec:

Ite intro: iam dudum era vos exspectat domi.

Vellem vs. 918 a voce sed inciperet, vel alio eiusmodi vinculo praecedenti annecteretur. Quid si pro virum legamus verum? Nam in vulgata lectione etiam verborum ordo displicet (Cf. ‚bone vir!').

Deinde ipsa Pythias domum intrat, mox exitura ut fallacia, quam modo excogitavit, Parmenonem perterreat.

---

1) Idem Terentii artificium redit Hec. 233, ubi senex, uxori suae iratus, postquam ab ea cognovit aliquid ad iram sedandam aptum, ne tamen plane omnem omittat acerbitatem ita respondet:

Gaudeo, ita me di ament, gnati causa: nam de te quidem
Satis scio peccando fieri detrimenti nil potest.

Actus V Scena 4.

Accedens Parmeno iam laetatur laude quam ipse sit capturus si apud Thaidem res feliciter Chaereae cesserit. Et iure a Chaerea pretium praemiumque exspectat, neque cur exspectet multis verbis sumus docendi. Tamen sequitur Parmenonis disputatio quindecim versuum insulsissima et vix ferenda. Sunt hi (926—940):

Nam ut mittam quod ei amorem difficillimum
Carissimum, ab meretrice avara virginem
Quom amabat, eum confeci sine molestia
Sine sumptu, sine dispendio: tum hoc alterum,
Id verost quod ego mihi puto palmarium
Me repperisse, quo modo adolescentulus
Meretricum ingenia et mores posset noscere,
Mature ut quom cognorit perpetuo oderit.
Quae dum foris sunt, nil videtur mundius
Nec magis compositum quicquam nec magis elegans:
Quae cum amatore suo cum cenant ligurriunt.
Harum videre inluviem sordes inopiam,
Quam inhonestae solae sint domi atque avidae cibi,
Quo pacto ex iure hesterno panem atrum vorent,
Nosse omnia haec salus est adolescentulis.

Totum hoc a Parmenonis consilio alienissimum. Satis est quod se, si res prospere cesserit, auctorem fuisse dicturus est, contra ea quae a Chaerea petivit vs. 390. Id quidem plane convenit naturae eius. Sed cur se nunc morum bonorum praeceptorem fingit? Et egregius ille praeceptor est qui, ut adolescentulo odium et contemptum meretricum inspiret, illi facultatem praebet apud meretricem summa voluptate fruendi! Ut canis a corio nunquam absterrebitur uncto. Accedit quod Thais inter meretrices exemplum virtutis est, quae mox pro meritis praemium accipiet. Inseruit locum inficetum aliquis probior quam

callidior, qui nollet egregiam comoediam nihil valere ad mores emendandos. Eiusmodi consilium iam invenis in Scholiis ad II, 3, 90 sqq.

Versus 941 sq.:

Ego pol te pro istis dictis et factis, scelus
Ulciscar, ut ne inpune in nos illuseris.

(Pythiadis ea verba sunt) multo melius ad 923—925, quorum ultimus est:

Quantam et quam veram laudem capiet Parmeno

referuntur quam ad istam disputationem, in qua omnia languida et insulsa sunt. Versum 936 iam Bentlejus spurium censebat.

Prudentissime ad Pythiadis verba modo citata Scholiasta annotat: „Miro artificio poëtae" (i. e. Terentii, qui hac parte Menandri oeconomiam festivitate sua exornasse censendus est) „et ab initio non placatur Pythias nec in gratiam redit Chaereae. Et insuper nunc mire a Parmenone irritatur magis, ut per eam Parmeno terreatur et per Parmenonem ingredi ad Thaidem cogatur senex, et demum per senem nuptiae confirmentur. Haec ergo artificibus et peritis, cetera spectatoribus poëta exhibet."

Perterritura ergo Parmenonem secum Pythias lamentatur de atroci re quam intus fieri conspexerit. Et alloquente eam Parmenone, quem se non videre hactenus simulaverat: „quid istuc, Pythias? quid ais" respondet (vs. 947 sqq.):

Rogitas audacissime?
Perdidisti istum quem adduxti pro eunucho adolescentulum,
Dum studes dare verba nobis.

Rectissime Scholiasta annotat: „artificiose non accusat quid [1]) peccaverit adversus Thaidem, quasi ex poena adolescentis plus doleat quam irascatur Parmenoni."

Tum rem „mira tarditate ad torquendum Parmenonem"

[1]) L. quod.

(Scholiastae haec verba sunt) denarrat: prehensum a virginis fratre Chremete Chaeream moechorum illic subire tormenta. „Haec fiunt" (ait vs. 956) „orante, ut ne id faceret, Thaide." Annotat Scholiasta: „recte hoc additum ne speret auxilium a Thaide."

vs. 960. Rogante Parmenone:

> Quis homo pro moecho unquam vidit in domo meretricia
> Prendi quemquam?

„Nescio" Pythias ait. Ad illud nescio Scholiasta annotat obscuriora quaedam et fortasse corrupta, sed quorum sententia huc fere redit: „astute istud nescio a Pythiade dictum: non contradicit, non disputat contra Parmenonis dubitationes; quod si faceret amitteret fidem. Nuntiat tantummodo, non ratiocinatur." Rectissime: quo enim magis insciam se fingit Pythias, eo magis ei creditur, eoque minus nascitur suspicio simulatam eius esse perturbationem.

Iam irrupturus aedes est Parmeno ut misero hero opem ferat, at eum retinet Thais his verbis (964 sqq.):

> Vide, Parmeno,
> Quid agas, ut neque illi prosis et tu pereas: nam hoc putant
> Quidquid factumst, a te esse ortum.

Iterum hic poëtae oeconomiam laudat Scholiasta egregia hac annotatione: „totum hoc ad id addidit ut senex intromittatur ad confirmandas nuptias. Sed poëta hoc agit, personae nesciunt."

Hic adventantem cernunt senem Chaereae Phaedriaeque patrem; abit in aedes Thais; Parmeno vero, ad incitas redactus, totam rem, sicut acta est, fateri seni decernit, ut ille miserum filium tortorum eripiat manibus.

Actus V Scena 5.

Advenit senex, a Parmenone cognoscit qua iniuria afficiatur filius, in aedes Thaidis irrumpit, mala multa minatus Parmenoni auctori calamitatis. Praemittitur scenae haec Scholiastae annotatio: „Annotandum quod huius senis nomen apud Terentium non est: apud Menandrum Simon dicitur." Nomen apud Terentium non est: recte, nemo enim senem suo nomine alloquitur et qui huic scenae suprascripsit nomen Lachetem id suo fecit arbitratu. Apud Menandrum Simo dicitur. A quo? Nempe ab aliquo quocum in scena versatur. Aliam Scholiastae observationem videamus. Solus relictus Parmeno: „quamquam video" ait „me poenas daturum, tamen gaudeo quod ne meretrices quidem impune sint laturae,

Nam iam diu aliquam causam quaerebat senex
Quam ob rem insigne aliquid faceret eis; nunc repperit."

Ad hos ergo versus (1000 sq.) Scholiasta annotat: „Manifestius hoc Menander explicat: iam pridem infestum meretrici senem post corruptum ab ea Phaedriam nunc demum se inventa causa vindicaturum." Hae annotationes inter se iunctae docere nos videntur apud Menandrum diutius in scena versari senem et cum pluribus loqui quam apud Terentium. Neque mirum: cum enim scenis, ubi Thraso Gnathoque loquentes inducuntur, fabula aucta esset, ne nimis longa fieret, alio loco, idque versus finem coartanda fuit. Idem et in Andria factum esse novimus.

Ad primos autem versus scenae primaque senis verba (971 sqq.):

Ex meo propinquo rure hoc capio commodi:
Neque agri neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi satias coepit fieri commuto locum

annotat Scholiasta (verba autem eius impedita sunt corruptave sed sensus perspicuus) pulchre hic senem tam otiosum induci et mali nihil suspicantem, quo magis audito malo perturbetur. Recte, et illa quoque repetitio capio ... percipit ipsumque compositum

percipit illud senis otium et loquacitatem significare videtur. Eodem spectat annotatio ad verba ubi satias — locum: „suffecerant ad hanc sententiam duo superiores versus, sed ἐνέργεια est senilis eloquii faceti et garruli simul."

Conspicit Parmenonem senex et sic alloquitur (vs. 975):

Quem praestolare, Parmeno, hic ante ostium?

Ille vero

Quis homost? ehem, salvom te advenire, ere, gaudeo.

Varias causas proponit Scholiasta cur istud quis homost dicat, cum senem adventantem conspexerit probeque noverit. Veram esse opinor: quod moras quaerit, vel, quod eodem redit: „quia quod parabat dicere de Chaerea, postquam cominus ventum est, non audet dicere" quae sunt Scholiastae verba.

Non resalutat senex sed iterum rogat: Quem praestolare? Eiusdem verbi repetitio metuere incipientis est. Ubi vero ne nunc quidem quidquam respondet Parmeno, senex plane iam perturbatus anxiusque neque dubitans quin se absente magnum aliquod malum acciderit, Hem exclamat.

Tandem sic narrare Parmeno incipit vs. 982 sq.:

Emit quendam Phaedria

Eunuchum, quem dono huic daret

„τὸ quendam ἐξουθενισμόν significat et εὐτέλειαν ἀνδρός" Scholiasta recte observat.

„Pro Eunucho Chaerea ad Thaidem est deductus ibique pro moecho comprensus" ita fere narrare pergit. Recte autem Scholiasta ad vss. 991 sq., ubi illa pro Eunucho et pro moecho leguntur, annotat: „Bene utrumque pro, quia neque eunuchus est qui vitiavit virginem, neque moechus qui in domo meretricia. Et specta quam oratorie transtulerit [1]) men-

[1]) Nos de aliqua comoedia narrantes sic loqui solemus: „in Terentii Eunucho (ut hoc utar exemplo) servus senem decipit; culpam malefacti in meretrices confert;" vel, versu citato, „vide quam lepide se Parmeno defendat." Sermo autem Scholiastae hoc habet ut fere semper huiusmodi locis perfectum tempus ponatur. Quod semel observasse utilissimum est ei qui Scholiastam excutere velit.

tionem vitiatae virginis." Idem ad versum 994, ubi Parmeno addit audaciam meretricum specta, annotat: „oratorie avertit iram senis a se et a Chaerea atque derivat in meretricem."

Vix exspectato narrationis fine senex misero filio opem ferre properat.

Actus V Scena 6.

Non potest melius huius scenae argumentum describi quam his Scholiastae verbis (ad 1002 sqq.): „Pythias egreditur veluti irrisura Parmenonem, ut ipsa putat; egredi autem a poëta cogitur ut doceat populum quid intus egerit senex." Deridet autem Parmenonem Pythias quod se ficto terrore perturbari passus sit et factum suum seni indicaverit. Cuius postquam verba cachinnosque aliquantisper audivit Parmeno, tandem eam quid rideat rogat, at illa (1008 sqq.):

Rogitas?
Nunquam pol hominem stultiorem vidi nec videbo ah
Non possum satis narrare quos ludos praebueris intus.

Lepide vereque Scholiasta: „Postquam rogitas dixerat, quasi narratura videbatur et redit ad insultationem."

Eodem spectat annotatio ad versum sequentem:

At etiam callidum et disertum credidi hominem.

„Haec omnia sic in scena pronuntiata sunt ut risu interrumpi viderentur." Tum sic miserum hominem ludibrio habet ancilla petulans (1012 sqq.):

Quid? ilicone credere ea quae dixi oportuit te?
An paenitebat flagiti, te auctore quod fecisset
Adolescens, ni miserum insuper etiam patri indicares?

Ad alterum versum verissimam hanc habemus Scholiastae annotationem: „An poenitebat: illud quod supra a stulto, hoc quod nunc dicit a malo fieri potuit. Illud ab imprudente, hoc quod peius est a sciente."

Actus V Scena 7.

Postquam satis derisit Pythias adversarium a se astutia superatum domum abit, et stante etiam illo ante ostium Thraso Gnathoque adveniunt; ille quid sibi velit a Gnathone rogatus respondet (vs. 1026):

Egone? ut Thaidi me dedam et faciam quod iubeat. Quid est?

Haec enim Thrasoni verba dat Westerhovius omnia, et illud quidem Q u i d e s t Thrasonem dicentem facit, ubi Gnathonem videt admirantem; tum Gnathonem:

Qui minus quam Hercules servivit Omphalae?

et Thrasonem:

exemplum placet.

Postremo Gnathonem aversum:

Utinam tibi commitigari videam sandalio caput!

Equidem de Q u i d e s t Westerhovio assentior; sed totum hoc:

Egone? Ut Thaidi me dedam et faciam quod iubeat. Quid est?
Qui minus quam Hercules servivit Omphalae?

Thrasoni dandum censeo. Vide Scholiastam, qui confert vs. 783, ubi item miles de se suoque facto: „idem hoc iam Pyrrhus factitavit." Tum Gnathonem clara voce dicentem facio: „exemplum placet," summissa autem aversumque:

Utinam tibi commitigari videam sandalio caput.

Subito a Thaide fores crepant prosilitque Chaerea. Hic Thraso vs. 1029):

Perii: quid hoc autemst mali?

Rectissime Scholiasta: „Eunuchi habitu sed virili confidentia prosilit Chaerea et militem velut novi rivalis terret aspectu."

ACTUS V SCENA 8.

Exsultat Chaerea gaudio; Pamphilam suam civem inventam et a patre sibi sponsam Parmenoni narrat, fratris totam esse Thaidem; laudat Parmenonem qui suaserit, se qui ausus sit, fortunam quae adiuverit, patrem qui tam fuerit facilis. Paulo post Phaedria accedit, quo frater ubi sit rogante, Chaerea exclamat (vs. 1050) „praesto homost," quae verba eundem habent colorem atque illud n e m o h o m o et n e m o q u i s q u a m, quod tam frequens apud Terentium. Audit haec omnia Thraso, audit praeterea a Chaerea Thaidem laudari, se foras aut pulsum iam aut pulsum iri intelligit; obsecrat Gnathonem ut aliquod sibi miseriarum levamen inveniat, et „si effeceris" ait (vs 1055) „ut haeream in parte aliqua tandem apud Thaidem

Quodvis donum praemium a me optato, id optatum [feres" (vs. 1057).

Perite annotat Scholiasta: „d o n u m ut a largo homine, p r a e m i u m ut a praeclaro facinore," recteque admonet militare esse o p t a n d i verbum.

Audit eorum sermonem Phaedria et sic rivalem alloquitur (vs. 1061 sq.):

Tu fortasse quae facta hic sient
Nescis.

„Hoc totum superbe ac minaciter inquit adolescens," egregia est Scholiastae annotatio.

Ubi miles „Scio" dixit, sic pergit Phaedria:

Quor ergo in his te conspicor regionibus?

Respondet miles: „Vobis fretus." De industria soloecismum *fretus* militi datum censet Scholiasta. V. ad vs. 432. [1])

---

[1]) Eiusdem generis est annotatio ad Phorm. II, 1, 18: „*Habendae compedes:* vitiosam locutionem servili personae dedit Terentius. Nam integrum esset, si diceret h a b e n d a s c o m p e d e s."

Hic verbis superbissimis exitium homini minatur Phaedria si unquam posthac ante Thaidis aedes conspectus fuerit. Tum Gnatho: „heia haud sic decet." Heia leniter increpantis est: novimus enim quam blande mitigare soleat Gnatho militis adversarios.

Sed nihil remittente Phaedria, militem iubet Gnatho paulisper recedere et Phaedriam Chaereamque sic alloqui incipit (1069 sq.):

Principio ego vos credere ambos hoc mihi vehementer velim,
Me huius quidquid facio id facere maxime causa mea.

Illud „me facere causa mea" Scholiasta putat ideo dici a parasito, quoniam ipse Phaedriae minus odio sit quam miles, eiusque „causa parasitica" minus quam militis amor. Falso, ut opinor. E sequenti versu:

Verum si idem vobis prodest, vos non facere inscitiast

apparet Gnathonem hoc velle: „quamquam mea causa hoc dico, tamen id ipsum et vobis prodesse potest," sed hanc sententiam de industria iculariter sic composuisse ut Phaedriam παρὰ προσδοκίαν iubeat id credere quod sibi ille iamdudum persuasum habeat.

„Quid id est?" Phaedria rogat. Respondet Gnatho (1072)

Militem ego rivalem recipiundum censeo.

Hic Phaedria exclamat: „Hem!" Nullam scripsit Scholiasta utiliorem annotationem quam ea est quae ad hunc locum legitur: „Considera quo vultu hoc dicendum sit, et intelliges et militem et rivalem, et recipiendum et ego censeo quanta significent." Deinde de singulis vocibus sic disputat ut hoc eum velle videas: „omnia ita esse enuntiata ut quam impudentissima videantur;" sive quod supra legitur: „Artificiose satis semel [1]) intulit omne quod durum dictu ad persuadendum erat" et: „Fiducia sic dicentis parat animos ad audienda quae

---

[1]) Semel. Lege Simul: omnia enim simul et voce nusquam subsistente profert.

dicet." Phaedria autem exclamans h e m significat se impudentia postulati vehementer perculsum.

Consilium ergo Gnathonis hoc est: „Noli impedire quominus fatuus iste miles sibi rivalis esse tuus et a Thaide amari videatur. Et amico eo utere: utilissima tibi eius amicitia esse potest. Non est quod eum metuas: pellas, ubi velis: interim si tuum exhauseris peculium, suppeditare tibi ille quantum opus est poterit; „praeterea" ait vs. 1081

hoc etiam quod ego vel primum puto,
Accipit homo nemo melius prorsus neque prolixius.

„Homo nemo" dicit nota verborum abundantia: loquitur enim de re quae sibi penitus sit persuasa.

Probant eius consilium Phaedria fraterque. Tum Gnatho (1084 sq.):

Recte facitis; unum etiam hoc vos oro, ut me in vostram [gregem
Recipiatis: satis diu iam hoc saxum vorso.

Scholiasta rogat: „militemne saxum dicit?" Non credo: proverbialiter enim „hoc saxum vorso" dictum videtur pro: huic rei operam do, nempe ut certos assiduosque habeam homines qui me alant.

Suo modo gratias agit Gnatho vs. 1086:

At ego pro isto, Phaedria et tu Chaerea
Hunc comedendum et ebibendum vobis propino.

Et Chaerea dicente „Placet," Phaedria addit verba: „dignus est," ad quae lepidissime Scholiasta annotat: „Haec verba ultima longi sermonis eiusmodi sunt ut miles haec audiens laudatum se esse et approbatum existimet."

Tum Gnatho ad militem conversus (1088): „Thraso, ubi vis accede" ait. Egregie verborum u b i v i s venustatum demonstravit Scholiasta annotando: „Honorifice revocat ablegatem cum iniuria."

Quid cum Phaedria Chaereaque locutus sit ei denarrat lepido mendacio parasitus (1089 sqq.):

— Isti te ignorabant: postquam eis mores ostendi tuos
Et collaudavi secundum facta et virtutes tuas
Impetravi.

Tum miles (1091 sq.):

Bene fecisti: gratiam habeo maximam.
Numquam etiam fui usquam quin me amarent omnes [plurimum.

Quoniam autem Gnatho nunc statim rogat:

Dixin ego in hoc esse vobis Atticam elegantiam?

in his quoque militis verbis, et sunt illa ultima quae eum dicentem audimus, inepti aliquid esse debet. Egregie illud detexit Scholiasta, qui observat: stuporem militis in eo versari quod hoc (Nunquam — plurimum) contrarium est superiori (Benefecisti: gratiam habeo maximam). „Quid est enim" ait „quod bene non [1]) fecerit quicquam, si in illo est ut ametur?"

„Nil praeter promissum est" ridens, ut opinor, Gnathoni respondet Chaerea.

Atque hunc venustissimum habet exitum fabula omnium venustissima.

---

[1]) Hoc non delendum censeo.

CAPUT SECUNDUM.

Quod paucis tantummodo atque raro evenit ut sui ipsi libri utilitatem praedicare possint, id mihi hoc loco contingit. Contendo enim palamque declaro, qui praecedens caput legerit ad Terentii Eunuchum melius intelligendum multum profecisse, neque vereor ne quis me ob illud dictum arrogantem parumve verecundum appellet. Quidquid enim boni est in illo capite meum vix dici potest: ipse illud lubenter acceptum refero praestantissimo, quem toties citavi, viro Scholiastae. Quem utinam alio appellare nomine possem: Scholiastam enim dicendo maledicere ei videor. Eximendus est illi ineptorum hominum turbae, qui futilium annotationum farragine scriptores poëtasque obruunt, atque longe longeque illis anteponendus: illi vix unquam quidquam tradunt quod non quivis paulo acutior ipse possit invenire, at hic poëtam suum revera illustrat; ut ipsi nostris oculis eius venustates videamus efficit, neque quidquam latere patitur quod ille singulari elaboraverit artificio. Vera esse pleraque omnia quae doceat statim agnoscimus simulque profitemur nos, nisi monuisset ille, eadem observaturos non fuisse. Ex divite ille copia doctrinam tradit, atque ita tradit ut statim propria fiat accipientium. Potestne maior magistri laus excogitari? Et veram esse, licet ex annotationibus in capite praecedenti allatis iam aliquatenus appareat, tamen nunc data opera demonstrare conabor, et quae sint magistri nostri merita atque e quo fonte orta quam accuratissime exponere.

Est ergo — hoc mihi ante omnia dicendum, hoc semper et ubique tenendum — vir artis scenicae et amantissimus et peritissimus: quidquid dicit docetve, illam artem habet ante oculos. Verum fuisse artificem Terentium, qui spectatorum animos commovere atque detinere egregie calleret, annotationibus suis demonstrare studet. Cumque artificem vix dici posse, qui servilem in modum alium sit imitatus, sibi habeat persuasissimum, huic rei primum dat operam ut appareat ubi a Menandro — et Menandrum cum nomino simul de Apollodoro me cogitare lector sciat — Terentius deflexerit, quasnam exempli sui partes mutaverit, quid propriis quibusdam exornaverit coloribus. Paucos locos qui huc faciant afferam; paucos, aio, nam multo mihi maior pars reservanda est unde integrum de Terentii inventione caput componam. Hic ergo duas proponam res in quibus, a Scholiasta admoniti, Terentianam artem a Menandrea differre sciamus: eiusmodi enim illae sunt ut sine totius argumenti detrimento separatim tractari possint.

A. Terentius sedulo dat operam ut in comoediis suis omnia sint quam urbanissima, lenissima, mitissima. Duri inesse nihil patitur, nihil agreste, nihil crudele, nihil denique, ut Scholiastae utar verbis, *τραγικόν*. Huc spectat annotatio ad Andr. 606. Intelligit Davus servus se astutiis suis et semet ipsum et herilem filium perdidisse; adventantem iam videt senem cui sit poenas daturus et: „occidi" ait

„Utinam mihi esset aliquid hic quo nunc me praecipitem darem."

Annotat Scholiasta: „Non dixit gladium aut laqueum, ne esset tragicum. Ergo expressit bene dicens: praecipitem darem." Ita est: comico et servili dicto opus hic est, non tragica tragicae. disperationis significatione. Correctum autem hic a Terentio Menandrum non certum quidem est sed verisimile fit iis quae annotantur ad:

Ad. II, 275. Ctesipho amore peregrinae puellae ardet, sed

ipse quod det lenoni, cuius ea est, non habet; atque ille se venditurum eam atque in Asiam missurum minitatur. Non audet miser adolescentulus rem fratri amantissimo committere vel patri adoptivo, clementissimo seni, fateri, neque quidquam superesse videt quam ut patriam deserat illamque sequatur. Reprehendit eum hanc ob causam frater, tandem de eius sollicitudine certior factus, his verbis:

Ah stultitiast istaec, non pudor: tam ob parvolam
Rem paene e patria!

Annotat Scholiasta: „Menander mori illum voluisse fingit, Terentius fugere." Non est, ut opinor, opus multis demonstrare verbis quanto rectius Terentius quam Menander fecerit. Leniter ridere possumus adolescentem usque quaque amatam puellam secuturum; sed qui mortem sibi consciscere decreverit, immo paene iam consciverit, quamvis levem ob causam, illius tristem deflemus sortem.

Quam egregie Scholiasta observarit neque militem in Eunucho neque in Adelphis Demeam tamquam plane stultos depingi iam vidimus (p. 35), simulque Scholiasta magistro intelleximus cur illi prudentiae, huic acuminis aliquantulum dederit Terentius. Idem est annotationis ad Ad. 541 consilium. Ficta Syri servi narratione motus Demea senex ad villam suam est profectus, illic filium suum esse credens, simul in itinere fratrem quaesiturus. At mox redit exclamans:

Ne ego homo infelix: primum fratrem nusquam invenio [gentium:
Praeterea autem, dum illum quaero, a villa mercennarium
Vidi: is filium negat esse ruri: nec quid agam scio.

Adscripsit autem Scholiasta haec: „Sapientissime Terentius, etsi proxima villa est, necessario senem ad reliquos actus fabulae noluit ab urbe discedere, personae senilis memor. Nam et arduum fuerat, dum redit, et cruciabile, ne fatigatio eius in tragoediam transiret. Recte igitur invenit a mercenario illi in

urbe narratum ruri non esse Ctesiphonem. At ubi persona est adolescentis, et proficiscitur ad villam et continuo redit, ut in Eunucho Phaedria." Egregie haec observata videntur. Sit enim durus homo Demea, sit morosus et omnis venustatis expers, at senex est, grandaevus, infirmo corpore. Lubenter ergo eum falli videmus, ludibrio haberi et absurdissimis narrationibus inde ablegari, ubi praesentia eius minime opus est: at eundem longioribus rumpi ambulationibus aegre ferimus: agreste hoc nobis videtur, crudele, inhumanum, et in locum delectationis comicae acerbus quidam venit misericordiae sensus.

Hec. 725 sq. Laches et Phidippus, patres hic virginis, ille iuvenis qui eam duxit, de liberorum commodis inter se consultant: vident enim illorum nuptias parum esse firmas, nuptam a marito peregre iter faciente discessisse, hunc autem, iam reversum, recipere eam nolle. Quid rei sit quaerunt: tandem suspicari incipiunt Bacchidis peregrinae, quacum olim vixit, teneri etiamnunc adolescentem amore. Hanc ergo arcessendam esse decernunt et vel minis vel precibus permovendam ut amatorem suum missum faciat. Igitur ad eam Laches puerum mittit, Phidippus vero, postquam se quoque operam omnibus modis daturum promisit ut sua Lachetisque permaneat affinitas, hunc rogat:

Sed vin adesse me una, dum istam convenis?

at ille: „immo abi vero" respondet. Hic Scholiasta annotat: „Melius pronuntiaveris, si renitente et improbante hoc vultu dicere acceperis Phidippum, quasi non oporteat interesse socerum. Ideo mutat sententiam Laches et relegat eum in procurationem alterius rei." Egregie, ut opinor, Terentii consilium perspexit: adversus meretriculam enim imperiosa verba valebunt nihil, blanditiis erit aggredienda. Hoc autem ut faciat iuvenis pater vix quidem sed aliquo tamen modo a se impetrabit; nuptae vero pater ut cum filiae suae pellice comiter loqui possit tantum abest ut etiam adesse eum pudeat dum

faciat alius. Et nisi puderet, durus esset homo, agrestis, barbarus. „At idem tamen" dixeris „illud de Bacchide arcessenda dederat consilium." Alteram ergo audi Scholiastae annotationem ad vs. 720: „Bene servata sunt personis congruentia. Nam socerum monere hanc rem tantum decuit, non etiam facere, ut cum pellice filiae suae mitius sermocinaretur."

Admonent me Scholiastae de Terentio usquequaque urbanitatis rationem habente, atque ideo saepe auctorem suum emendante, annotationes ut pauca quaedam ipse de Andriae versu quodam annotem. Etiam nunc saepe verba Simonis (vs. 40) „haud muto factum" viri docti illustrant docendo legem fuisse apud Romanos, qua patrono liceret ingratum libertum in servitutem retrahere. Nonne ergo sentiunt quam sit invenustum, inhumanum, ἀπειρόκαλον, in colloquio cum Sosia, illo probissimo fidelissimoque mortalium, tam durae legis mentionem facere? At sensit hoc Scholiasta, qui errorem illum vetustum iam esse nos docet et sic eum refutat: „Haud muto factum: Non me poenitet, nam si quid poeniteret infectum velle dicebant. An secundum ius, quod adversus libertos ingratos est, ut in servitutem revocentur? Sed hoc non convenit senem dicere."

B. Terentius semper in tempore consulit oeconomiae: ne fabulae exitus spectatoribus incredibilis videatur iam in primis scenis ponit quaedam quibus animi eorum praeparentur, nam verisimilia omnia esse vult. Haec est illa Terentii, toties a Scholiasta laudata, vigilantia, cuius unum hic ponam exemplum, quod instar omnium est. Andriae fabulae hic est exitus ut Pamphilus adolescens, civis Atticus honesto loco natus, Glycerium quandam uxorem ducat, patre non solum permittente sed etiam gaudente. Hanc enim Glycerium et ipsam civem esse Atticam apparebit, sed amare eam coepit Pamphilus in domo meretricia; educta enim est apud Andriam Chrysidem. Quid ergo poëtae est agendum? Efficere debet ut spectatores credant nullam tamen Glycerii famae adhaerere

maculam, caste enim et pudice illam ibi vixisse. Neque potest hoc fieri nisi ipsa quoque Chrysis omnibus modis meretricum vulgo eximatur; sic ergo de ea Simo liberto suo narrat ut appareat non sponte eam quaestum illum inhonestum suscepisse sed invitam fame atque inopia ad eum esse compulsam. Huc spectant senis verba vs. 70:

Ex Andro commigravit huc viciniae
Inopia et cognatorum negligentia
Coacta

et illa vss. 74 sq.:

Primo haec pudice vitam parce et duriter
Agebat, lana ac tela victum quaeritans

(verba autem victum et quaeritans ita illustravit Scholiasta ut ex iis intelligamus Chrysidis vitam simul laboriosam fuisse et frugalem inopemque); huc, ut alia omittam multa, eius de Glycerio primum a se conspecta narratio. „Conspicio" ait inter mulieres quae aderant in Chrysidis funere „adolescentulam, vultu

Adeo modesto, adeo venusto, ut nil supra.
Quae quom mihi lamentari praeter ceteras
Visast, et quia erat forma praeter ceteras
Honesta ac liberali, accedo ad pedisequas."

Cuius loci consilium egregie Scholiasta exponit.

Duo autem haec artificia, tam illud, quo urbanitati consulitur, quam hoc quo tota fabula fit verisimilis, equidem Terentii fuisse propria censeo, multaque alia quae ut in clara ponantur luce Scholiastam tam frequenter et tam sedulo dare operam videmus. Ea praesertim Scholiastae mentem in se converterunt quae nova posuit Terentius ut poëtam Graecum redderet venustiorem. Atque saepe quidem disertis verbis dicit; „apud

Menandrum haec non sunt" vel „melius Terentius quam Menander," saepius tamen idem obscurius significat. Et miramur etiam cur unam fabulam Heautontimorumenon nulla annotatione dignam habuerit? Hanc enim „ex integra Graeca integram comoediam" scripsit Terentius, nusquam ergo in ea propria eius indoles elucet.

Artis scenicae amantissimum peritissimumque Scholiastam dicebam: ad hanc ergo omnes eius annotationes referri possunt: illarum autem quatuor fere mihi observare visus sum genera.

I. Efficere conatur Scholiasta ut ipsi adesse nobis videamur poëtae scribenti, cogitanti, studenti. In poëticam nos introducit officinam, ubi singula perlustremus instrumenta et quid iis perfici possit cognoscamus. Dabo unum alterumque exemplum. Et primum hic repetam quae ad Eun. 941 et 1004 leguntur. Ad verba ergo Pythiadis, quibus Parmenoni servo certum minitatur exitium:

Ego pol te pro istis dictis et factis, scelus,
Ulciscar, ut ne impune in nos illuseris

annotat: „et ab initio non placatur Pythias nec in gratiam redit Chaereae. Et insuper nunc mire a Parmenone irritatur magis, ut per eam Parmeno terreatur, adeo ut per Parmenonem ingredi ad Thaidem cogatur senex, et demum per senem nuptiae confirmentur. Haec ergo artificibus et eruditis, cetera spectatoribus poëta exhibet." Dixeris a Scholiasta inspectam paginam adversariorum, in qua poëta, priusquam versus scribere inciperet, totius actus decursum paucis consignaverit literis.

Ad. vs. 1004, unde nova incipit scena in qua Parmeno a Pythiade ludibrio habetur: „Pythias egreditur veluti irrisura Parmenonem, ut ipsa putat. Egredi autem a poëta cogitur, ut doceat populum, quid intus egerit senex."

Andr. 637. Pamphilus, ubi suis auribus audivit se Davi de simulandis nuptiis consilio ad veras nuptias ita compulsum

ut effugere non posse sibi videatur, his verbis in auctorem funesti mendacii invehitur:

Ubi illic est? scelus, qui me hodie...

Est hoc initium scenae, cui prudentissimam hanc praemittit observationem Scholiasta: „Haec scena cuius perturbationis esse debeat, etiam supra poëta praestruxit, cum ad consentiendum Davi consilio tardum Pamphilum faceret."

Andr. vs. 642. Charinus, in errorem inductus stulto Davi commento, iam credit revera Pamphilum nuptias cupere Philumenae, quam se ducere velle ille simulaverat. Ratus ergo aemulum et perfidum aemulum esse quem sincerum crediderit amicum multa lamentatur de fallaciis hominum. Tandem eum Pamphilus sic alloquitur:

Charine, et me et te imprudens, nisi quid di respiciunt, [perdidi.

Et ille: „Itane, imprudens." Annotat Scholiasta: „Mire et artificiose fecit Pamphilum priorem alloqui ad perfringendam iracundiam Charini; alioquin si prior vociferari potuisset, tragica exclamatione usus fuisset" et: „Attende hoc illum repetere, quod indignatur magis, quasi audierit: imprudens, et non audierit reliqua." Rectissime: Charinus inexspectata calamitate afflictus, colloquii initium non faciet nisi verbis tam acerbis tamque plenis indignationis ut vix adolescentium gratia reconciliari possit. Nunc Pamphili verba non solum eius iracundiam cohibent, sed etiam iis finibus adolescentium disputationem includunt ut paucis verbis „rerum inscitia" quae fuerat, tollatur.

vs. 819. Davus fictum a se mendacium de litibus Pamphilum inter et Glycerium narravit Simoni Pamphili patri, qui filium suum ducere vult Chremetis filiam: simulandum enim est Pamphilo quoque has nuptias placere. Simul tamen Chremes deterrendus est ne filiam det; ideo Mysidem, Glycerii ancillam iubet Parmeno infantem e Pamphilo natum ante Simonis aedes apponere. Sed citius quam exspectatus est Chremes advenit,

hunc ergo a se conspectum dissimulans maledictis in Mysidem invehitur tamquam liberorum supponendorum artificem. Sic et se extra culpam futurum confidit, et, quo magis ipse infitietur, eo magis crediturum Chremetem Pamphili illum esse filiolum. Neque haec eum fallit spes: redit enim inde Chremes filiam suam adolescenti nequam negare certus. Dumque Pamphilus Mysidi miranti explicat quid sibi voluerit ea simulatio, advenit Crito Glycerii civis, Chrysidis sobrinus, qui Myside agnita cum illa Glycerii aedes intrat. Hic Davus:

Sequar hos: me nolo in tempore hoc videat senex.

Annotat Scholiasta: „Bene senex: Simo enim cum Chremete est. Propter hoc videri non vult, ne eius utatur apud socerum testimonio, rem esse Pamphilo adversus Glycerium, et rursus nuptiae confirmentur." Eiusmodi res spectatores sponte intelligunt; lectoribus tamen interdum monitoribus opus est tam peritis quam hic est Scholiasta.

Crito ergo ille, quem modo nominabam, Glycerium agnoscit et civem Atticam eam esse, id quod olim ipse e Chryside audivit, Pamphilo narrat. At non credit Simo: subornatum illum Critonem a filio putat ut pro Chremetis filia Glycerium istam uxorem habere possit. In filium ergo maledictis invehitur, qui vehementer hoc crimine perculsus flebiliter patrem placare studet. „Ego" (ait vs. 896):

Ego me amare hanc fateor: si id peccarest, fateor id quoque.
Tibi, pater, me dedo. quidvis oneris impone, impera.
Vis me uxorem ducere? hanc vis mittere? ut potero, feram.
Hoc modo te obsecro, ut ne credas a me adlegatum hunc senem:
Sine me expurgem atque illum huc coram adducam.

Hic indignabundus pater „adducas?" rogat, filiusque „sine pater". Tum Chremes: „aequom postulat, da veniam". Iure meritoque Terentium hic laudat Scholiasta: „Artificiose inter-

ponit loquentem Chremetem, quem volens usque ad cognitionem filiae suae retinere, non facit irasci Pamphilo ob contemptum filiae suae, et post hoc abire de medio"; atque his verbis totum poëtae consilium optime explicat.

II. Lectorem admonet, si peculiaris quaedam venustas est in aliquo vocabulo dictove, quod obiter aspicienti nullius esse momenti videri possit, vel si in eiusmodi vocabulo dictove lepidum aliquod poëtae cernitur consilium. Hic primum commemoro annotationem ad Eun. vs. 963 de qua supra dictum est. Pythias, ut inimicum suum Parmenonem perterreat, mentitur Chaeream, quem ille pro Eunucho ad Thaidem introduxerit, ibi deprensum et vinculis constrictum saevas dare poenas. Hic ille:

Quis homo pro moecho unquam vidit in domo meretricia
Prendi quemquam?

rogat, et respondet Pythias nil nisi: „nescio." Quotus quisque est qui sponte intelligat quam lepidum illud Thaidis responsum sit, quam Pythiadis personae aptum, quantopere illo mendacium eius adiuvetur? At omnia illa nobis reddit perspicua Scholiasta ea annotando, quae p. 73 citavi.

Andr. 534. Chremes filiam suam daturum se adolescenti, quem amicam habere cognoverit, negavit; Simo tamen, adolescentis pater, de contrahenda cum illo affinitate non desperat: in errorem enim eum Davi servi induxit commentum de litibus inter amicam amatoremque ortis. Orare ergo Chremetem ut consilium mutet decernit; interea nuptias parari iubet tamquam hodie futuras. Iamque ad Chremetem profecturo obviam ipse ille venit, qui sic eum alloquitur:

Optato advenis.
Aliquot me adierunt, ex te auditum qui aibant, hodie nubere
Meam filiam tuo gnato: id viso tun an illi insaniant.

Stomachari eum, qui sic loquitur, ex omnibus apparet verbis, sed e nullo magis quam ex uno illo a d i e r u n t, cuius acerbitas

vix perspiceretur nisi annotasset Scholiasta: „a d i e r u n t, quasi importune et interpellantes." Egregie: nihil enim homines, qui rumusculos aucupantur, odiosiores reddit quam ipsa gravitas qua illos perferunt ad eos de quibus sparguntur, atque verane sint quae audiverint rogant. Magna autem est a d e u n d i verbi gravitas: adimus enim praetores, iurisconsultos, ceteros qui de maximi momenti rebus respondent.

Andr. 923. Narrat Crito, Chrysidis sobrinus, quomodo Glycerium, parva etiamtum puella, ad illam sit adducta. At Simo, cui tota illa narratio molestissima est, quoniam, si vera sit, actum sit de filii et Chremetis filiae nuptiis, sic eum interpellat: „fabulam inceptat". Ridiculum hic et facetum ex dolore fieri senem morosum docet nos Scholiasta. Sic enim narrare coeperat Crito:

Atticus quidam olim navi fracta ad Andrum eiectus est
Et istaec una parva virgo.

Atque illud exordium spectat Simonis interpellatio, sed praesertim unum eius vocabulum o l i m. Annotat enim Scholiasta: „ad irrisionem narrationis dicit. Etenim o l i m fabulae proprium."

Adel. 930. Micio clemens ille et mitis senex iamiam nimiae lenitatis poenas dabit fratri severiori. Precibus enim atque blanda oratione ab illo permovebitur ut anum ducat decrepitam cum ipse annum agat sexagesimum sextum. Ille autem rem inexspectatam sic incipit commendare: „Aeschinus filius meus, quem tu adoptasti, uxorem ducet illam, quam olim habuit amicam. Probo istud consilium laudoque, et iubeo

Quam maxume unam facere nos hanc familiam,
Colere, adiuvare, adiungere."

Hic ei opem fert Aeschinus ipse et „ita quaeso pater" ait. Respondet Micio: „Haud aliter censeo." Tum sic frater pergit:

Immo hercle ita nobis decet:
Primum huius uxorist mater.

Et Micio, quid sibi istud velit admiratus: „est, quid postea?"

rogat. Addit frater pauca haec: „proba et modesta," et Micionem aspicit responsum eius exspectans. At ille nil aliud nisi: „ita aiunt." Quo hoc vultu dicat Micio docet Scholiasta annotando: „ita aiunt: Hoc ita respondet, quasi dicat: sed quid mea?"

Phorm. 86. Quid factum sit absentibus senibus, altero domino, altero huius fratre, narrat Geta servus, cui illorum filii adolescentes fuerant commissi:

Noster mali nil quicquam primo: hic Phaedria
Continuo quandam nactus est puellulam
Citharistriam: hanc amare coepit perdite.
Ea serviebat lenoni impurissimo:
Neque quod daretur quicquam: id curarant patres.
Restabat aliud nil nisi oculos pascere.
Sectari, in ludum ducere et reducere.
Nos otiosi operam dabamus Phaedriae.

Arida haec et exilis videri posset narratio, ornamentorum expers, nisi nos Scholiasta doceret Getam iocari verbis sectari... reducere, vel potius cavillari; recte enim et ex artis praeceptis hoc verbum positum est in lepidissima eius annotatione: „Bene cavillatus est et iculariter in adolescentem, cui aetas ad sectandos philosophos apta erat."

Phorm. 273. Antipho, ut securus cum sua amica vivere posset, cum Phormione ita collusit: ab illo in ius tractus tamquam si amica illa ἐπίκληρος esset atque ipse eius cognatus, quem leges eam ducere uxorem iuberent, tacendo se condemnari passus est. Pater reversus atque quid evenerit edoctus graviter succenset maximeque filio, quem probe intelligit ultro in illam Phormionis plagam incucurrisse. Dumque filius patrem metuens latitat, causam eius agit frater patruelis Phaedria his verbis (270—275):

Si est, patrue, culpam ut Antipho in se admiserit
Ex qua re minus rei foret aut famae temperans,

Non causam dico quin quod meritus sit ferat.
Sed siquis forte malitia fretus sua
Insidias nostrae fecit adolescentiae
Ac vicit, nostran culpa east an iudicum?

Lepidissima, hercle, defensio atque ἠθικωτάτη; at bona pars venustatis in uno inest eoque brevi vocabulo, ubi lateret, nisi in lucem protraxisset Scholiasta prudentissima ad vs. 273 annotatione: „F o r t e, quasi non defensurus, sed simul causam cogniturus advenerit; nec contendit verum esse, quod dicit, ne sollicitum faciat ad credendum." Nunc demum intelligis quam callide se illius astutiae conscium fuisse Phaedria dissimulet; loquitur tamquam de re ne ipsi quidem credibili; ipse nunc demum aliquid de ea inaudivisse videtur. Si sic dixisset: „ita facta res est; circumventus est filius tuus impudentis impostoris mendacio", interpellasset eum patruus: „mentiris atque isto mendacio temet ipse indicas: te enim sciente et adiuvante insidias illas structas esse iam apparet." Nunc vero huiuscemodi est eius oratio: „finge tamen verum esse, quod filius tuus ait, quamvis videatur absurdum" e. q. s.

Phorm. 605. Geta secum deliberatione habita ab Antiphonis patre, quem iam ex itinere reversum scit, pecuniam abradere decernit, qua Phaedriae opus est; dumque illum solum mox adfuturum exspectat, appropinquantem eum cum altero sene conspicit: Phaedriae pater est, nam et ille opinione celerius peregre rediit. Et primo subito eius adventu Geta terretur, sed mox intelligit nunc demum duplicem sibi ostendi spem et „petam" (ait)

hinc unde a primo institui: is si dat, sat est:
Si ab eo nil fiet, tum hunc adoriar hospitem.

Quid sibi hic nomen h o s p e s Phaedriae patri datum velit non apparet primo aspectu; sed lepide illo Getam iocari egregie Scholiasta docet annotando: „Astute h o s p i t e m de eo qui

supervenit: nomen aptum imprudenti rerum atque alieno ab earum scientia."

III. Admonere lectorem nunquam negligit certum esse certorum apud Terentium verborum breviumque formularum colorem. Praecipuam huius doctrinae partem breviter hic proponam et quantum opus est illustrabo. Quoniam autem aliis locis aliis de eadem re utitur verbis, semper illam annotationem *αὐτολεξεί* citabo ubi mihi disertissimus fuisse Scholiasta videtur.

P u t a b a m is dicit qui semet incusat quod turpiter se decipi passus sit.

Haec ego putabam esse omnia humani ingeni
Mansuetique animi officia.

ita cum gemitu de sua narrat stultitia Simo (Andr. 113 sq.) annotatque Scholiasta: „P u t a r e est eius qui simplicitate pectoris oberravit."

A t a t exclamat is qui intelligere incipit infortunium aliquod aut praesto adesse aut appropinquare. „A cena apud militem, quo ut abiret vix est perductus, suspicax ille adolescens Chremes rediens haec secum balbutit (Eun. 727):

Atat data hercle verba mihi sunt, vicit vinum quod bibi.

Ut oculis eum aspiciamus auribusque audiamus haec Scholiastae facit annotatio: „A t a t interiectio est paulatim percepti atque intellecti mali." [1])

H o d i e raro tempus indicat: plerumque *τῆς ἐμφάσεως ἕνεκα* additur cum aliquis aut minatur, aut fore aliquid factumve esse pro certo affirmat pertinaciterve negat. Ad. 215 male ab adolescentulo Aeschino mulcatus leno ab illius servo ultro accusatur quod nimis fuerit obstinatus. „Morem te gerere adolescenti oportuit" ait. Hic leno:

Qui potui melius, qui hodie usque os praebui?

---

[1]) Belgice egregie illud a t a t verti potest interiectione: „drommels."

Qua voce dicta haec sint nemo melius docere potest quam Scholiasta, cuius haec verba sunt: „Hodie non tempus significat sed iracundam eloquentiam ac stomachum."

Gerundivum suum sibi ἦθος habet: ea figura plerumque ab illo adhibetur qui stomachans de gravi quadam necessitate loquitur quam vitare se non posse saepe sit expertus. „Mos gerendust Thaidi" in Eunucho cum gemitu Phaedria dicit; similisque Pamphili in Andria auditur gemitus cum patrem sibi modo dixisse narrat (vs. 254):

Uxor tibi ducendast, Pamphile, hodie.

Annotat Scholiasta: „Mire ducenda: semper hoc genus declinationis necessitatem ostendit." Et iure suum mire hic ponit: non enim poterat inveniri aliquid quod spectatorum risui movendo aptius esset quam illa inevitabilis mali significatio.

Nostin? quid sibi velit annotatio ad Andr. 441 docet. Simo paratum iam esse filium ad ducendam virginem a patre sibi destinatam affirmanti servo credere incipit; restat tamen scrupulus aliquis, ergo rogat vs. 438 sq.:

Num illi molestae quidpiam hae sunt nuptiae
Huiusce propter consuetudinem hospitae?

Respondet Davus:

Nil hercle: aut, si adeo, biduist aut tridui
Haec sollicitudo: nosti? deinde desinet.

Annotat Scholiasta: „In significationem multorum, quae compendio facimus nostin dicimus."

Longe alius videtur eiusdem vocabuli color Eun. 405, ubi miles eo utitur et Scholiasta annotat: „Grate expressit stulti infantiam militis, qui ante vult intelligi, quod sentit, quam ipse dicat." At neque Davus neque miles quid dicat habet, volunt tamen videri multa dicere posse sed, ne longi sint, omittere pleraque.

Verba quid istic? significant aliquem qui irato obstinatove

fuerit animo iam iam placari se pati vel ad morem gerendum adduci; neque minus recte ab eo adhibentur qui petere iam desinit, sive quod non impetraturum se videt, sive quo melius impetrare possit. Sic Thais postquam vidit quantas Phaedriae iras moverit petendo ut per breve tempus militem sibi praeponi patiatur, placare eum conatur verbis (Eun. 171 sqq.):

Quid istic Phaedria?
Quamquam illam cupio abducere atque hac re arbitror
Id fieri posse maxime, verum tamen
Potius quam te inimicum habeam, faciam ut iusseris.

Agellum ut donet Hegioni pauperi a Micione frater filiusque petunt; ille vero aspernatur graviterque istam liberalitatem commendantibus irascitur. Sed mox filii precibus resistere non potest, ergo (Ad. 956) „Quid istic" ait

„dabitur quandoquidem hic volt."

Egregie autem dicti vim illustrat Scholiasta annotatione (ad Eun. 171): „Hoc adverbium [1]) consentire incipientis est."

Sicine agis lenis est reprehensio eius, qui irascentem cum placare possit debeatque ultro instiget. Sic certe plerumque illud „adverbium" adhibetur, sed locis, ubi eo sensu positum est, nihil a Scholiasta annotatum invenimus, iniuriaque temporis ibi eius observationes periisse censeo. Nam qua voce illa vocabula sint pronuntianda quin recte intellexerit minime dubium. Habemus enim eius annotationem ad locum, ubi diversus quidem eorum sensus est, sed color idem. Taedet Micionem ultra fratrem severum audire obiurgantem, tandemque (Adel. vs. 128) exclamat: „Ah, si pergis abiero." Tum Demea „Sicine agis?" Annotat Scholiasta: „Recte, quia iam abibat, quasi revocantis correptio est." Et vide nunc quanta paucis hisce Demeae verbis insit venustas. Quid enim magis ridi-

[1]) Apud Scholiastam adverbium significat loquendi formulam, et inde derivatam vocem adverbialiter quo sensu adhibeat nunc sponte apparet.

culum, simulque vitae accommodatum magis, quam eum qui diu in alterum contumeliis sit invectus, tandem his verbis eundem alloqui: „nuncine irasceris?" [1])

Hem nemo exclamat, nisi qui animo vehementer commotus perturbatusque est, atque inopinata re plane perculsus. Ergo vel metus vel ira vel indignatio ista interiectione significari potest, dummodo vehementes illi sint affectus et subito nati. Quid quod gaudio quoque exprimendo apta est, sed magno et cuius causa sit inexpectata. Tria dabo exempla. In scenam prodit Ctesipho; summis laudibus fratrem, a quo ingens acceperit beneficium, in coelum effert. Ubi vero a Syro servo audivit prope adesse illum domique se expectare, continere se non potest quin „hem" exclamet (Ad. 260).

Andr. vs. 351. Cognovit Pamphilus a patre sibi uxorem destinatam quam ipse minime velit. Ad Davum ergo servum sollicitus animo confugit obsecratque hominem ut se metu illo liberet. At ille: „Hem, libero" exclamat. Etenim aliquantisper secum deliberavit, mox ei res a se conspecta in mentem venit, quam commode intelligit argumento esse falso dominum terreri metu. Itaque hem exclamat, namque felicis inventi sui gaudio exsultat.

Andr. 969. Quanta sibi felicitas obtigerit Pamphilus Davo narrat. „Mea" ait „Glycerium suos parentes repperit" et gratulatur ei servus solita formula: „factum bene." At eorum sermonem audivit Charinus: Glycerium fore iustam uxorem Pamphili intelligit, neque ergo, remoto aemulo, quidquam obstare quominus ipse Philumenam, cuius ardeat amore, ducat. Subita autem laetitia perfundi adolescentem ex una voce hem, qua ille utitur, cognoscimus.

Non poterat autem illius interiectionis vis atque emphasis

---

[1]) Si illud sicine agis Belgice verteris: „dat is nu niet mooi van je", Latini dicti colorem accurate reddideris.

rectius significari quam his verbis, quae ad Andr. 183 adscripsit Scholiasta. Quid consilii ceperit senex et quomodo illi obviam iri possit secum deliberat Davus; at subito nomine se ab eo vocari audit. Et „hem, quid est" ait. Annotat autem Scholiasta: „Hem nunc quasi correptio totius corporis."

Ecce is praesertim exclamat, qui malis atque incommodis iam assuetus de nova calamitate accipit nuntium. Adel. 722. Nequam esse adolescentem fratris illum filium, quem adoptaverit, persuasum habet Micio: quid enim ille non designavit, quantas dedit turbas. Ergo fratre ita narrare incipiente:

Fero alia flagitia a te ingentia
Boni illius adolescentis,

aptius nihil interponere potest quam illud „ecce autem nova." Annotat Scholiasta: „Ecce autem: Ecce dicitur cum repente triste aliquid rebus intervenit laetis, aut certe quando, cum aliud agitur, aliud emergit novum." Atque altera quidem annotationis parte: „aut certe — novum" colorem, quem apud Terentium illa vox habere solet, describit. Terentii enim personae, qui ea utuntur, vultu ac voce se novo nuntio perturbari dissimulant. Hoc enim eorum maxime est, qui saepe iam de eiusmodi malis facti sint certiores.

Singularem habet vocabulum eho venustatem in interrogatione positum. Eo enim utitur qui rem, de qua rogat, non audet suo nomine vocare; quem pudor verecundiaque aperte loqui vetant. Hec. 267. Lachetis filii uxor absente marito ad matrem discessit ibique latitat. Cur faciat hoc et socer eius et pater ignorant. Hic autem apud illum se defendit atque in se culpam nullam esse asseverat. „Illam" ait

ad vos redire studeo,
Si facere possim ullo modo.

Tum socer rogat:

Quae res te id facere prohibet?
Eho, numquid nam accusat virum?

Pudet senem verecundum de re venerea loqui, sed caute interiectione e h o ad illam alludit. Lepidissime autem Scholiasta annotat: „e h o interiectio ponentis aurem propiorem. Nam illa quaerit; quae solent de maritis puellae matribus queri."

Responsi r e c t e vis cognoscitur ex Hec. 355. Ab itinere reversus Pamphilus, qua causa ad parentes abierit uxor cognovit simulque intellexit sibi iam reditum eius sperandum non esse; dolet ergo vehementerque dolet, sed doloris causam reticere decernit. Itaque matre rogante, quid tristis sit, cum tamen salvus ipse salvam uxorem invenerit, „Recte mater" ait. Est ergo r e c t e eius qui respondere nolit, sed qua voce illud dicatur Scholiasta nos docet annotando: „R e c t e m a t e r: sic dicimus, cum sine iniuria interrogantis aliquid reticemus."

Differre aliquid inter se f i d u m et f i d e l e m Scholiasta admonet ad Phorm. 76, et illud de amico dici, hoc de servo (addere poterat de a m a t o r e atque omnino de eo cuius fidem in leviore negotio cognitam habemus). Consimilis huic est observatio de c o m m i t t e n d i verbo, quam alibi Scholiasta posuit: tantummodo de maximi momenti rebus adhiberi illud ibi legimus.

IV. Sicubi apud Terentium aliquod vocabulum certum quendam colorem habet, qui ille sit quam accuratissime Scholiasta demonstrat. Pauca hic exempla sufficiunt. Hec. 629 Sostrata Lachetis uxor, quam maritus incusavit causam fuisse cur filii uxor ad parentes suos confugerit, ipsa domo abire decrevit, ne quidquam quominus nurus redeat obstet. Laudat consilium eius Laches, laetusque adit Chremetem, nurus patrem, cuius affinitatem maximi facit. Quem simulatque conspicit ita alloquitur:

Dic filiae rus concessuram hinc Sostratam
Ne revereatur, minus iam quo redeat domum.

Rectissime hic Scholiasta annotat: „Blande non addidit t u a e,

quasi dicat communi filiae. Et bene non socrum sed Sostratam."

Eiusdem generis est eius ad vs. 378 eiusdem fabulae annotatio. Pamphilo domum reverso narratum erat uxorem suam non solum ad parentes suos confugisse, sed etiam in morbum implicitam esse ita ut ad eam admitti nemo posset. Tamen introrupit atque qui ille morbus esset cum summo dolore cognovit. Planeque animo perturbatus secum deflet illatam sibi iniuriam. Verba, quibus in memoriam tristissimae rei modo sibi conspectae redit, haec sunt (vs. 373—378):

Postquam intro adveni, extemplo eius morbum cognovi miser:
Nam neque ut celari posset tempus spatium ullum dabat
Neque voce alia ac res monebat ipsa poterat conqueri.
Postquam aspexi „o facinus indignum" inquam et corripui ilico
Me inde lacrimans, incredibili re atque atroci percitus.
Mater consequitur.

Annotat Scholiasta: „Ostendit affectum misericordiae suae, mater potius dicendo quam Myrrinam."

Adel. 143. „Nolo cum fratre meo, viro severo" clemens ille Micio ait „disputare":

Nam itast homo:
Quom placo advorsor sedulo et deterreo:
Tamen vix humane patitur.

Annotat Scholiasta: „Homo dixit moraliter. Sic enim de iis dicimus, quos parce reprehendimus."

Vides quam egregie optimus ille commentator Terentianae vocis varios sonos animo persenserit.

Errare tamen humanum est neque quisquam mortalium vitii immunis. Quid quod ipsae virtutes sua sibi vitia secum ferunt. Id Scholiastae quoque nostro accidit, quemadmodum iam ostendam. Primum virtutem quandam eius in memoriam

lectori revocabo, deinde cuiusmodi ex ea vitium natum sit explicabo. Vidimus egregie illum Terentii vigilantiam laudare et prudentissime indicare locos ubi maxime ea eluceat. De Chryside meretrice eiusque sorore adoptiva Glycerio narrat Simo senex, sed ita ut simul eas quantum potest defendat sublevetque et turpitudinem earum minuat. Illa enim Glycerium iusta fiet Simonis filii uxor, quae res ne nimis videatur incredibilis spectatoribus in tempore est cavendum. Castam ergo etiam in Chrysidis aedibus mansisse Glycerium, et ipsam Chrysidem ceteris ex illo quaestu mulieribus praestitisse, quantum potest demonstrari debet. Haec omnia prudentissime observavit Scholiasta, sed interdum in Terentii oeconomia praedicanda modum excedit. Saepius enim vocabula, quibus aliquis utitur, ita interpretatur ut in iis *ὑπόνοιαν* quandam quaerat de qua Terentius ne cogitarit quidem. Ita, ut uno exemplo defungar, non facile adducar ut credam verum esse quod ad Eun. vs. 592 sq. annotat. Chaerea ibi amico narrat quid apud Thaidem factum sit, ad quam pro Eunucho fuerit adductus. Custodiae ibi eius concredita fuit puella, quam deperibat. „Dumque etiam" ait, de fortuna mihi oblata cogito:

arcessitur lavatum interea virgo:

Iit, lavit, rediit: deinde eam in lectum illae collocarunt.

His quoque vocabulis spectatorum animos ad futuras Chaereae atque illius puellae nuptias praeparari censet Scholiasta. Annotat enim: „Servavit ordinem nuptiarum et proprio verbo, quasi de nuptura dixit: arcessitur, ut alibi: Quam mox virginem arcessant? Nunc[1]) ipse illam est habiturus uxorem." Et: „Deinde eam in lecto collocarunt: vide an aliquid deest ita legitimis nuptiis. Nam et ipsum verbum collocarunt proprium est et adscribitur pronubis." „Theologicas" eiusmodi explicationes appellare solebat praestantis-

---

[1]) L. Nam.

simus ille senex Müller-Strübing, quem duos abhinc annos tristi fato vegetum etiam alacremque ereptum nobis lugemus amici.

Satis iam, ut opinor, ex iis quae hucusque dicta sunt, apparet quid sibi Scholiasta noster commentario suo scribendo proposuerit. Terentius ut melius intelligeretur, ut quae fuisset eius indoles melius sentiretur, hoc studuit, hoc spectavit. Omnium qui commentarios ad scriptores poëtasve in lucem edunt eiusmodi esse consilium dixeris. At plerique horum pueros sibi lectores fingunt in ludo literario grammaticae praecepta discentes; noster vero adultorum gratia scribit, ita Terentium legere cupientium tamquam si fabulas eius in cavea spectarent; artifices scenicos quomodo fabulae eius singulaeve earum partes sint agendae, ceteros omnes quomodo pronuntiandae sint docet. Itaque si quid ei innotuit de lepido aliquo invento, quod olim ad aliquam scenam exornandam feliciter fuerit adhibitum, illud commemorare non negligit.

Phorm. 315 et 321. Antipho absente patre amicam suam duxit uxorem. Hoc ut fieri posset adiutore usus est callidissimo mortalium Phormione. Hic enim tamquam amicae illius patronus diem Antiphoni dixit, legibus quae essent περὶ ἐπικλήρου hanc ei destinari uxorem mentiens; ipse autem Antipho ut condemnaretur silendo omnique omittenda defensione perfecit. At reverso patre, timore perculsus latitat, uxor tam callide quaesita ne sibi eripiatur metuit sed quomodo eam retineat nescit. Igitur iterum adiutore Phormione opus est: ad illum Geta servus mittitur, cui obvius factus Phormio quid acciderit quidque metuatur cognoscit; mox se periculi remedium invenisse significat. Actus hoc est initium, quo et Getae perturbatio et Phormionis secura audacia egregie depingitur. Sed verum ei colorem praebuit Ambivius Turpio, de quo haec tradit Scholiasta:

„Adhuc narratur fabula de Terentio et Ambivio ebrio; qui acturus hanc fabulam, oscitans temulenter, atque aurem minimo

inscalpens digitulo, hos Terentio pronuntiavit versus: quibus auditis exclamaverit poëta, se talem cum scriberet cogitasse parasitum, et ex indignatione, quod eum saturum potumque deprehenderat, delinitus statim sit."

Et ad vs. 321:

Cedo senem: iam instructa sunt mi in corde consilia omnia,

quo Phormio declarat repperisse se dolum, quo senem decipiat, idem annotat:

„Hic alii excussisse torporem somni inducunt parasitum; alii transglutisse quod in ore mandebat, quasi hoc morae fuerit ad vincendum senem."

Cui non hic vernaculae cuiusdam fabulae in mentem venit? Vir quidam gravis, tenax antiquitatis, in republica optimatium favens partibus, rusticum satis lepidum ad suam pertrahere conatur sententiam. „Vides" ait „quae sit hodierna levitas atque adeo impietas. Iam in ludo literario illa conspicitur; liberi tui insana ista, quam nunc multi admirantur, doctrina a vero Dei cultu abducuntur, parentes suos contemnere et ridere discunt, religionem negligunt." Dum haec magnifice declamat ille, rusticus offam panis lente manducans identidem capite abnuit; stomachatur sapiens orator, negari videns quae tanta orationis gravitate declamet, idque ab eo de quo minime eiusmodi aliquid exspectaverit; vocem intendit, tandem: „quidni vera tibi videntur, quae dico?" clamat. Hic rusticus, qui tandem aliquando panem suum transglutiit, dum sinum purgat micis quae inciderunt: „quia non habeo liberos" respondet. Sic certe hanc partem ab optimo artifice agi vidimus. Quis vero de hoc artificio tacere possit, qui illam fabulam posterorum causa annotationibus revera utilibus instructam in lucem edere velit? Nam revera utiles ad aliquam fabulam annotationes illae demum sunt quae ad rem scenicam pertinent, et illam Scholiasta noster semper habuit ante oculos. Huc omnes eius annotationes sunt referendae. Etenim si, ut hoc exemplo utar,

aiunt de ea re usurpari dicit quae odiosa loquenti sit vel vera non esse videatur, si gerundivo aliquid quod inevitabile sit indicari, si eho arcani aliquid rogantis esse, non de arte grammatica observationes scribit pusilli animi ludimagistro dignas, sed hoc docet: cum certus sit Terentianae orationis color, certum sibi illa postulat actum certamque pronuntiationem: ibi autem vel maximi sunt momenti brevia quaedam vocabula: his recte pronuntiatis cetera sponte sequuntur. Ergo quemque locum a perfecto quodam artifice agi fingit: de gestu eius et voce tamdiu cogitat donec audire eum atque videre sibi videatur; audit autem atque videt praesertim cum brevia illa vocabula mentis contemplatur oculis.

Totus est in arte scenica. Aut uno vocabulo „pronuntiandum'' adscribendo significat hunc locum artificis scenici sibi postulare operam: singularem enim quandam inesse venustatem, quae a legente observari nequeat, nisi saepe bonos spectaverit histriones [1]). Aut quomodo aliquis versus pronuntiandus sit docet, aut certum vocabulum ἦθος habere admonet: ibi autem sic loqui solet: „moraliter'', sive: „magna inest moralitas.''

Nunc demum quomodo legendus sit Scholiasta intelligimus. Si quid de aliquo vocabulo subtiliter eum observare videmus, non esse nobis rem cum moroso atque obscuro ludimagistro reputemus; ad aliquem egregium actorem, quem saepe admirati sumus, cui saepe plausimus, quique his maxime sit partibus idoneus aptusque, mentem convertamus, ille quomodo hoc sit vocabulum pronuntiaturus quaeramus; de qua re ubi semel certa nobis steterit sententia, simul vera monuisse Scholiastam agnoscemus.

Paucas ergo eius de pronuntiatione observationes, quae maxime memorabiles videantur, ex ingenti protrahamus copia.

Andr. 360. Davus simul Pamphilum herum suum et eius

[1]) Ergo hoc „pronuntiandum'' Belgice sic vertatur: „daar zit actie in.''

amicum Charinum metu solvit; demonstrat enim non fore hodie, id quod illi dixerat pater, nuptias illas adeo reformidatas; non esse ergo Charino desperandum de ducenda Philumena, quam ipse ardenter uxorem cupit, Pamphilo vero invitissimo obtrudit pater. Demonstrat autem narratione cuius hoc est initium (vs. 353—60):

Tuus pater modo hic me prendit: ait tibi uxorem dare
Hodie, ita alia multa, quae nunc non est narrandi locus.
Continuo ad te properans percurro ad forum, ut dicam [tibi haec.
Ubi te non invenio, ibi ascendo in quendam excelsum locum.
Circumspicio, nusquam: forte ibi huius video Byrriam;
Rogo: negat vidisse. mihi molestum. quid agam cogito.
Redeunti interea ex ipsa re mi incidit suspicio: „hem,
Paululum obsoni: ipsus tristis: de improviso nuptiae:
Non cohaerent."

Haec a Scholiasta annotata invenimus: „Rogo: mira brevitas et imitanda," et: „Ipsus tristis, de improviso nuptiae: mire et moraliter. Ex his enim quae facta non sunt, docet quod fecisse deberet. Et de improviso nuptiae pronuntiandum." Nonne haec eius sunt qui spectari, non legi vult Terentium?

Andr. 741. Mysis, Glycerii ancilla, a Davo iussa, filium quem Pamphilo peperit illa, ante ostium Pamphili patris deposuit, ipsa remansit, Davus abiit; appropinquantem enim vidit Chremetem, qui omnibus modis ne filiam det Pamphilo est deterrendus. Accedit autem Chremes lentus, nil mali suspicans et secum loquens. Audiamus ipsum:

Revortor, postquam quae opus fuere ad nuptias
Gnatae paravi, ut iubeam arcessi. Sed quid hoc?
Puer herclest, mulier tu apposisti hunc?

Annotat Scholiasta: „Sed quid hoc? Non interrogantis sed mirantis et non intelligentis est. Et apparet eum non oculis prius, quam

corporis offensu puerum sensisse latentem." [1]) Agnoscisne eundem qui narratiunculam de Ambivio ebrio fideliter nobis servaverit?

Adel. 585. Syrus servus Demeam senem tristem atque severum ablegat, ne filium deprehendat genio indulgentem. Sed quia Demea inexspectatus advenit, subito aliquid fingere debet quo eum dimittat. Rogatus ergo ubi Micio frater sit, locum aliquem dicit ad inveniendum difficillimum; quo dum iter monstrat ipse in errorem inducitur: iubet enim senem per angiportum aliquod ambulare, quod ille pervium non esse scit. Mox tamen errorem corrigit, quo mendacium properanter fictum paene deprehensum fuerat. Sic multis ambagibus eo pervenit ut in fabrica quadam Micionem esse dicat. Atque rogatus quid ibi faciat ille respondet:

Lectulos in sole ilignis pedibus faciundos dedit.

Annotat Scholiasta: „In urbe convivium aut in sole aut in umbra pro conditione temporis instruebatur. Repente igitur interrogatus, quod minime opinabatur quaesiturum senem, arripuit statim lectulos. Et quia potuit senex dicere: Mentiris, nam habet lectulos, addidit ex tempore in sole. Et ne eos quoque habere diceret, addidit ilignis pedibus faciendos. Sed hoc gestu actoris adiutum est, quasi eodem tempore servus et quaerat quid dicat et respondeat." Videmus nunc, ut opinor, veteratorem, quem ipsa inopia atque difficultas solito reddiderit callidiorem insolentioremque.

Ad. 795. Demea tandem aliquando cognovit quantopere ludibrio fuerit habitus et quam diu. Non enim illum solum filium, quem adoptandum dederit fratri, nimia illius levitate corruptum, sed eum quoque, quem ipse antiqua severitate educaverit, abreptum ad pravitatem, quin etiam illius causa a lenone per vim abductam puellam, propter quam olim illi exorti sint tumultus. Prorumpit ex aedibus fratris, ubi illum cum amica epulantem modo deprehendit; deos hominesque

---

[1]) Latentem an iacentem?

obtestans de sua miseria deque filii nequitia lamentatur. Conspicit eum frater et quid evenerit statim divinatur; iamque omne maledictorum genus ille in animo collegit, iam haec verba acerbitatis plena secum dixit:

Eccum adest
Communis corruptela nostrum liberum,

cum placaturus frater accedit iraque insanientem siç alloquitur:

Tandem reprime iracundiam atque ad te redi.

Hic ille:

Repressi redii: mitto maledicta omnia:
Rem ipsam putemus: dictum hoc inter nos fuit:
Ex te adeo est ortum, ne tu curares meum,
Neve ego tuum: responde.

Nihil horum intelligit qui vocabula tantummodo legit, sed sonum eorum non audit. Verum praesto nobis est Scholiasta praeclaris annotationibus:

„Repressi, redii: Non quid dicatur, sed quo gestu dicatur specta, et videbis neque repressisse adhuc iracundiam neque ad se rediisse Demeam, sed quam mira est atque perspicua moralitas, in huiusmodi rebus apparet." Et „Rem ipsam putemus. Videtur paulo citius destomachatus, quam res etiam incerta exposcebat. Sed et hoc morale. Nam iuste irati omissa saevitia ad ratiocinationes saepe festinant. Et praeterea illud accedit, quod non invenit quod iam condigne dicat, simul etiam quia increpitus est a fratre, quod apud se iam non sit per iracundiam vehementem."

Hec. 516. Phidippus remissurum se filiam Lacheti eiusque filio dixit, at hic effugia quaerit. Modo enim ex itinere reversus causam, cur abierit illa, eiusmodi fuisse cognovit ut iam non possit uxorem eam habere. Hinc ortum iurgium Phidippum inter ac Lachetem atque iratus uterque domum abiit. Hunc exitum habet actus III. Prodit nunc Myrrina Phidippi uxor anxia perturbataque et secum haec loquitur:

Perii, quid agam? quo me vortam? quid viro meo respondebo?
Misera? nam audivisse vocem pueri visust vagientis:
Ita corripuit derepente tacitus sese ad filiam:
Quod si rescierit peperisse eam, id qua causa clam me habuisse
Dicam non edepol scio.

Legitur ad hunc locum annotatio, e qua vel sola commentatoris natura atque consilium cognosci possint:

„Perii, quid agam: haec proloqui oportet Myrrinam, ut ex eius persona reminiscatur spectator gestae rei, simulque ex huius personae verbis, quid agat altera persona, monstretur. Nam perscrutari Phidippum universa conclavia et ire per totam domum cognito partu filiae suae apparet ex praesentibus dictis."

Phorm. 869. Geta servus ingentem felicitatem filio erili Antiphoni evenisse cognovit; puella enim illa peregrina, quam hic Phormionis astutiis usus absente patre uxorem duxit, inventa est non civis solum esse sed patrui Chremetis ipsa illa filia, quam olim et pater et patruus ei uxorem destinaverant. Properat ergo hanc rem domino nuntiare Geta, adeoque exsultat gaudio ut obviam eum venientem non conspiciat, sed praetereat, vixque clamore eius minisque retineri se patiatur. Tum et rem ipsam et quomodo eam cognoverit multis denarrat ambagibus. „Missus eram" ait „a patre tuo ad uxorem tuam; sed

Ubi in gynaeceum ire occipio, puer ad me accurrit Mida,
Pone apprendit pallio, resupinat; respicio, rogo
Quam ob rem retineat me: ait esse vetitum intro ad eram [accedere.
„Sophrona modo fratrem huc" inquit „senis introduxit [Chremem."
Eumque nunc esse intus cum illis: hoc ubi ego audivi, ad foris
Suspenso gradu placide ire perrexi, accessi, astiti,
Animam compressi, aurem admovi: ita animum coepi [attendere
Hoc modo sermonem captans."

Laudat hic eius vigilantiam prudentiamque Antipho duobus verbis: „Eu, Geta." Tum servus sic pergit:

Hic pulcherrimum
Facinus audivi: itaque paene hercle exclamavi gaudio.

Brevem hic Scholiastae habemus annotationem: „Pulcherrimum facinus audivi: huiusmodi locos poëtae actoribus indulgent, quod in his actoris est commendatio."

Nonne legentes admonere videtur ut hanc partem ipsi agere conentur?

Ib. 358. Dum Demipho senex cum advocatis adstat quaerens quomodo nuptiae illae a Phormione conflatae rescindi possint, hic ipse cum Geta sermocinans incedit; clara autem voce loquitur ut a sene audiri possit, estque sermo eius tamquam mirantis et indignantis ob id quod modo a Geta cognoverit: negare senem cognatam sibi esse virginem, quam ducere a iudicibus Antipho filius eius est coactus, vel notum virginis patrem. Sunt autem verba eius lepidissime ficta et alia et haec:

Quia egens relicta est misera, ignoratur parens,
Negligitur ipsa: vide avaritia quid facit?

Adscripta hic est annotatio cognatissima narrationi illi de Ambivio ebrio: „vide avaritia quid facit: haec conversus ad circulum et coronam circumstantium dicit et conqueritur."

Ph. 935. In tempore cognovit rem Phormio, qua Chremetem coërcere possit, si ille in repetenda pecunia, quam astutissima fraude ei abrasit, fuerit molestior: certior enim factus est illum, dum Athenis uxorem haberet, ex altera uxore Lesbi procreasse filiam. Minitando ergo se illud ad Atheniensem uxorem delaturum quidvis se ab eo impetraturum sperat. Vixque haec verba:

Quin tu mi argentum cedo

audivit cum respondet:

Immo vero uxorem tu cedo.

Haec quomodo in scena fuerint acta ignoraremus, nisi habe-

remus prudentissimam Scholiastae ad verba: quin tu mi argentum cedo annotationem: „Hoc ab utroque cum clamore dici accipiendum est."

„In ius ambula" ait Demipho, quem minae Phormionis adeo non terrent ut vix quid sibi velint intelligat. Itaque Phormio ut simul utrique metum incutiat:

Enim vero si porro odiosi esse pergitis..,

Iterum hic aliquid adscripsit Scholiasta eiusmodi ut gregis magistro similior videatur quam alicui de vulgo commentatorum: „Vultu iuvandum est et pronuntiatione hoc quod tam minaciter suspenditur." Et

„Enimvero principium est aliquid per iracundiam dicturi." Sed de hac parte satis iam dixi.

Saepe queruntur homines quod Scholiasta Terentianus nondum ita ut oporteat in lucem sit editus. Non est tamen tam difficile editionem eius parare omnibus numeris absolutam. Si quis ceteris omnibus abiectis eas tantummodo colligeret annotationes, quae aliquo modo ad rem scenicam pertinerent, eas dico quibus Terentius ita explanatur ut personas eius loquentes audiamus gestusque earum aspiciamus, nihil iam amplius esset optandum. Atque facile est illas emendatas subiicere legentium oculis. Quamvis enim multa in iis sint corrupta, tamen sententia perlucet; illam nullo labore restituemus; ipsa vocabula non praestabimus; raro hoc facere possumus atque in illis tantummodo emendationibus, quae se nobis nil cogitantibus, nil quaerentibus subito offerunt; nihil hic facit industria atque improbus labor. Ut ergo revera bonam, id est utilem, habeamus Scholiastae editionem non exspectandum est donec omnes eius codices cum pulvisculo sint excussi atque longa illorum depicta stemmata, e quibus quomodo a communi stirpe orti sint appareat: magnum ex hoc negotio capiet emolumentum, qui

codicum naturam cognoscere velit, dummodo persuasum sibi habeat nullum unquam locum hac ratione esse emendatum, nullum posthac sublatum iri vitium.

„Scholiastam" autem semper virum illum egregium dixi: pervulgato Donati nomine uti ausus non sum: iam enim animo praevidebam viros doctos qui agmine facto in me irruerent quod non Euanthium dixissem. Sciebam gravissimas multorum iras moveri, si quis Euanthii illius, quem magistrum suum dicit Rufinus (de metr. com.), rationem non haberet. Huic ergo Scholiorum Terentianorum alteram hic, ille alteram vindicat partem, hique, quod fieri solet in rebus nullius momenti et quae certo sciri poterunt nunquam, internecivum inter se gerunt bellum. Hoc unum constat commentarium illum ad Terentium, qui Donati vulgo dicitur, ab uno homine scribi non potuisse: farraginem esse non librum. Primus indigestam illam molem admirabili industria neque minore doctrina his annis perlustravit vir peritissimus prudentissimusque R. Sabbadini: ingentem numerum codicum, quibus continetur illa, inter se contulit, illorum historiam conscripsit, denique de totius farraginis origine atque auctoribus instituit quaestionem. Sic tandem aliquando hanc sibi informavit sententiam vir praestantissimus, quam singulari defendit acumine:

Commentarii auctor paterque unus est Donatus; Euanthium missum facere possumus. Sed accessit Donato vir, qui eius annotationes in brevius contraxit spatium, quo factum est ut saepe ad aliquem versum bis idem annotatum inveniamus, verbis leviter immutatis. Deinde commentarium auxerunt vario ac desultorio labore multi alii Scholiastae. Quorum unus eas scripsit annotationes, quibus Donatus refutatur (initium illae habent a vocibus s e d e g o: ipse Donatus de se semper plurali utitur numero). Alter corrigendi causa addidit quaedam, amplificandi causa alter, alter denique locis ex variis poëtis scriptoribusque a Donato citatis unum pluresve adiecit (hunc

autem hominem agnoscimus vocabulo e t, quod loco citato est praemissum). Sed praestat ipsum virum doctissimum audire:

„A base delle ricerche io vorrei dunque il postulato di un solo commento originario. Questo commento scritto su un testo continuo fu variamente ingrossato da note marginali, ora polemiche (serie e g o), ora illustrative (serie e t) e simili. Dall' altro canto uno studioso transportò per proprio uso, compendiandoli, gli scolii di Donato sui margini di un codice terenziano: questi soni i doppioni. Venne da ultimo un compilatore, il quale da un testo continuo donatiano cosi ingrossato e dai margini di un codice terenziano coperti di doppioni donatiani raffazzonò la collezione che arrivò fina a noi; naturalmente i doppioni marginali del codice terenziano dovevano avere un contrassegno (p. e. D. = Donatus), dal quale egli fosse autorizzato ad accoglierli sotto il titolo di Donato."

Gratia viro praestantissimo, qui tandem aliquando et diserte pronuntiavit et egregie demonstravit quod quivis commentarii lector verum esse sentiat. Etenim haud dubie haec omnia evenerunt quae Sabbadini enumerat: auctae sunt annotationes, amplificatae, illustratae, excerptae, denique in unum locum coniectae omnes. Quaeritur nunc verumne hoc quoque sit, quod statuit, ab initio unum fuisse nucleum, e quo totus creverit commentarius, postquam accesserint alia multa, quae tamen ex eodem nucleo traxerint originem. Hoc autem, ut ingenue fatear, mihi plane videtur incredibile. Censeo enim atque persuasissimum habeo aut duos pluresve fuisse commentarii nucleos, aut — atque in hanc magis inclino sententiam — veteri commentario, qui in se fuerit teres atque rotundus, adiectas esse annotationes diversissimi generis, sive ut paucis verbis idem significem: commentarium, quem nunc habemus, e v a r i i s constare e l e m e n t i s. Habemus enim praeter observationes illas quantivis pretii, scriptas ab eo qui Terentium non legi solum sed et, quantum eius fieri posset, spectari vellet:

I. Annotationes rhetorici generis, quibus admonemur ad quodnam artis oratoriae caput versus aliquis vel aliquod verborum certamen sit referendum. Audire cogimur quaenam hic qualitas (sive status) cognoscatur: sitne comparativa, an negotialis, an remotiva; illic disputari a summo ad imum, πλοκήν dici hoc demonstrandi genus, aliaque eiusdemmodi, quibus ad Terentium melius intelligendum nemo quidquam adiuvatur. Taedet exempla afferre. Satis illis observationibus enecatur qui commentarium legit.

II. Nugas de grammatica multo etiam ineptiores quam illae sunt de rhetorica annotationes. Earum autem maxima pars ad syntaxin pertinet: identidem nobis obgannit stridula magistelli vox: haec est syllepsis, hoc παρέλκον, hoc ἀνακόλουθον primum, secundum, tertium, quartum. Rariores sunt de etymologia observationes, illarum vero quaedam hominis insanabilis esse videntur. Saepe hic Varro nominatur neque incredibile est multo maiorem partem ex illo esse excerptam. Brevi conspectu dabo omnes: cognitae enim esse debent ei, qui de quaestione, quam nunc tractamus, iudicare velit:

Andr. Prol. 15 vituperant est: „vitium rei parant."
„ I, 1, 4 ars: a Graeco ἀρετή.
„ I, 1, 58 contradicitur iis qui sodes esse dicunt σῶος ζῇς.
„ I, 4, 2 *temetum: quia tenet mentem.* (Eun. IV, 3, 13 quia tentat i. e. labefactat mentem).
„ I, 5, 64 obstetrix: quae opem tulerit (etiam III, 1, 15).
„ III, 2, 3 fac istaec ut lavet: istaec, quae e puerperio sordebant.
„ III, 2, 7 superstitiosi: quia senes (quorum id vitium) multis superstites sunt.
„ III, 4, 18 irritare: a canibus, qui restrictis dentibus literam R imitantur.
„ IV, 3, 11 verbenae: quasi herbenae.

Andr. IV, 4, 39	sobrius = sebrius i. e. separatus ab ebrio.
Eun. I, 1, 15	induciae ab „in dies."
„ I, 2, 97	sincerus = sine cera.
„ II, 1, 25	decrepiti: quorum, crepitu et plangore familiae, iam fuerant conclamata funera.
II, 2, 4	*obligurrire: a λιγυρός quod est suavis.*
II, 2, 25	*cupedinarii* et *macellum: nomen his dederunt Numerius Equitius Cupes et Romanius Macellus* (Varro).
II, 2, 29	*famelicus pro famedicus a fame et edendo.*
II, 2, 38	nebulonem: furem quia nebulas obiiciat vel vanum ut nebula est.
II, 3, 12	*alacris = ἄδακρυς.*
II, 3, 20	*ubi tu nervos intendas: obscene dictum.*
II, 3, 90	*flagitium et flagitatio a syllaba fla qua ille crepitus significatur unde et flamma et flagella.*
III, 1, 34	*scortum: vel ab ἀσπαίρειν, vel propter abdomen in corpore feminarum patiens iniuriae coitus, quod scortum dicitur quia tunc aperiuntur dura coria dicta scorta.*
III, 2, 24	sollers = ὅλος ἀρετῇ (solus in arte).
III, 3, 9	dolus: a dolando i. e. minuendo.
IV, 3, 6	veneficus Chaerea dicitur quia ex virginibus mulieres facit.
V, 8, 49	fatuus: inepta loquens a fando.
Adel. I, 1, 17	clemens: qui colit mentem (etiam ad V, 4, 10).
II, 1, 28	lora: pro laura a lauro triumphorum.
II, 1, 53	mussitare: a litera *m*.
III, 3, 5	*ganeus: quia est ὑπὸ γᾶς.*
III, 3, 43	*nares: a naritate.*
III, 3, 47	*ager: ab agendo.*
III, 3, 69	*quod queo: alluditur ad vocem coquus.*

IV, 2, 52 silicernium: a cernendo silentes.

V, 3, 4 maria Neptuni ab irato Demea invocantur, vel quod diis quoque irascitur qui in iis commoratur, vel quia deos non esse putat haec omnia Neptunia dicit, ut est apud Virgilium:

Omnia vel medium fiant mare.

V, 8, 29 verbum: a veritate.

Hec. I, 1, 8 Mulciber: a mutilando.

I, 2, 2 percontari: a conto.

II, 1, 41 oppido: a dicto rusticorum: „vel toti oppido messis mea sufficit."

III, 4, 27 *caro: a cadendi verbo vel a carendi* (*anima*).

III, 5, 9 consobrinus = sororinus.

III, 5, 53 protervus et a substantivo tauro et a verbo proterendi.

IV, 1, 41 virum firmum: firmum in officio coitus.

IV, 4, 19 praegnans: ante gnatum vel ante genetricem.

V, 1, 3 impetrare ideo de rebus difficilibus dicitur quia proprie ad coitum pertinet; ad illum autem perveniri non potest nisi nuptiis contrahendis, quae res multum habet molestiae propter leges formulasque quae sunt observandae (!!).

Phorm. II, 1, 57 columen: columna unde et columellae servi maiores domi.

IV, 4, 28 sq. hariolus: a fando.

haruspex: ab hara.

V, 1, 19 effutire: a vase futili.

V, 8, 95 pugnos in ventrem ingere: ventrem pro ipso parasito.

Adnumerandae his praeterea etymologiae nominum, servorum praesertim.

III. Philosophica quaedam, neque multa neque inepta, *ἀλλ' οὐδὲν πρὸς τὸν Ὅμηρον.* Haud inutile videtur quae sunt huius generis afferre.

Andr. I, 1, 3. „Ut curentur recte haec: Diligenter coquantur: curatio proprie medicorum est, cura reliquorum, sed coquina medicinae famulatrix est." Sic editur, cum tamen in quibusdam codicibus sit adulatrix, quod utique probandum. Famulatrix enim nihili est vocabulum, et totius annotationis hoc est consilium ut appareat eum qui scripsit Platonis Gorgiam legisse, ubi *αἱ τέτταρες τέχναι ταῖς τέτταρσι θωπείαις* opponuntur.

Ad versum sequentem annotatum iuvenimus in quatuor partes virtutem dividi, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Haec quoque sumpta e Platone.

Andr. IV, 3, 1. Ad verba: „Nilne esse proprium cuiquam" haec annotantur: „omne quod habemus aut mutuum est aut proprium. Ergo proprium perpetuum, ut Virgilius:

Propria haec si dona fuissent.

Ergo nihil nobis proprium esse potest: quod enim non fuit, nec esse quidem potest, aut quod eripi potest, non est nostrum: nisi illa, quae eripi non possunt, ut sapientia, prudentia, quae fortuna neque dare neque eripere cuiquam potest."

Ad Andr. IV, 3, 5:

Facile hic plus mali est quam illic boni

haec videmus adscripta:

„Quam illic boni: in summo bono: dixit enim ex bonis, quae bona aestimamus, plus nos mali capere, cum aut amissuros nos credimus aut amittimus, quam boni cum habemus."

Ad V, 5, 3:

Ego vitam deorum propterea sempiternam esse arbitror

annotatur: „Non dixit quod scit, sed quod verum putet. Et est δόγμα Ἐπικούρειον, quod a ceteris philosophis repudiatur de otio deorum ac perenni voluptate.”

Adel. I, 1, 44: „Qui suum officium facit” sic vertitur: „ὁ τὸ καθῆκον ποιῶν.”

Ad Adel. III, 3, 32 refertur narratio de Thalete et ancilla Thressa, quae est in Platonis Theaeteto.

Phorm. I, 2, 6: Ad verba Nescis quo in metu annotatur: „Duae perturbationum bigae, a malo una, ex cupitis altera. Ergo a mali bigis praesentis temporis periculum esse dicimus et futuri metum.” Sumptae hae bigae e Platonis Phaedro. Philosophica ergo, quae in scholiis leguntur, omnia sunt eiusdem generis et tantum non omnia ex eodem fonte hausta.

Haeccine ergo tam diversa ab uno Donato profecta credamus? Equidem nego; sed quoniam cum viris doctis digladiari nolo, pertinaciter affirmantibus concedere sum paratus, dummodo mihi concedant illi, si tam variae illae annotationes ad unum auctorem sint referendae, illum de Terentio scripsisse: unum librum praestantissimum utilissimumque, unum, qui a proposito plane sit alienus, postremo tres quatuorve plenos nugarum ineptiarumque. Denique hoc moneo, cum observationes „scenicae” (hoc enim vocabulo brevitatis hic causa utor) aequabiliter per totum sparsae sint commentarium, iis quae ex alio genere sunt saepe multas deinceps paginas carere, deinde subito rhetoricas grammaticasve observationes ὅλῳ τῷ θυλάκῳ effundi. Quod in etymologiarum enumeratione hic illic signo { significavi. Simul illic quae essent absurdissimae inclinatis literis describendas curavi. Atque etymologiis addidi insanas quasdam explicationes quae eandem spirare indolem viderentur.

CAPUT TERTIUM.

Vir doctissimus Gu. Weinberger in dissertatione, quae legitur: Wiener Studien 1892 p. 120 sqq., de iis praesertim scholiis Terentianis agit, quae ad actorum gestum pertinent, conqueriturque quod non satis ratio habeatur Lessingii, praeclari illius de re scenica iudicis, qui summis illa scholia extulerit laudibus, ipse tamen nimis „Donatum" laudare cavet. De qua Weinbergeri dissertatione postquam dixit quaedam doctissimus ille R. Sabbadini, quem toties iam honoris causa nominavi, haec addit: „Utut est, deerit eiusmodi disquisitionibus solidum fundamentum quamdiu carebimus scholiorum editione critica." Et multos iam viros doctos eiusmodi aliquid audivi contendentes, sed quo plures audio eo miror magis. Quid enim? Non poterimus de scholiorum argumento cum aliquo fructu instituere quaestionem, exponere nobis non licebit quaenam fere res in iis tractentur, probabilem de eorum origine atque auctoribus proferre sententiam, denique singulis eorum partibus suum statuere pretium, quia nemodum in commentario edendo codicibus ex artis criticae praeceptis usus est? Male ergo nobiscum agitur: perquam enim verisimile est nostra aetate eiusmodi editionem in lucem non prodituram. Nam qui olim illum laborem aggressi sunt, diem supremum obierunt omnes; illos qui secutus est a proposito destitit; denique qui unice negotio par erat atque idoneus, quoniam plures quam ceteri omnes codices manu versavit, artemque palaeographicam praeclare callet, ipsum Sabbadinium dico, de edendo commentario

se ne cogitare quidem tam firmiter declarat ut nihil iam de eo sperandum videatur. Verum non ita res se habet. Sint enim corrupta scholia, sint lacera mutilaque, vix tamen ullum eorum adeo depravatum est quin tamen sententia eius sit satis perspicua, scriptorisque ex eo eluceat consilium. Mihi certe sedulo labore iterum iterumque illa pervolventi nunquam dubium fuit utrum scenicam legerem annotationem an rhetoricam, grammaticam, philosophicam: scenicarum autem observationum — his enim praesertim operam dedi — fere nullam vidi eiusmodi vitio laborantem ut quid sibi vellet iam non intelligerem. Quid quod scholiorum nunquam praeclarus ille exsistet editor, qui ipsam nobis auctoris manum exhibeat. Finge enim — quamvis incredibile sit — tandem aliquando eo perventum ut ex diligentissima codicum comparatione ipse archetypus sit restitutus, finge ex illo omnia exempta vitia, quae scribentis imperitia commiserit, idque certissima quadam et geometrica ratione: pristinum habebimus commentarium, ipsum Donatum — sic enim brevitatis causa mihi nominare optimorum scholiorum auctorem liceat — non habebimus. An credis illum virum vere doctum, elegantem, artis scenicae et literarum Latinarum Graecarumque peritissimum, tam balbo ore locutum, tam agresti usum sermone, ut quando indicativus, quando coniunctivus ponendus esset neque sciret neque curaret? Et est hoc scholiorum vitium multorum instar. Confidenter ergo de scholiorum variis argumentis locutus sum et loquar posthac. Aut enim semper de illis erit silendum aut iam utendum iis, quae nunc habemus, subsidiis instrumentisque. Nam desultorio labore conflatam Westerhovii editionem aliasque, e quibus mihi cognoscenda fuerunt scholia, lubenter concedo; quod tamen inter has interest spatium atque editionem omnibus absolutam numeris — exstare enim in tempus sumamus — multis partibus brevius est quam quod hanc ab ipso dirimit Donato.

Sed non vereor ne in hac causa multos habeam adversarios.

Non enim admodum temerariam dixi sententiam, quaeque veri careat specie. Hoc audacius videri possit quod nunc proloquar. Quamvis infirmo nitamur fundamento critico, tamen non debet quiescere atque cessare emendandi labor. Permagnam ille habere potest utilitatem; quoniamque non solum Donati manu, sed fortasse etiam commentarii editione ex artis criticae praceptis comparata carebimus semper, coniecturis utendum est. Neque illae omnes tam sunt incertae quam quis, auditis multis multorum de fundamenti critici defectu querimoniis, suspicari possit. Ipse Westerhovius, quem omnibus modis condemnant reprehenduntque qui de scholiis Terentianis edendis scribunt, permultas correctiones palmares, aut ab ipso, aut a Wielingio aliisque inventas nobis tradidit, quae quin omnino sint recipiendae dubium non est. Exempli causa unam alteramque hic proponam.

Andr. I, 5, 6. Pamphilus Chremetis filiam sibi a patre uxorem destinatam audivit ipsumque Chremetem huic consilio assensum. Neque intelligit omnia haec a senibus ficta. Exclamat ergo et alia et haec:

Quid Chremes, qui denegarat se commissurum mihi
Gnatam suam uxorem, id mutavit!

Ad verbum c o m m i s s u r u m annotatum legimus: „Putaverat nuptias et Chremetem mutare consilium." Quod sensu cassum esse Westerhovius vidit, ideoque coniecit p u t a v e r a t v e r a s, quam coniecturam Klotzius perfecit edendo p u t a t v e r a s. Illud autem v e r a s (nam utrum p u t a v e r a t an p u t a t legamus parum interest) quis tam perversus est ut probare nolit quoniam in nullodum inventum sit codice?

Eun. V, 3, 6. Pythias, Thaidis ancilla, appropinquantem videt Chremetem cum nutrice: suspicio enim nata erat illius Chremetis esse sororem puellam illam a Thaide eductam; nondum tamen certa res erat, ostendenda etiam -- ita ut fit — nutrici erant τὰ πρὸς τὸν ἀναγνωρισμόν. Ergo vixdum iuvenem cum comite sua conspexit Pythias, cum eum interrogat:

Iamne ostendisti signa nutrici?

atque illo respondente: omnia, rogare pergit:

Amabo, quid ait? cognoscitne?

Hic Chremes ac memoriter. Ad hunc locum in commentario legitur: Ac memoriter] „Plus intulit quam interrogabatur: nam magna sunt signa, in quibus anilis memoria non erat." Pro erat autem Westerhovius reposuit errat. Quis unquam Bentlejus Cobetusve in emendando felicior fuit? Quid certius quam haec viri ab omnibus contempti coniectura?

Adel. I, 2, 71. Micio de filii adoptivi, quem modo apud patrem naturalem sedulo defendit, nequitia ac levitate cogitans et alia et haec secum de eo queritur (vs. 69—73):

Quam hic non amavit meretricem, aut cui non dedit
Aliquid? postremo nuper, credo, iam omnium
Taedebat, dixit velle uxorem ducere.
Sperabam iam defervisse adolescentiam.
Gaudebam: ecce autem de integro!

Ad verba Dixit se velle uxorem ducere egregia haec legitur ipsius Donati (nosti enim iam, lector, quid eo nomine significatum velim) annotatio: „Sic ex parte magna ostendit nescius argumentum: ideo quia verisimile est, amantissimum Aeschini Micionem omnes scire affectus adolescentis et consuetudines. Et apparet praeterea, conatum ex parte fateri vitiatum amore Aeschinum, et pudore impeditum, tantum hoc dixisse, quod honeste potuit, velle se uxorem ducere: quam autem vellet tacuisse confusum." Egregiam annotationem dicebam, et est haud dubie viri artis scenicae peritissimi, sed turpi macula obscuratur. E verbis enim conatum ex parte fateri vitiatum amore Aeschinum sanum sensum nemo eliciat. Gratia ergo Wielingio, qui nebulas dispersit coniiciendo conatum ex parte fateri vitiasse amicam Aeschinum. Audacem dixeris coniecturam: bene reputanti certissima videbitur. Fingamus enim codicum accuratissima

collatione apparere aliam fuisse lectionem e qua corrupta illa vitiatum amore nata sit, illius tamen sententia diversa esse non potuit ab ea, quam Wielingius restituit. Et veram scholii sententiam cum habemus, desiderare iam possumus nihil. Non enim res nobis est cum Platone aliquo vel Aristophane, cuius singula verba pondus habeant, sed cum Donati compilatore, sedulo quidem homine sed parum diserto.

Adel. IV, 7, 33. Micio fratrem severum ludibrio habet: hic enim omnium rerum ignarus filium, quem Micioni adoptandum dederit, non uxorem solum duxisse quam olim habuerit amicam, sed praeter hanc etiam psaltriam quandam pro uxore patris adoptivi domi habere credit; illam alterius esse filii, quem a se antiqua severitate eductum gloriari soleat, ne suspicatur quidem. De illa autem psaltria iucundissimum hoc apud Terentium fratrum habemus colloquium. Ubi Demea dixit:

Aliquo abiicienda est, si non pretio at gratiis

Micio

Neque est, neque illam sane studeo vendere

ait. Rogat Demea: „Quid igitur facies?" et Micio respondet: „Domi erit". Hic Demea exclamat:

Pro deum fidem!
Meretrix et materfamilias una in domo
M. Cur non? *D.* Sanum te credis esse? *M.* Equidem arbitror.
D. Ita me Di ament, ut video ego tuam ineptiam,
Facturum credo, ut habeas quicum cantites.
M. Cur non? *D.* Et nova nupta eadam haec discet. *M.* Scilicet.
D. Tu inter eas restim ductans saltabis. *M.* Probe.

Ad et nova nupta eadem haec discet haec invenimus annotata: „Alius subaudiet Dicere. Sed, o magna in verbis elegantia, vide enim quam vim significet Discet. Et ideo non uxor sed nova nupta, quam ad omnia docilem esse ipsum indicat nomen." Bona est annotatio sed caput eius misere est mutilatum, vel potius pro capite vulnus habemus. Integrum

vero corpus reposuit Westerhovius pro alius subaudiet legendo: psallere subaudi et restim ducere. Quam coniecturam si quis ideo in textum recipiendum neget quod a tradita lectione nimium recedat, prave, me iudice, ratiocinetur: testimonio potius illa est, non posse commentarii textum leni sanari medela.

Hec. III, 4, 10. Sosia servus, modo cum domino peregre reversus, Parmenoni servo narrat quot quantasque aerumnas in mari sit perpessus.

Dies triginta, aut plus eo, in navi fui,
Cum interea semper mortem exspectabam miser.
Ita usque advorsa tempestate usi sumus.

Hic Parmeno: „Odiosum" exclamat, atque sic pergit Sosia: „Haud clam me est." Ad hunc locum et alia adscripta sunt et haec: Haud clam me est] „Λιτότης pro Ego maxime intelligo quam odiosum sit. Nam qui iungunt et sic legunt, errant et non intelligunt." Non magni momenti haec est annotatio; aliquam tamen utilitatem habet, quia nobis facultatem praebet cognoscendi quantum in Westerhovio fuerit ingenii acumen: is enim verba sensu cassa nam qui iungunt et sic legunt errant ita correxit: Nam qui seiungunt et sic legunt odio sum, errant.

Phorm. II, 1, 43 sqq. Lepidissime Phaedria fratrem patruelem Antiphonem apud illius patrem defendit et aliis argumentis et hoc: „Si quis homo astutus, ut Phormio est,

Insidias nostrae fecit adolescentiae,
Ac vicit, nostrane ea culpa est an iudicum?
Qui saepe propter invidiam adimunt diviti,
Aut propter misericordiam addunt pauperi."

Ad verba qui saepe — diviti annotationis miserae quaedam supersunt laciniae; legitur enim: „Notum alteri qui invident"; at praeclara sagacitate quid olim scriptum fuerit Westerhovius investigavit; coniecit enim: „Notum alterare ius qui invident." Opusne

etiam est codicibus addicentibus ut haec coniectura recipiatur?

Hisce igitur exemplis usus et ipse aliquid ausus sum, scholiisque emendandis operam dedi. Atque conamina mea hic proponam, sed iam nunc lectorem moneo nihil a me propositum iri quod mihi ipsi praestantissimis, quas modo citavi, Westerhovii emendationibus par atque simile videatur: abest semperque absit, precor, a me eiusmodi arrogantia. Nihil hic certi invenies, nihil quod non cuivis in mentem venire possit. Saepe ne coniecturam quidem proponam, sed aut quid fere requiratur demonstrare conabor aut tantummodo corruptum esse scholion dicam. Neque tamen plane operam me perdidisse opinor. Nam etiamsi vera alicuius loci lectio ex aliquo codice eruatur vel peringeniosi hominis acumine restituatur, tamen nullum est inventi pretium nisi praecessit longa et accurata virorum doctorum de genere vitii deque sententia qua opus est disputatio deliberatioque. Deinde semper hoc tenendum nullam lectionem idcirco veram esse quod in aliquo codice, cuius magna est auctoritas, inveniatur, sed hoc unice quaerendum quae lectio sanum praebeat sensum suoque aptum loco. Dabo exemplum. Ad Hec. IV, 1, 57:

> Nam quum compressa est gnata, forma in tenebris nosci non quita est

semper lecta fuit haec annotatio sensu cassa: „Ab activo *queo*, passivum fecit *queor*, retinendo participium *quita est*." Vidit nescioquis pro *retinendo* legendum esse *et inde*, atque ex inepta literae *r* repetitione natam esse vitiosam lectionem, quam suo Marte librarius sanare conatus esset. Recipiendum, ut opinor, illud *et inde*, non quod postea a Sabbadinio in aliquo codice lectum sit, sed quod unice verum est. Aliquod felici invento momentum adiicere dicendus esset codex Leidensis, qui *et timida est quita est* habet vitio ex literae *t* repetitione nato, si id quod in suo genere perfectum est ullo modo melius fieri posset. Haec ideo dis-

putavi quia doctorum mentes saepe occupatas video superstitione quadam, quam nimia peperit disciplinae palaeographicae diplomaticaeque admiratio. Haud raro — atque in poëtis Latinis plerumque id accidit — venustissimae lectiones spernuntur hoc solum argumento, quod in codicibus legantur quorum minor sit auctoritas, codicum vero vetustorum aperta vitia aut mordicus retinentur, aut, id si prorsus fieri nequit, cum multo sudore atque labore excogitatur aliquid quod literarum, quas hi praebent, sit quam simillimum. Sed ita qui agunt non perspexisse videntur veras emendationes sponte se offerre ei, qui libera mente diu multumque in aliquo poëta vel scriptore sit versatus, non invitas protrahi, minime vero ex corruptelarum nasci permixtione. Plura de hac re dici possunt, sed ad propositum transeo.

Andr. I, 1, 1. Abite] „concitatius legendum est, quia et respectantes properant et discernit a Sosia." Verba corrupta, neque multo praestat quod Klotziana habet properanter discernit (pro pr. et disc.): quid enim istud significare potest? Veram lectionem nemo praestiterit. Hoc unum certum videtur pro properant requiri verbi quod increpandi vim habeat singularis numeri tertiam personam. An forte properat legendum, ut properare sensum accipiat activum sitque fere idem ac urgere?

2. Dictum puta] „Ad hoc respondet ut agi res videatur quemadmodum supra diximus." Sana haec videntur, sed sententiam obscuriorem reddidit istud ad hoc, quod vix Latinum est. Hoc voluit scriptor: „quod hic omnino aliquod responsum Sosia interponit, in ea re agnoscitur poëtae consilium, qui rem agi, non a solo Simone narrari voluit." Supra autem haec dicta sunt: „haec scena pro argumenti narratione proponitur, in qua fundamenta fabulae iaciuntur, ut virtute poëtae, sine officio prologi vel θεῶν ἀπὸ μηχανῆς et periocham comoediae populus teneat et res agi magis quam narrari videatur."

Ubi prius illud et abiiciendum esse putare noli: amat enim huiusce voculae repetitionem bonorum scholiorum scriptor. Est ergo ad hoc = τούτου ἕνεκα, et ita saepe in scholiis.

3. „Coquina medicinae famulatrix est." Recipiendam variam lectionem adulatrix (pro famulatrix) addito argumento dixi p. 117.

7. Ad exspecto quid velis primum annotatur exspectare esse desiderare. Deinde ad quid velis: „Deest scire: nam si dixisset quod velis nihil desiderasset". Egregia est Westerhovii emendatio pro scire legere iubentis scire me. Nunc de ceteris videamus, quae corrupta quin sint quis dubitet? Equidem totum illud desiderasset ab oscitante librario e priore annotatione huc tractum suspicor proque eo legendum deesset [1]). Tota autem non Donati sed inepti magistelli est annotatio.

13. Haud muto factum. De varia lectione haud multo factum haec annotantur: „Hoc est damno, reprehendo, quod si est, sic intelligeretur non nollem factum." Hic sic positum pro vel sic, sic quoque: utique enim opinionem eorum falsam esse Donatus docet, qui ad legem de ingratis libertis in servitutem retrahendis alludi hic putent. Sequitur: „Nemo enim potest factum infectum redere. Sed adverbialiter dixit: ut dicimus nollem factum, nollem huc exitum." Haec neque inter se neque cum praecedentibus cohaerent: pertinent enim ad lectionem haud muto factum; deinde nullus hic est locus coniunctioni enim. Opinor olim hic — id quod sexcenties factum videmus — multis verbis repetitum id quod iam dictum erat brevi atque eleganti scholio: Haud muto factum] „Venuste, non me poenitet"; excidisse autem lemma Haud muto factum cum longioris scholii initio; tum enim

[1]) Sciant qui commentarium edituri vel emendaturi sint nullum esse in eo frequentius vitium quam hoc vocabulorum inepte e vicinia repetitorum.

scriptum pro autem. Nam rectissime habet adverbialiter, de quo Westerhovius dubitavit. Hoc enim sibi vult vox illa: „Non urgenda verba sunt: locutio enim haec est e communi sermone hominum."

18. Quin tu uno verbo dic] „Una sententia ut in Adelphis:

meum illud verbum facio, quod tu, Micio,
Bene ac sapienter dixti dudum: vitium commune omnium est,
Quod nimium ad rem in senecta attenti sumus.

Nam male intelligit qui putat assimules verbum significare." Corrupta postrema sunt atque sic fere emendanda: „nam male intelligit qui putat assimiles verbum significari." Hoc enim vult: „verbum hic est sententia; itaque ineptiunt qui contendunt aliquam intercedere rationem inter hoc uno verbo atque illud assimiles, quo mox Simo (vs. 141) usurus est." Nam fuisse qui in explicando uno verbo tam inepte delirarent proximum docet scholion, ubi id ipsum dicitur quod nostro condemnatur: ita faciam] „Hoc est, uno verbo dicam; et quod verbum promittit ibi dicit: Nunc tuum officium est, has bene ut assimiles nuptias."

37. Eorum obsequi studiis] „Talem esse Pamphilum adiuvat argumentum fabulae, simul et Charinum." Mire dicta haec; corrupta tamen non videntur. Hoc enim vult Scholiasta: „Mite illud et clemens Pamphili ingenium totum fabulae argumentum reddit verisimile; simul illud proderit Charino: facile enim inter duos iuvenes rixa oriri potuisset, nisi alter eorum tam mansuetus fuisset.

42. Interea] „Interea est, cum habet instantiam superiorum actorum." Ecquis haec intelligit? An haec est sententia: interea tum ponitur cum nova re oblata ille, qui antea fuit, rerum decursus subito sistitur, moxque in contrarium vertitur?

44. „Chrysis" sic fere Scholiasta loquitur „omnibus modis est purganda excusandaque, quoniam Glycerium nunquam fieri

potest iusta adolescentis honesto loco nati uxor, si sic eam constat ante nuptias impudicam ductam esse." Sic, ut saepe Graecum οὕτως, hic significat: sic simpliciter, nulla re accedente, in qua aliquod insit lenimen. Sed impudicam ductam ut sanum sit vereor. Certe de significatione dubito: aut enim est: „meretricis vulgaris habuisse nomen famamque," aut „ad quaestum meretricium educatam." Nam hoc quoque in hunc locum quadrat, commendaturque hac ad vs. 48 annotatione: Lana ac tela victum] „Artificiose, ut videatur pudice apud eam futura materfamilias educari posse, quam meretricem necessitas fecit." Tum autem pro ductam requiritur eductam. Utut est, obscure hic barbareque Scholiasta loquitur. Mox (ad eundem vs. 44): „In conditione turpissimi nominis multum sumitur excusatio voluntatis." Hic aut una vox sumitur aut duae multum sumitur corruptae sunt; sed quomodo emendem non habeo.

47. „Est enim duriter sine sensu laboris." Balbo sermone hoc dicitur: „Duriter (non dure) vitam agere eius est, qui laboris inopiaeque incommoda ne sentire quidem videatur."

54. Postquam observavit perducere eorum esse, qui alios invitos secum trahant, haec addit Scholiasta: „Hoc etiam verbum iudices pronuntiare solent." Quid sibi haec volunt? An forte: „ideoque legitima haec vox est, qua iudices utuntur cum pronuntiant reum non sponte sed invitum fecisse, ideoque esse absolvendum." Haec si est observationis sententia, haud dubie auctor eius et alios locos et hunc Ciceronis aute oculos habuit (Verr. V § 33): „Renovabitur prima illa militia cum iste e foro abduci, non, ut ipse praedicat, perduci solebat."

55. Egomet continuo mecum] „Bene mecum, ut appareat nihil temere constitutum, vel prolatum foras; hoc ipsum satis quaesitum esse, quod statuit de falsis nuptiis, et infensus esset filio." Pro et infensus legendum ut infensus. Hoc enim senex spectat et hoc est falsarum illarum nuptiarum

consilium ut idoneam nanciscatur causam succensendi filio.

61. Laudat hunc locum Scholiasta lepideque adolescentes illos de Pamphilo nil negare sed aperte quidquid gestum est denarrare observat. Sequitur: „et quidem tacitum est, non celatum, sed ut non factum esse ita videatur." Hic primum admonemur quid intersit inter celare et tacere (celamus enim ea quae rogamur, tacemus quae non rogamur). Sed ultima illa: sed ut non factum esse ita videatur vix intelligo. Suspicor vocem ita non post esse sed post sed ponendam, ut haec sit sententia: „(tacent illi adolescentes), sed ita (tacent, atque hoc eorum responsa efficiunt) ut non factum esse (id, quod senex adeo metuit) videatur."

63. Comperiebam nil ad Pamphilum
Quidquam attinere.

Comperiebam] „Vide si non verba patris sunt, et de rebus Venereis circa filii mentionem agentis." Atra caligine obscuriora haec. Pro circa equidem propono citra: „Nonne hoc paterni est animi, ubi de rebus venereis agatur, non eo adduci ut etiam filii mentionem facias?"

72. Hac fama] „An vere laudatus sit, singula haec pro argumentis sunt." Quoniam sequitur: „et excusatio est, non esse stultitia falsum sed impulsum," sententia haec esse videtur: „honestam illam de Pamphilo famam non plane de nihilo fictam fuisse, aliquatenus ex iis, quae supra a patre dicta sunt, effici potest."

79. Beasti] Laudatur hic poëta qui hominis mortui mentione facta statim laetum subiunxerit vocabulum „ne mors in comoedia, luctus in tragoedia personaret." Ante luctus inserendum ut: in tragoedia luctus est perpetuus, in comoedia spectatorum animi quam primum a rei tristis cogitatione sunt abducendi.

92. Et vultu, Sosia, adeo modesto] „Quia formae laudatio cum meretrice commissa est, progreditur artifex poëta ad laudanda ea quae honestiora sunt quam forma." Quantocius

cum Westerhovio legendum communis pro commissa: non enim credibile est commissa hic habere τοῦ communis significationem, qua utique opus est.

94. Ut nil supra] „Ellipsis Terentiana; nam non necesse est subiungere duos versus." Efficiendumne hinc revera fuisse homines adeo stupidos, qui lacunam hic statuerint, quam suo Marte expleverint? Nam quod Westerhovius proponit duas voces (velut dici queat) minime placet. Si enim ellipsis est, necessario quaedam vocabula sunt subiungenda.

121. Ut qui se neget] „Probavit quod non volebat senex Sosiae: adhuc superest ut ostendat quod non sit irascendum quin iuste irascatur." Minime assentior Westerhovio variam lectionem iracundus qui (pro irascendum quin) probanti: haec enim demonstratio a senis consilio plane abhorret, totiusque scholii haec est sententia: „alteram partem senex absolvit perfecitque, nunc ad alteram transit." Sed prima scholii verba corrupta puto, proque probavit quod non volebat legendum narravit quod volebat. Ita enim hanc habebimus annotationem: ea pars colloquii, in qua res gestae erant narrandae, finem iam habet; superest ut senex Sosiae consilium suum probet, eique persuadeat prudenter se agere qui prius irasci nolit quam iustam irascendi causam nactus sit.

127. Relictus est obiurgandi locus] „Mire obiurgandi: tamquam incensus pater in filium videretur." Corrupta haec sunt atque ita emendanda ut recte apteque addantur verba: „Nam supra commotus plus per ἀποσιώπησιν significaverat," quibus Sosiae verba (122): Non tu ibi gnatum? respiciuntur; quoniamque illa ἀποσιώπησις haud parvam habuit acerbitatem, hoc fere scholii esse debet initium: „Mire obiurgandi: tamquam iam mitigatus in patroni filium videretur." Nam olim prae indignatione Sosias quid diceret non inveniebat; nunc non solum perficit interrogationem, sed etiam in ea utitur obiurgandi verbo satis leni.

I, 2, 2. In scena solus remanet senex atque ita secum loquitur:

Non dubium est quin uxorem nolit filius:
Ita Davum modo timere sensi, ubi nuptias
Futuras esse vidit.

Ad ita modo annotatum invenimus: „Argumentum quod supra ab eo quod nostri faciunt." Corrupta haec; requiritur fere: „argumentum sumimus ab eo quod hostes faciunt," hoc sensu: „in omni certamine idem fieri solet quod in bello, ubi diligenter speculamur quidquid faciunt hostes, ut inde efficiamus qui sit praesens rerum status quidque nobis sit agendum.

4. Heri semper lenitas verebar quorsum evaderet;

Davus ait. Annotatur: Semper lenitas] „ac per hoc simulata usque nunc lenitas." Sincera haec videntur atque ita accipienda ut per hoc sit idem quod propter hoc (propterea); etenim (mira res sed vera) semper lenitas sic cohaerere arbitratur Scholiasta ut semper fere adiectivi fungatur vice (more Graeco: τὴν τοῦ δεσπότου ἀεὶ πρᾳότητα) sempiternamque lenitatem non posse non esse simulatam docet iis quae addit: „Nam nemo in diversis actibus semper lenis est, nisi forte fictus assimulator et callidus."

8. Faciet] „id est irascetur, denuntiabit, loquetur." Hic denuntiabit corruptum opinor, neque tamen quid reponam invenio.

9. Falso gaudio] „Velut ex ira et vitae senis iracundia." Corrupta haec esse nemo non videt; satis autem mihi placet haec emendatio: velut iam evitata senis iracundia.

10. Amoto metu] „ista singula sunt." Hunc esse annotationis sensum opinor: non sunt haec inter se iungenda sperantes amoto metu, nam et sperantes et amoto metu sententiae sunt membra non inter se dependentia sed paria atque eiusdem dignitatis.

14. „Graviter constanterque senex nondum se fatetur credere, nec verum scire, ne amittat vim vindicaturi, si rescierit."

Vis vindicaturi nihili est. Lego: „ne amittat vim, vindicaturus si rescierit."

16. Nam quod antehac fecit] „pro antehac, consuetudine magis qnam ratione dicitur." Lege: pro antehaec e. q. s. Hoc enim vult magistellus qui annotationem scripsit: „praepositio ante accusativum habet; dicendum ergo erat ante haec."

23. Ad Davi dictum illud notissimum: „Davus sum non Oedipus" adscriptum est: „Facete se negavit Oedipum, ut senem Sphinga esse confirmet, non Oedipum." Lepidam annotationem pessumdedit qui istud non Oedipum de suo adiecit. Haec enim fuit Scholiastae sententia: „se Oedipum esse negando maledictum in dominum iacit et σὺ μὲν Σφίγξ εἶ, ἐγὼ δ' οὔκ εἰμι Οἰδίπους ait." Praeterea pro confirmet nescio an affirmet sit legendum. Quid enim usitatius quam ista verborum negandi et affirmandi inter se oppositio?

Actus I scenae 3 haec praemittitur observatio: „Hic brevis et comica deliberatio est magna exspectatione populum rerum imminentium commotura, metu et cura aestuantis Davi consideratione proposita." Ne quis haec corrupta esse putet, ita accipienda moneo verba metu — proposita: cum populi oculis proposita sit consideratio (i. e. deliberatio) Davi metu et cura aestuantis.

I, 4, 5. Quia compotrix eius est] „in vultu remansit oratio." Egregia annotatio, quae docet Mysidem, licet verbum non addat, tamen vultu gestuque significare plura se habere quae dicat.

I, 5, 1. Hocine est] „hoc est dilatare orationem, ne diceret quod fecit." Sententia scholii obscurioris haec esse videtur:

„Cum possit paucis verbis significare Pamphilus quid pater fecerit, multa consumit lamentando de illius crudelitate."

25. Tot me impediunt curae quae meum animum divorsae [trahunt:
Amor, misericordia huius, nuptiarum sollicitudo.

Ad amor annotatur: „a necessario," hoc, ut opinor, sensu ut amoris vis invicta atque inevitabilis dicatur. Ad misericordia: „ἀπὸ τοῦ αἰσίου," unde sani nihil extundo; neque multo praestare videtur altera lectio ἀπὸ τοῦ ὁσίου. Haec tamen utcunque intelligi potest; sic fere: „Sed et misericordia haud spernendam vim habet, siquidem nos pietatis constringit vinculis."

34. Constitutae] „Non addit a patre, sed invidiose, quasi et a Pamphilo sint constitutae. An timet in negotio?" Illud sed abesse malim: etenim non addendo a patre Pamphilum quoque obscure accusat Mysis. Ultima ista „an timet in negotio?" quid sibi velint non video.

33 sq. Mysidis verba ad Pamphilum haec sunt: Glycerium
Laborat e dolore, atque ex hoc misera sollicita est die
Quia olim in hunc sunt constitutae nuptiae. Tum autem [hoc timet
Ne deseras se.

Hasce hic habemus annotationes:

Hic nuptiis dictus est dies. Tum autem] „Tum praeterea. Tertiam habere sollicitudinem Glycerium, ne deseratur a Pamphilo."

Sollicita est] „Sollicitudo rerum incertarum magis est."

Quod in hunc diem] „Hic certior metus est et gravior."

Quas vehementer confusas perturbatasque esse censeo. Ipse scholiorum auctor hoc praesertim docere voluit: sollicitudinem esse rerum incertarum, timorem certarum.

35—40. Indignabundus Pamphilus Mysidis suspicionem de sua adversus Glycerium perfidia a se reiicit exclamando:

Hem, egone istuc conari queam?
Egon propter me illam decipi miseram sinam?
Quae mihi suum animum, atque omnem vitam credidit;
Quam ego animo egregie caram pro uxore habuerim;
Bene et pudice eius doctum atque eductum sinam
Coactum egestate ingenium immutarier?
Non faciam.

Hic et alia inveniuntur annotata et haec:

Bene et pudice] „Hic illud solvitur lana et tela victum quaeritans: ut hoc praestruat bene et pudice Glycerium esse educatam." Haec me intelligere opinor; sic enim accipio: „nunc habemus explicationem cur olim dictum sit de Chryside: lana et tela victum quaeritans. His enim verbis animi spectatorum praeparandi erant ad credendum pudice Glycerium esse educatam." Sed statim subiicitur: „lana et tela victum quaeritans," quae verba hic scribae errore e praecedentibus repetita arbitror. Adduntur haec, quae mysterii instar videntur: „Et non pertinet ad argumentum, nisi post vitam Glycerii intelligas." Sed leni emendatione haec perspicua reddi posse opinor. Etenim post nisi inserendum est ut. Sic enim haec nascitur observatio: „tota illa commemoratio vitae a Chryside antea probe et pudice actae cum totius fabulae argumento hactenus tantum cohaeret, quod ex ea Glycerii vita est cognoscenda.

42. Adeon me ignavum putas?
Adeon porro ingratum aut inhumanum aut ferum?

Ad ignavum et ingratum annotatur: αὔξησις est: inhumanum aut ferum post subiecta dixit." Quod nihil aliud significare videtur quam: „haec verba inhumanum et ferum nova sunt sententiae membra, augendi causa adiecta."

Laudatur porro a Scholiasta Pamphili oratio, qui non dicat: „adeone putas me patri obedire?" sed „adeone me erga amicam ingratum, ferum, inhumanum credis?", atque sic quod

virtus est vitii nomine appellet. „Ita" ipsa haec sunt scholii verba „amatoris per omnia servat conditiones, ut oratorie hoc cogatur scelus esse si pareret nunc patri." Neque ita hic legendum (quod in Westerhoviana) neque at quod in Klotziana legitur, sed ira, quod Stallbaumiana habet (errore fortasse typothetae: nihil enim est quod fieri nequeat). Unum restat vitium; nihili enim est conditiones, proque eo legendum, quod unice aptum huic loco: conversionem.

44 sq. Ut neque me consuetudo neque amor neque pudor
Commoveat neque commoneat ut servem fidem?

Sch.: ut neque me consuetudo] „non ordinem reddit; ferum enim reddit ad mansuetum quod etiam ferae mansuescunt." Quoniam totum adiectivum mansuetum non legitur in Terentii textu sed in praecedenti scholio, scribae hic errorem latere suspicor, legendumque esse: „ferum enim reddit ad consuetudinem qua etiam ferae mansuescunt," ut haec restituatur observatio: „chiasmo utitur Pamphilus: ad ultimam enim prioris seriei vocem ferus referenda est prima secundae seriei vox consuetudo. Ferae enim consuetudine mansuescunt."

Actus II.

1, 1 Apud forum e Davo audivi. Saepe ita editur lemma mutilatum: recte alii post forum addunt modo. Sequitur enim scholion: „plurima dixit ad confirmandum Byrrhia, quando interrogatus est, a loco, a tempore, a persona." In quo „quando interrogatus est" nihil aliud est quam: „ubi eum dominus interrogat" (vide quae de perfecti temporis in scholiis usu observavimus p. 75); a loco autem, a tempore, a persona loquendi sunt formulae ex arte rhetorica, quas optime sic illustres: „plurima dixit a loco et simm. i. e. plurima argumenta dixit, petita a loco et simm." Petit

autem argumentum a loco Byrrhia dicendo: apud forum, a persona dicendo e Davo, a tempore dicendo modo, quod ergo in lemmate utique ponendum est.

5. Quaeso edepol, Charine, quoniam non potest id fieri [quod vis
Id velis quod possit.

Sch. Quoniam non potest] „Consolatio ad id quod fieri non potest suadens." Mira, hercle, consolatio, qua quis admonetur ut id faciat quod nemo unquam potuit poteritve. Aut tota annotatio mutilata est cum integra fuerit: „Consolatio ab eo quod fieri non potest ad id quod fieri potest suadens," aut una vox non est eximenda ut: „consolatio ad id quod fieri potest suadens" nimia quadam brevitate dicatur pro: „consolatio qua Charinus monetur ut contentus sit eo quod fieri possit, neve cupiat id quod fieri non possit." Sed illud magis arridet. Klotziana autem post suadens etiam habet id ut velis quod possit, quae inutilis est repetitio poëtae verborum.

19. Salutem, auxilium, consilium expetens] „Ut in petitionibus fieri solet, beneficium petens utitur partibus deliberativae." Sensus perspicuus est et sequenti scholio etiam illustratur. Est autem huiuscemodi: „Beneficium cupit exspectatque, sed ita loquitur tamquam si consilium tantummodo petat." (Ita mendicus stipem petens: „quid agam" ait, „aegra est uxor, liberi fame sitique torquentur, ipse opus facere non valeo.") Verum substantivum deliberativa unquam fuisse in rerum natura non credo. Klotziana deliberativis habet; equidem deliberantis propono.

Ad vs. 28. tibi nuptiae hae sunt cordi annotatur: Cordi] „animo acute." Aut enim sic editur aut animo acuto. Utrumque ineptum. Corruptum scholion natum suspicor ex annotatione quae doceret vocabulo cor significari animum et pro cordi est etiam dici curae est (sic fere: cordi „i. e. animo; cordi dicitur et curae").

vs. 30. Pamphilus Charinum sibi gratias agere vetat id facienti, quod non illius sed sua causa faciat, his verbis:

Ego, Charine, neutiquam officium liberi esse hominis puto
Cum is nihil promereat postulare id gratiae apponi sibi.

Ultima Pamphili verba a Scholiasta sic redduntur: „Non enim tui causa fugio, quod, priusquam me peteres, magis nolebam ducere quam tu cupis." Inepte a compilatore vel scriba istud d u c e r e additum est, quo quod in universum dictum est intempestive ad praesentem casum convertitur. Eo autem eiecto verbo lectio nascitur quae praestat Klotzianae, licet et illa sanum sensum praebeat; est enim huiuscemodi: „non enim tui causa fugio q u a m, priusquam me peteres, magis nolebam ducere quam tu cupis."

II, 2. Scenae hoc praemittitur scholion: „Haec scena consilium continet personarum, ad quas maxime pertinet argumentum. Et hic est locus, in quo, ut fieri solet, fortuna mixta rebus dispositis magnas turbas dat." Quid, obsecro, est „fortuna mixta rebus dispositis"? Verum pro d i s p o s i t i s lege emendatione lenissima d e s p e r a t i s, aptissimum habebis scenae argumentum. Pamphilo persuasum est se coactum iri ducere uxorem quam minime velit, Charino sibi invitissimo illam ipsam ereptum iri. Quomodo triste illud fatum fugiat neuter videt; nulla iam spes est, cum subito Davus accurrit laetam rem nuntians, qui nuntius novarum turbarum erit causa. F o r t u n a autem in scholio in meliorem partem est accipiendum (laetitia, laeta res).

De versu 2:

Ut metum, in quo nunc est, adimam, atque expleam animum [gaudio

observatur: „ordine locutus est: prius enim metum adimere, sic demum gaudio perfundere: hic ordo etiam in laude servatur." Quid, quaeso, ultima haec: h i c — s e r v a t u r sibi volunt?

An: „cum aliquem laudes, primum aliqua infamia eum esse purgandum?" Mendum subesse suspicor, atque pro laude scriptum fuisse narratione vel simile aliquid: cum enim tandem aliquando eo pervenit Davus ut res sibi eognitas denarret, ab illis facit initium quae metum demere possint. Quo facto sponte gaudio implentur iuvenes, ut ipsi Davo iam nihil sit addendum.

Narrare ergo Davus sic incipit (vs. 16 sq.):

Tuus pater modo me prehendit: ait tibi uxorem dare sese
Hodie.

Annotatur: ait tibi uxorem dare sese] „coniecturam facit a malis quae praecesserunt." Num hoc vult Scholiasta: „revera non ipsis verbis dixit senex uxorem dare se, sed Davus id tantummodo coniectando effecit e minis a quibus senex orsus est?" Atqui hoc et cum ipsa veritate et cum sequenti scholio: „dicit cur primo crediderit veras, dicturus subinde cur falsas" aperta fronte pugnat. Suspicor coniecturam facit e malis corruptum esse, eoque loco scriptum fuisse aliquid in hanc sententiam: „omittit, non commemorat mala." Ecquid iacturam facit malorum? Non enim incredibile pro iacturam dedisse aliquem notius sibi vocabulum coniecturam, quo facto etiam malorum mutandum erat. Cf. ad vs. 17.

Item alia multa, quae nunc non est narrandi locus.

Item alia multa] „commoda narratio a necessariis tantum. Minas autem senis praetermisit, ne corrumperet bona, quae nuntiabat."

Ad vocabula quae nunc haec annotantur: „argumentum est quaerere potuisse eum qui sit territus, nam timor curam parit." Aut corrupta haec sunt aut sic accipienda: „causa cur istud quae nunc non est narrandi locus addat Davus, haec est quod alioqui facile fieri potuisset ut Pamphilus diceret: ista quoque alia multa narra mihi." Qui enim

timent moleste accurati esse solent et omnia scire volunt.

„Vidi" Davus narrat „id quod profecto documento est dominum non parare aliquas nuptias, puerum Chremetis (vs. 32)

Olera et pisciculos minutos ferre obolo in coenam seni."

Postquam Scholiasta exposuit cur pisciculos, minutos, obolo dicta sint, haec addit: „et quid si minutos sed omnibus?" His verbis explicari videtur cur etiam additum sit seni: fieri enim poterat ut minuti quidem pisciculi empti essent, sed tantus eorum numerus ut vel magnae coenae et omni convivarum numero sufficerent.

II, 3, 11. „Dic te ducturum eam quam vult pater" hoc herili filio suadet Davus; atque illo aspernante et alia multa dicit ad consilium suum commendandum et hoc:

Ex ea re quid fiat vide.

Annotatur: „ἀπὸ τῆς ἐμβάσεως." Pro ἐμβάσεως vel ἐκβάσεως (nam hoc quoque legitur) reponendum est aliquid quod assensum vel simulationem significet.

„Noli metuere" Davus ait „ne Chremes tibi filiam suam uxorem det: nimium ei tui sunt noti mores. Inveniet inopem potius generum." Ad poëtae verba inveniet inopem annotatum est: „ὑποφορά, ἐφεκτικῶς, sed nec inopem quaeret." Obscurissima haec neque multo clariora quae leguntur in Klotziana: „ὑποφορὰ ἐφεκτικός, id est inveniet elevationem et superbiam. Inveniet inopem: sed ne inopem quaerat."

„Simulando" Davus monet „te uxorem ducere velle patrem tuum negligentem feceris." Ad negligentem feceris, quae poëtae sunt verba, annotatur: „hoc est etiam in paratis nuptiis." Haec quoque obscura.

II, 4. Iam accedit pater experimenti causa filium iussurus uxorem ducere. Ergo Davus submissa voce Pamphilum sic alloquitur (2 sq.):

Hic nunc non dubitat quin te ducturum neges:
Venit meditatus alicunde ex solo loco.

Ad venit meditatus alicunde annotatur: „Terror obiurgaturi patris hortatio est ad promittendum Pamphilum quod iubetur.” Corrupta haec neque multum proficimus varia lectione Pamphilo (pro Pamphilum) quae est in Klotziana. Sensus tamen perspicuus. Etenim dicendo: „Venit meditatus alicunde ex solo loco” aliaque in eandem sententiam efficit Davus ut filio futura illa obiurgatio quam maxime terribilis videatur: et terrore opus est ut sedulo Pamphilus partibus fungatur sibi a servo impositis: quo enim maius instat periculum, eo diligentius patrem simulando decipere conabitur filius.

II, 5, 1. „In hac scena quatuor personae sine inplicatione intellectus loquuntur.” Ridicule dicta haec sed non obscura; sine implicatione intellectus est: „ita ut alter alterum non intelligat.”

II, 6, 3. Davum solum astantem et secum colloquentem quaedam senex suspicionum plenus rogat: Quid Davus narrat? Respondet ille: Aeque quicquam nunc quidem. Haec nemo unquam intellexit, at intelligere sibi videtur Scholiasta; annotat enim: „bene nunc quidem: similiter nunc nihil, ut paulo ante, cum dixit: id populus curat scilicet.” Ipsa quoque annotatio satis obscura, itaque illustrandi causa moneo similiter esse interpretationem adverbii aeque; et quicquam Scholiastae videri idem quod nihil. Et quid illo aeque (i. e. similiter) velit Davus ita exponit Scholiasta: „Davus dicit nihil narro, similiter nunc ut olim, nam tum quoque istud agebam: attentus eram ad te audiendum.” De illo autem tempore Scholiasta putat Davum cogitare cum secum dicebat: „id populus curat scilicet” (Act. I, 2, 14).

15. Laudatur poëta quod Pamphilo, dum patris decipiendi causa simularet se uxorem ducere (et amicam missam facere) velle, tamen tristem dederit vultum. „Nam et honesto iuveni" Scholiasta ait „non congruebat versipellis vultus, et in amatore absurdum fuerat ingenuum celare tristitiam." Male haec, me iudice, emendat, qui legit: „et in amatore ingenuo absurdum fuerat celare tristitiam." Duas enim ob causas Antiphonem non decebat plena atque perfecta simulatio: primum quod honestus (s. ingenuus) est adolescens, deinde quia amator. Iam dictum est: „honesto iuveni non congruebat versipellis vultus"; substantivo autem amatore non est addendum adiectivum quale est ingenuo vel honesto. Lego: „et in amatore absurdum fuerat ingenium, celare tristitiam." Cf. quod mox sequitur: „ingenium et amoris necessitas in tristitiam retrahebat." Dictum autem istud: „et in amatore absurdum fuerat ingenium celare tristitiam" erit hoc fere sensu: „absurdum est et naturae contrarium amatorem fingere qui facile tristitiam celare possit." Amor enim iuvenes ad tristitiam reddit propensos. Et nulla est fabula Terentiana ubi non lacrimans inducatur amator. [1])

17. Senex dixit: „Nondum mihi ille Pamphili assensus omnino omnem ademit sollicitudinem: cum enim se paratum declarabat ad ducendam eam quam ego iubebam, subtristis mihi visus est." Respondet Davus: „tristitiae erat causa leviuscula: in apparandis nuptiis parcum te videbat." De hoc Davi astuto mendacio Scholiasta observat: „quod ille a summo ad imum opposuit hic causae derivationem opposuit." Istud a summo ad imum formula est e schola rhetorica, satis in scholiis frequens. Totam annotationem sic accipio: „Quod senex argumentum attulit, quo rem totam infirmaret, eo contra illum Davus utitur ut rem alio vertat." Ergo recte

[1]) Ingenium Belgice vertendum: „karaktertrek."

pro priore opposuit Klotziana habet proposuit, minus recte pro altero apposuit.

26. Verbis „argumentum falsarum nuptiarum" Scholiasta et hic et alibi significat: argumentum, quo Davus usus est ad demonstrandum se optime intelligere fingi a sene, non parari nuptias. Hoc argumentum Scholiasta hoc loco dicit esse in verbis paululum obsoni. Accuratius locutus esset si dixisset: „in verbis drachmis obsonatus es decem." Etenim paululum obsoni Davus non dixit in colloquio cum Simone, sed cum Pamphilum Charinumque narratione sua consolaretur (II, 2, 23).

III, 1. Scenae haec praemittitur observatio: „In hac scena novo modo cessante Davo fallitur Simo per nimiam sagacitatem suam." Verba cessante Davo significant: „dum Davus, qui tamen in hac fabula impostoris fungitur partibus, quiescit nullamque struit fallaciam." Nunc novo modo iungendum est cum fallitur. Sic enim demum praemoniti pars ultima apte praecedentibus adiungitur: „in multis enim οἰκονομία comicorum poëtarum ita se habet ,ut casu putet spectator venisse (an evenisse?) quod consilio scriptorum factum sit." Haec autem sententia in deliciis est Scholiastae, eiusque proferendae occasionem raro praetermittit.

vs. 1. „Ex hoc sermone, quem habent ingredientes, scenae apparet principium: quod enim auditur, non quod incipitur, initium dicunt." Sententia aperta: nihil enim hic narratur nisi solitum illud de novis personis in scenam prodeuntibus, quae sermone, quem habent, simul significent de quo argumento ante, sive domi, sive in itinere locutae sint. Eodem et annotatio ad vs. 4 pertinet: sed hic] „bene hic ut ostendat de illo ante fuisse sermonem." Verum corrupta verba sunt, ultima praesertim non quod incipitur initium dicunt, neque emendatio in promptu est.

vs. 1. huiuscemodi est:

Ita pol quidem res est, ut dixti, Lesbia.

Praeter citata iam haec annotantur: ita pol quidem] „productio est narrativa ad explendum modo potius iusiurandum." Quid sibi velint haec intelligere mihi videor. Sic enim accipio: „totum istud ita res est ut dixti Lesbia nihil est nisi verbosa quaedam et narrationi a muliere coeptae apta productio iurisiurandi pol." Sed unum scholii vocabulum potius corruptum videtur, pro quo restituendum fere: pronuntiatum.

Ad vs. 2:

Fidelem haud ferme mulieri invenias virum

annotatur: „fidelem maluit quam fidum dicere: fidum enim honestius dixisset." Inepte enuntiata haec sunt; obscura tamen esse non possunt ei qui sedulo scholia lectitaverit. Sententia enim est: fidum non dixit sed fidelem, quoniam de amatore loquitur; in illum autem adiectivum firmus non convenit: nimiam habet illud gravitatem (amicus erga amicum fidus dicitur, non amator erga amicam).

6. „Pamphilus ergo firmavit fidem," Mysis narrat

Nam quod peperisset (amica) iussit tolli.

Annotatur: „Haec est fides suscipi filios legitimos faciunt parentes." Legendum, ut opinor, suscipiendo pro suscipi. Sequitur: „Sublatio matris est, patris tollere," quae sensu cassa sunt. In Klotziana totum scholion huiuscemodi est: „haec est fides, suscipi. Filios legitimos faciunt partus et sublatio matris et patris," quod ego sic refingam: „haec est fides: suscipiendo filios legitimos faciunt parentes; et partus matris est, sublatio patris."

12. Simo senex tandem aliquando se, dum sibi ipsi videretur astutus, deceptum a servo filioque intelligit. Semet ipsum ergo incusat dicendo

vix tandem sensi stolidus.

Sentiendi autem verbo dum utatur de se eum non tamquam

de homine sed tamquam de pecude loqui, quae calcaribus et verberibus sit admonenda, prudentissima est „Donati" observatio, sed illam commentator philosophicus tam longa involvit de sensibus disputatione, ut fere tota lateat.

15. Auditur parturientis Glycerii eiulatio:

Iuno Lucina, fer opem! serva me obsecro.

Annotatur: serva me obsecro] „Hoc extra etiam hanc potestatem Iunoni attribuitur." Verba sensu cassa haud inepte emendes pro etiam hanc legendo ceteram.

18. Parturire se fingere Glycerium Davi monitu senex suspicatur. Laetus ergo, quod hunc dolum in tempore intellexerit, Davum ludibrio habet et:

Non sat commode
Divisa sunt temporibus tibi, Dave, haec.

At ille, vix verba eius audiens mihin? rogat.

Ad quam vocem annotatur: „Adhuc Davus non percipit et bene quasi dicat, cum ille loquatur illae agant." Scholion et corruptum et mutilum. Olim hoc fere scriptum fuit: quasi dicat: „cum ille loquatur, illa agat (interea sponte meum consilium perficitur)." Qui enim de alicuius rei exitu securus est, cum ab alio interpellatur, ad illum animum non advertit secumque cogitat: „loquere modo, interea fit quod ego volebam."

III, 2, 2. Signa esse ad salutem] „deest haerentia aut pertinentia." Vocem haerentia corruptam esse suspicor.

12 sqq. His verbis Simo in Davum invehitur:

O Dave, itan contemnor abs te? aut itane tandem idoneus
Tibi videor esse, quem tam aperte fallere incipias dolis?
Saltem accurate, ut metui videar certe si resciverim.

Ad ut — resciverim annotatur: „...et utrum pro cum resciverim an quia stultum me putas?" Scholii aut mutili aut nimis coartati haec est sententia: „utrum vim temporalem (cum) habet si, an ea quoque voce significatur permagnam

Davo visam senis stultitiam, cum dubitet etiam resciturusne ille sit an non."

44. Ficta narratione senem confutavit Davus; ille autem solus relictus sic secum loqui incipit:

Non impulit me haec nunc omnino ut crederem.

Annotatur: N o n impulit] „non persuasit, non perfecit ut crederem Glycerium peperisse." Immo vero: „Glycerium n o n peperisse." Cf. quod sequitur: „ut crederet quod Glycerium non peperisset." Quamquam ne sic quidem verum fit quod annotatur. Davus enim ficta sua narratione hoc spectavit ut senex credere pergeret partum illum Glycerii fictum esse et insuper hoc opinaretur non a se (Davo) Pamphilove, sed a Glycerio sola fictum. Sed compilatoris hic error, non scribae.

III, 5, 1. Ubi illic est scelus, qui me perdidit?] „Ad intellectum, non ad genera redegit et est figura σύλληψις per genera. Virgilius:

Pars in frusta secant.

Sed hic figura est per numeros: nam quia scelus scelestus intelligitur, modo qui subiunxit, non quod."

Quamvis sensus horum sit perspicuus, confusum tamen scholion apparet. Duo scholia eiusdem argumenti ab inepto compilatore coniunctione nam inter se conglutinata suspicor.

3 sq. Secum sic lamentatur Pamphilus:

Servon fortunas meas me commisisse futili?
Ergo pretium ob stultitiam fero.

Annotatur: Pretium ob stultitiam] „Sic Plautus locutus est: pretium ob asinos pro asinorum pretium. Virgil.

Rem magnam pretiumque morae fore.

Et alibi:

Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio.

Et est figura ἔλλειψις ut apud Virgilium

Invidisse Deos patriis ut redditus aris."

Gravi haec morbo laborant. Inter Asinorum pretium et nomen Virgil. excidit lemma novi scholii: de significatione vocis pretium et de infinitivo commisisse.

10. Vehementer iratus Davo Pamphilus sic eum alloquitur: „Ehodum bone vir." Annotatur: „et hoc εἰρωνεία prosequitur, cum omne genus contumeliae leve in eum dicimus, in quem ferimur iracundia." Varia lectio ducimus (pro dicimus) neque in maiore Westerhoviana neque in Klotziana invenitur. Unice tamen vera est, eaque recepta unum tantum vitium restat: prosequitur enim, sive εἰρωνεία, sive εἰρωνείᾳ legis, sanum esse nequit. Requiritur „ad εἰρωνείαν confugimus." (An legendum: hoc εἰρωνείας genus sequitur e. q. s. ?).

IV, 1, 19. Charinus vocabulum repetit, quo usus est ad se purgandum Pamphilus. Hanc repetitionem ideo fieri Scholiasta declarat: „quia articulus omnis defensionis per concessivam qualitatem hoc dicto est constitutus." Eiusdemne hominis insanas hasce ineptias putas, qui annotationibus suis spectandum nobis Terentium praebuerit?

IV, 2, 1. Monet Scholiasta ideo hic Pamphilum a Myside Glycerii admoneri „ne succumbat ad nuptias patri quamvis promiserit se ducturum coniugem." Inepta verborum dispositio totum scholion obscurum reddidit. Ordo esse debebat: „ne, quamvis promiserit se ducturum coniugem, succumbat ad nuptias patri."

19. Quis videor? Charinum Pamphilus rogat. Respondet hic: miser aeque atque ego. Annotatur: „intulit παράδοξον. Nam volebat Pamphilus sibi dici et fortis." Pro et fortis legendum est es fortis.

25. Verum vis dicam? Charinus rogat. Annotatur:

„velut prooemium narratum est." In Klotziana pro narratum legitur narrationis. Multo elegantius est quod maior Westerhoviana habet: narraturi.

26. Quid me fiet? miser ille Charinus exclamat. Placare eum studet Davus rogando:

> Eho tu impudens, non satis habes, quod tibi dieculam addo
> Quantum huic promoveo nuptias.

Ad quid me fiet annotatur: „Quid igitur? quid de me fiet? Ab eo hoc quasi a iocante pronuntiandum est; nam sic illi impudens respondet." Ultima illa nam — respondet significant: „ideo in responso Davus vocabulo impudens utitur." Quoniam autem iocari non est impudentis, dubium non est quin iocante corruptum sit. Videamus sequens scholion: „proprie Charino dixit impudens, quasi insolita et multa poscenti." Lege ergo poscente et confer, quae supra (p. 137) dicta sunt de iis qui, beneficium dum petunt, consilium se petere simulant. Praeterea equidem pronuntiatum malim quam pronuntiandum (Cf. p. 75 de praeterito tempore huiuscemodi locis).

IV, 3, 3. Ad virum in quovis loco paratum annotatur: „paratum dixit ad omnes affectus, quicumque de proximo esse possunt." Inepto sermone hoc dicitur: „paratum dixit ad omnes affectus animo capiendos illorum quos artissimum quoddam iungit vinculum." Comparandi enim causa affertur Homericum illud *Ἕκτορ ἀτὰρ σύ κτἑ.*

IV, 4, 7. Davus a foro se venire simulans sic loquitur: „quae lites erant in foro, quot homines, quam ardebat annona!" Postremo addit: Quid dicam aliud nescio. Hic annotatur: „hoc post spectatores." Legendum esse opinor: „hoc post se ad spectatores," i. e. „hoc ad spectatores, dum se convertit." Sic enim prudentissima nascitur observatio.

14. Davus conspecto Chremete subito se litigari cum Myside Glycerii ancilla, quae modo ipsius iussu puerum e Pamphilo natum ante Simonis ostium deposuit, simulat. Illa autem quid sibi eius minae et maledicta velint non intelligit. Et alia servi verba sunt et haec:

Verbum si mihi
Unum, praeterquam quod te rogo, faxis, cave.

Annotatur: praeterquam quod te rogo] „hoc est sensim et ut senex sentiat pronuntiari potest." Quoniam paulo supra ad Mysidis verba non tu ipse? annotatum est „submissa voce," suspicor sensim in vitioso scholiorum sermone esse: „ita ut audiri possit"; itaque est aut delendum aut pro eo et legendum; potest autem Davi dictum ita pronuntiari, quia parum interest utrum senex audiat an non. Praescribit enim his verbis Davus Mysidi quid ei sit agendum, sed nihil inest quod Chremeti dolum a Davo structum indicet. Prava ergo est Westerhovii coniectura: „hoc sensim et ne senex sentiat pronuntiari patet."

28. Quid clamitas? Mysis rogat. Annotatur „clamavit enim Davus ut puerum audiret Chremes." Istud puerum additum puto ab eo qui scholion non intelligeret. Non enim opus est ut puerum audiat Chremes, quoniam vidit tetigitque. An hoc vult Scholiasta: „Davus nondum certo scit a Chremete puerum visum; ergo, si forte non viderit, ut clamet puer efficere conatur dum clamat ipse." At primum quis unquam clamando recens nati pueri vagitum provocat? Facilius certiusque idem levi pedis ictu fieri potest. Deinde hanc scholii explicationem alia scholia refellunt. Vide enim quod ad vs. 26 est adscriptum: Hem! quid? Pamphili?] „apparet mulierem vestri et Pamphili lentius pronuntiasse, quam Davus vellet, et ideo nunc (l. hunc) repetisse nomen nostri et Pamphili" et „hem, quid? Pamphili] duas res operatur Davus simul, et ut ignarissimum se ostendat, et ut Pam-

philus nominetur. Et acute repetit nomen Pamphili: quasi per indignationem, ut soceri auribus adolescentis nomen inculcet; metuit enim ne non audiat velut senex."

37 sq. Davi sunt verba ad Mysidem:

Nisi puerum tollis, iam ego hunc in mediam viam
Provolvam.

Annotatur: „dolo quidem minatur quod facturus non est; verum sedulo id agit ut iam puer tollatur e medio: simul eum servat Chremeti, ut ipse recuset generum, non ut a quoquam passus videatur iniuriam." Corrupta haec esse video, sed quid sub mendo latere possit non video. Klotziana pro e medio habet in medium, quo nihil proficimus.

56. De industria sic explicatur: „id est scientia et providentia. Ea enim quae dicimus et scimus operatione genita et industria quadam scimus." Lenissima emendatione atque transpositione sanari haec possunt; lego enim: „ea enim quae scimus operatione ingenii et industria quadam didicimus."

IV, 5, 23. Crito audito cognatam suam Chrysidem mortuam esse, sed puellam quam pro sorore educaverit illa vivere nequedum veros cognatos suos invenisse, Chrysidis hereditatem petere non vult, quoniam Glycerii sit ex aequo. Quod consilium ubi aperuit, sic Mysidem alloquitur:

Duc me ad eam, quando huc veni, ut videam.

Annotatur: „vel hoc inquit ut videam. Cur autem ut videam? quia timet. Et est ordo: duc me ad eam ut videam quando huc veni." Haud dubie mutila est prima pars scholii (vel — videam); requiritur haec sententia: „huc veni ut videam sanum non praeberet sensum." Altera pars scholii (cur — timet) hoc significat: „Crito ipse suis oculis Glycerium vult conspicere; suspicatur enim se a Myside decipi, Glycerium aut mortuam esse aut iamdudum e Chrysidis aedibus pro-

fectam, Chrysidisque hereditatem, quae Glycerio mortua vel profecta iure ipsius sit, a Myside eiusque conservis comedi."

V, 2, 6. Omnia apparata iam sunt intus]: „quia infecta sunt de paratis." Haec quid sibi volunt? An forte: „legitur apparata et non parata quia etiam infecta sunt in rerum paratarum numero" (i. e. parandi verbum nil nisi consilium significat, apparandi rei perfectionem).

19. Plane iam perspecto Davi dolo: „Dromo, Dromo" exclamat senex. Annotatur: „ira et dolore nihil dixit: nisi quod lorarium repetendo saepius vocat." Pro repetendo utique legendum est repente. Nil enim ad ultima Davi verba respondet senex, sed subito lorarium adesse iubet.

Narraverat autem Davus de Critonis Andrii adventu, rogatusque a sene quid ille sibi vellet quidve diceret responderat (vs. 18):

Glycerium se scire civem esse Atticam.

Annotatur: „bene et constanter ad ea quae locutus est scire se dixit." Et veritati et grammaticae convenienter istud ad delebis, et post se inseres dixisse vel dixisse eum.

V, 3, 4. Iratus pater Pamphilum rogat:

Ain tandem? civis Glycerium est?

Annotatur: ain tandem] „mire quasi ipse dicat quod Davus dixerat." Ne quis erret, pronomine ipse Pamphilum designari moneo.

V, 4, 43. Chremetem, qui modo filiam invenit, sic alloquitur Simo:

Omnes nos gaudere hoc, Chremes
Te credo credere.

Annotatur: „gaudere nostris est, ut supra annotavimus, alienis vero gratulari. Plus ergo est gaudere quam lae-

tari." Mira haec ratiocinatio. Laetari ab oscitante librario scriptum pro gratulari.

V, 6, 11. Pamphilum, cui inexspectata obtigit felicitas, Charinus, quem etiam torquent curae de uxore obtinenda quam cupit, rogat:

Age me in tuis secundis respice.

Annotatur: „haec sunt quae absolute dicuntur." Ecquis haec intelligit? An forte legendum: „haec sunt quae absoluto dicuntur (sc. a sociis iam condemnatis vel etiamnunc reis)"? Sed potius sunt quae abiicienda puto, ut scholio nil aliud significetur quam secundis dici pro secundis rebus. V. ad Hec. I, 2, 19: „absolutum est praefinito; deest tempore aut quid tale." Ne hoc quidem incredibile (variis enim casibus obnoxius fuit commentarius) olim scriptum fuisse: „haec absolute dicuntur," hinc fecisse „haec sunt quae absoluto dicuntur" compilatorem qui de quaestionibus reisque cogitaret, denique iterum casu vel consulto pro absoluto scriptum absolute. Quis enim, nisi ad alia omnia mente aberrans, simplici atque notissimae observationi „absolute" (vel „haec absolute dicuntur") adiiciat vocabula: „haec sunt quae — dicuntur" vel „sunt quae?"

13. „Terentius" sic fere legimus in scholiis „reliqua post scenam fieri vult." Sequuntur nunc ipsa scholii verba: „ne vel iusto longior fieret, vel in eandem propter rerum similitudinem cogerentur." Ritschelius post in eandem inserit „καταστροφὴν bini amores," quo facto observatio nascitur plane aliena ab hoc loco Scholiastaeque consilio.

17. Hoc scholion qui scripsit satis inepte post scenam peragi censet et alia et hoc: „Crito Chrysidis haereditatem, vacuam iam, agnita Glycerio a patre Chremete, sibi vindicat." Id autem post scenam fieri dicit Scholiasta: „ne vel parvo rei Critonis tractatu aut defraudatione Glycerii infuscaretur finis fabulae." Ubi verba parvo rei Critonis tractatu signi-

ficant: „nimia Critonis diligentia in sua pecunia repetenda." [1]) Mira, hercle, Latinitas! Klotzius pro parvo edidit parvae; male, ut opinor.

AD EUNUCHUM.

Prol. 9. Narrato Phasmatis Menandrei argumento sic pergit Scholiasta: „utrum ergo hoc dicat quod totam fabulam transferendo laeserit L. Lavinius, *an hoc tantum de quo reprehendat*, sed his signis velit ostendere quem dicat vitiose Thesaurum composuisse?" Vocabula inclinatis depicta literis corrupta sunt. Sensus, qui requiritur, huiuscemodi est: „an hoc quidem nomine non reprehendat —" (De coniunctivis in interrogationibus directis v. pag. 10). Haud spernenda ergo Westerhovii coniectura: „an hoc tantum dicat, non quo reprehendat." Sabbadinius ac (ex codicibus) dedit pro an, et quam dicat pro quem dicat. Qua ratione quid lucremur non video.

I, 2, 46. Potiorem apud Thaidem esse militem oportebat, quippe qui iam ante Phaedriam illam habuerit amicam. Hoc ubi docuit Scholiasta haec addit: „et hoc sine puella et munerum causa multum pro milite contra Phaedriam valet." Absurdissima oratio; corruptum tamen locum non puto. Hic enim sensus utcumque e verbis sine puella et munerum causa extundi potest: „etiam non accedente puella, quam miles ei dono dederit, vel argumento quod ante tot et tam magna ei ille donarit munera." Paulo elegantior fit oratio varia lectione puellae (pro puella).

52. „Vult ostendere quanto munere miles Phaedriae meruerat anteponi." Westerhovius: meruerit; correctio incertissima, vide pag. 10 de coniunctivis et indicativis in scholiis.

---

[1]) Belgice istud parvo rei Critonis tractatu sic vertendum: „door een kleingeestig behartigen zijner financieele belangen van de zijde van Crito."

63. Ad virginem animum adiecit] „cur hoc inferat? ut vel laedendi militis causa Phaedria patiatur eum quam amet et nolit virginem dono dare." Corrupta haec non videntur. Sensus enim est: „haud aegre feret Phaedria a milite dono dari virginem quam amet et (a se dimittere atque dono dare alii) nolit." Sed satis absurda annotatio, quaeque nullo modo conciliari potest cum prudenti ad vs. 62 annotatione: „Scit meretrix hoc solo amatores inimicos esse, quod idem diligunt."

83. Num solus ille dona dat?] „iam quasi quaestiones tractantur: sed ille munus advexit." Atra haec nocte obscuriora.

87. Quaesivi] „vide ut exhibeat aerumnas sibi difficilium munerum imposuisse meretricem." Pro exhibeat Sabbadinius coniecit: exaugeat aiatque. Vix mutatione opus: non enim incredibile videtur exhibendi verbum a Scholiasta hoc sensu poni: „magnis verborum ambagibus atque oratorie aliquid demonstrare."

88 sq. Porro Eunuchum dixti velle te,
Quia solae utuntur his reginae.

Annotatur: quia solae utuntur his reginae] „oratorie hic subdidit quod in ancillula praetermisit: quia nulla Aethiopissa honesta dici potuit." Sensu cassa haec. Legendum puto: „quia nulla de Aethiopissa honesta dicere potuit." (nulla honesta pro honesti nihil).

II, 1, 7. Sed numquid aliud imperas] „In his servus nihil vult nisi coactus facere propter maiorem dominum. Sic et alibi iubesne inquit, responderet ei Chaerea cogo atque impero." Corruptum locum opinor, neque multum proficimus varia lectione respondente (pro responderet), quam Klotzius et Sabbadinius receperunt. Legendum arbitror ut responderet. Significandum enim est quo consilio servus iubesne rogaverit.

11. Censen posse me obfirmare? (sc. ut ruri maneam in urbe relicta Thaide) Phaedria servum rogat. Annotantur et alia et haec: „ideo hunc putant non censere quia ipsa desiderat fieri." Sensu cassa. Melius quod est in Ms. Hulst.: „ideo hunc putat non censere quia ipse desiderat fieri," quod Westerhovius probat. Equidem fieri abesse malim: „quod servum vult et desiderat non censere, id eum non censere putat." Sabbadinius pro putat edidit puta, quod non intelligo.

14. „Nam ingratiis non ultro significat: quia ultronea ingrata sunt: ingrata quae ab inimicis fiunt ac recusantibus." Lege non ultro (utraque voce literis diremptis), et ultronea grata (pro ultronea ingrata), quod et Sabbadinius dat. Coniectura Westerhovii invitis pro inimicis fortasse opus non est.

II, 2, 1. Di immortales] „admirantis exclamatio est cum parasiti gesticulatione." Haud multis verbis opus esse videtur ad commendandam lectionem: „admirantis exclamatio est parasiti cum gesticulatione."

19. His ultro arrideo] „non sicut in parasitis fieri solet, ut his arrideatur a regibus, quum potius ipsi dictis factisque rideant alienis, hic esse intelligendum, etiam res ipsa indicat ex contrario. Nam quod ait supra his ego non paro me ut rideant hoc e contrario ostendit, quod subiiciatur ex dictis." Sententia haec requiritur: „arridere non est quod in parasitis fieri solet, ut non ipsi aliorum dicta factaque rideant, sed his arrideatur a regibus; hoc iam apparet ex ipso sententiarum nexu, quod enim prius dixit: his ego non paro me ut rideant, hoc e contrario ostendit (i. e. oppositione illustrat)." Ultima scholii verba, quae statim post istud hoc e contrario ostendit leguntur, haec sunt: quod subiiciatur ex dictis; corruptissima, sed palmari emendatione sanavit Sabbadinius. Legi enim iussit: „quod subiiciatur sed his." Sequitur enim apud poëtam: Sed his ultro arrideo.

Neque minus probo quod pro quum potius recripsit potius quam.

25. Ad originem nominum macelli et fori cupedinarii explicandam et alia e Varrone afferuntur et haec: „his (Numerio Equitio Cupite et Romanio Macello) in exsilium actis publicata sunt bona, et aedes ubi habitabant dirutae; eque ea pecunia scalae Deum Penatium aedificatae sunt. Ubi habitabant, locus, ubi venirent ea quae vescendi causa in urbem erant allata." Quod post aedificatae sunt legitur ubi habitabant, id inepte repetitum est e praecedentibus. Locus autem fere aedificium significat, verbisque „locus, ubi venirent ea quae vescendi causa in urbem erant allata" exponitur quo consilio Scalae Deum Penatium fuerint exstructae.

„Omnes qui esculenta et poculenta vendunt a rebus cupedinis ob alimentum cupedinarii appellantur." Corruptum locum egregie correxit Sabbadinius includendo ob alimentum.

38. Hice] „pro hi vetuste. Virgilius:

His certe neque amor causa est: vix ossibus haerent.

Quia hisce debebat dicere." Non tam sunt haec absurda quam primo aspectu videntur. Sic enim Virgilii versum accipere Scholiastam censeo: neque amor causa est in parenthesi sunt posita et his nominativus est pro hisce: metri enim et euphoniae causa syllaba ce abiicienda fuit.

39 sq. Plurima salute Parmenonem
Summum suum impertit Gnatho.

Sic Parmenonem parasitus alloquitur. Annotatur „haec tota locutio, parasiticae elegantiae et simul εἰρωνείας plena est. Nam et plurimam dicit ei salutem, quem ne exiguam quidem velit continere e. q. s." Corruptum locum aut ita corrigendum censeo ut pro continere legatur obtinere, aut pro quem — continere reponendum cui — contingere.

51. Age modo nunc tibi patent fores hae quia istam ducis.

Flebiliter haec a Parmenone dicuntur. Annotatur: „ex eo

quantum licere oportuit ostendet, quam misere nihil liceat Parmenoni." Equidem hanc propono lectionem: „ex eo quantum liceat parasito ostendit et quam misere nihil liceat Parmenoni." Sabbadinius vero locum sic refinxit: „*Age modo* < *i* > *nunc tibi patent hae fores*] ex eo quantum Parmenoni licere < ire > oportuit ostendit, quamvis ire nihil illi liceat." Quam vellem suo ingenio hic usus esset vir praestantissimus: nam nunc illos imitatus videtur, qui codicum lectiones coacervant, si forte ex illarum ruina vera lectio colligi possit.

56. *Nequis forte internuntius*] „ex his verbis datur intelligere parasitum e domo meretricia egredi." Non ex verbis quibus utitur parasitus id apparet, sed ex eo quod iterum Parmenonem alloquitur cum paulo ante Thaidis aedes intraverit.

II, 3, 9. *Praeut huius rabies quae dabit*] „*prae* ex comparatione significat. Ergo proprie; et est integra locutio et ordo est: praeut illa sunt quae huius rabies dabit." *Est* quod post *ordo* legitur utique abiiciendum; non legi in codd. T. v. Sabbadinius nos docet. De *proprie* v. ad II, 2, 56, ubi legitur: „proprie internuntius."

Auditis Chaereae verbis Parmeno exclamavit:

o infortunatum senem!
Hic vero est qui si occeperit,
Ludum iocumque dicet fuisse illum alterum,
Praeut huius rabies quae dabit.

Annotatur: „hic ex parte characteris inscius quidem est personae Chaereae, quem moribus coniicit servus ardentiorem in amorem fieri posse." Aut corrupta haec sunt aut pronomine *hic* pater Chaereae significatur. Sabbadinius coniicit: *hoc ex parte characteris istius quidem est*. Quo sensu? obsecro.

„Et hic ostenditur iampridem motus in res Venereas Chaeream." Rectissime Sabbadinius *Chaerea* pro *Chaeream*.

15. Qui vir sies] „non si vir sies sed qui vir sies quod est ἐμφατικώτερον. Si quaesisset quidem qui vir sies, an debeat praestare qui virum se sic monstraturus est.” Obscurissima haec, nec multum nos adiuvat Sabbadinius omittendo: si quaesisset quidem qui vir sies et vocibus an debeat in novi scholii initio ponendis.

28. „Non enim quia Chaereas est, sed quia amator, de se cupit facere quemadmodum potiatur.” Egregie haec Sabbadinius plorare iussis codicibus emendavit legendo: „dicit se parvi facere pro de se cupit facere.

56. Alias res agis] „...hinc natum agite amabo.” Lege: hinc natum hoc agite amabo. Respicitur enim I, 2, vs. 50, ut recte Sabbadinius monet.

73. Chaerea Eunuchi fortunam praedicat qui quidem in hanc detur domum. Iure hic Scholiasta Terentii artem admiratur, qui inventum illud de Chaerea pro Eunucho deducendo sic sponte nasci faciat. „Quid” ait „facilius quam imitari velle quod laudes (l. laudas), nec quisquam, nisi qui cupit, eligitur pro Eunucho, qui Eunuchum putat esse beatum.” Verba qui Eunuchum putat esse beatum inepta sunt repetitio verborum qui cupit atque inepto loco posita. Eligitur pro Eunucho haud dubie corruptum est. Audacter (nimisque audacter fortasse) Sabbadinius sic sententiam, qua opus est, restituit: „laudes? numquid mirum si cupit deduci pro Eunucho qui Eunuchum putat esse beatum.”

83. Facile ut pro Eunucho probes] „probes ut migrantes cernas (Virg. Aen. IV, 401). Aut probes persuadeas. Et simul honeste non dixit quod erat rectum ut Eunuchum probes sed pro Eunucho, ne esset contumeliosum in Chaeream.” Verbis: probes ut migrantes cernas nil aliud demonstratur quam quid sibi 2ª pers. coni. velit (nempe possis probare vel potius aliquis possit probare). Quae sequuntur diversissimi sunt generis, ergo aut delendum.

Cetera hoc significant: „non dixit: facile aliquis te probet ut Eunuchum, sed ut pro Eunucho (tamquam aliquem pro-Eunuchum). Ergo hoc in tota annotatione primarium est ut non esse ὥστε sed ὡς vel ὥσπερ.

III, 1, 12. Credere omnem exercitum] „magis ridebis si consideres militem notum esse qui..." Excidit scholii pars ultima; praeterea militem notum corruptum est; latet in eo aliquid, quo certus quidam gradus militiae significatur. Vide sequens scholion: „sub obtentu militis ea stultitia descripsit breviter comitem regium acceptumque imperatori."

19. Immo nullorum arbitror si tecum vivit] „hoc aversus ne miles audiat. Potest tamen et aliter intelligi maxime cum milite." Sensu cassa haec. Coniicio maximo (pro maxime): „tecum maximo cum milite." Si miles verba parasiti audit sic ea accipere debet: „tecum omnium militum summo vivere velle, id est ceteros omnes mortales aspernari. Quis enim tui similis?"

Scholion ad vs. 32 et initium scholii ad vs. 34 recte a Westerhovio sunt emendata, item sch. ad vs. 40.

III, 2, 10. Bene fecisti subito conspecto Parmenone Thais dicit. Annotatur: „quid bene fecit? ...an quod illuserit convicio?" Haec quis intelligat? Propono: an quod distulerit convivium? i. e. „an ideo laudat Parmenonem Thais quod adventu suo moras fecerit odioso isti convivio apud militem, quo iam abitura erat." Cf. quod ad hodie in scholio sequenti annotatur: „dulciter additum hodie, quasi cum exceptione, quo se significat non perpetuo obsecuturam militi."

11. Dona adsunt tibi a Phaedria. Sublata haec voce Parmeno loquitur. Annotatur: „cum illa sub pronomine celaverit nomen militis ex arte Parmeno pronuntiavit a Phaedria." Haud illepida mihi videtur haec emendatio: aperte pro ex

arte. Thais modo hunc dixerat, non, militem, at Parmeno Phaedriam nominare non veretur.

19. Accede huc! Simulatum hoc iubet Eunuchum Parmeno. Annotatur: „Vultu eo dicitur quo debuit dicere, et dicto aemulorum laesus et confidentia destitutus, velut in eo dumtaxat conspectu Chaereae confidens." Corruptum in eo; Klotziana in eos, haud male, si sic accipias „adversus aemulos."

III, 3, 31. Amabo ut illuc transeas, ubi illa est] „vide non esse otiosum, quod omnia praetenta sunt potius quam res importuna fieret." Pro praetenta lege praetentata. Sic omnia praetentata dictum erit eo sensu quo notum illud Ovidianum: „cuncta prius tentata."

III, 5, 10. „Facete repetit verba eius interrogationis." Pro interrogationis lege in interrogatione. Dixerat enim Chaerea (vs. 5—8):

Sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi,
Qui me sequatur quoquo eam, rogitando obtundat, enecet.
Quid gestiam aut quid laetus sim, quo pergam unde [emergam, ubi siem
Vestitum hunc nactus, quid mihi quaeram, sanus sim [anne insaniam.

Nunc Antipho rogat:

Chaerea quid est quod sic gestis? quid sibi hic vestitus [quaerit?
Quid est, quod laetus es? quid tibi vis? satin sanus?

49. „Licet iocanti et amico officium iocunde facere." Si officium facere hic est: narranti alicui praebere aurem, satis perspicua annotatio est, dummodo pro iocunde legamus iocantem. Klotziana convicium habet pro officium; ad sensum rectissime: asinum enim Chaeream Antipho vocat.

Sed vel sic iocantem legendum pro iocunde. Non enim serio sed ioco eum asinum appellavit.

56. An ego occasionem
Mihi ostentatam, tam brevem tam optatam, tam insperatam
Amitterem?

Chaerea rogat. Annotatur: „vide quanta dixerit; non voluntatem, sed occasionem.” Immo voluptatem.

IV, 1, 11. Heus, puer, Pamphilam arcesse miles ait. Annotatur: „non provoca, sed arcesse, quia non est aptum militi.” Nullam unquam vidi praestantiorem emendationem quam haec est Westerhovii: „n. p. s. a. quia non est apud militem.” Pamphila enim Thaidis domi erat, atque inde arcessi poterat non provocari: provocamus enim eum qui nobiscum est in iisdem aedibus.

IV, 3, 6. Ut ego unguibus facile illi in oculos involem venefico. Pythias ait. Annotatur: „nonne credis Pythiam id comminari quod a virgine minus factum sit? quod quia puella non potuit?” Obscurissima haec. Hoc solum intelligo Scholiastam in Pythiadis dictis obscoeni aliquid latere suspicari.

IV, 4, 57. Thais iam aderit] „bene dixit aderit, huic enim aderit Thais.” Haec quid sibi volunt?

Neque magis perspicuum est quod ad quia cum inde abeo annotatur: „aliam causam ex alia supposuit, quasi diceret video causam.”

IV, 7, 6. Postquam dictum est manipulum esse sub centurione, sequitur: „merito ergo centurionem videns manipulum desideravit, hoc est coquum videns convivas desiderat: qui apparaverat, quoties locus affuit, id est convivium est constitutum.” Augiae hoc stabulum videtur, sed purgatur fere

Klotziana lectione: „qui apparuerant, quoties coquus affuit, vel quoties convivium est constitutum." Malim tamen apparuerunt. Perfectum autem in verbis apparuerunt, affuit, est constitutum rem significat, quae antehac semper facta sit. Conclamat miles eos qui praesente coquo abfuerunt nunquam. Praeterea non legendum vel quoties convivium est constitutum sed: id est quoties c. e. c.

V, 3, 9. Eccum Parmenonem incedere videο] „res odio dignior, novitate scilicet incessus." Sensus hic latet in verbis corruptis: incedendi verbum et substantivum incessus de superbo ac arroganti homine adhibetur.

V, 5, 19. „Pythias" Scholiasta ait „laborans ad contradicendum amitteret fidem supplicis personae." Ingeniosissime rectissimeque Westerhovius pro supplicis reposuit simplicis.

V, 6, 1. „Firmatur mentis status trepidantis senis ut appareat quam inopinato." Haud dubie corrupta haec. Requiritur sententia: „firmus mentis status (depingitur minime) trepidantis senis" i. e. „senex verbose placideque secum loquitur ut qui mali metuat nihil."

24. Num quid est aliud mali damnive] „Cum damnum malum sit, de proximo collatum discernitur." Sic accipio: „damnum malum quidem est, sed si proxime inter se haec vocabula ponuntur, discrimen nascitur."

V, 8, 1. „Et supra quum ad litem venitur, ex verbis Thrasonis manifestum est et Gnathonem invitum sequi." Quantocius alterum istud et expellendum.

V, 9, 20. Hoc scholion et quod sequitur bene a Westerhovio sunt restituta.

39. Ad verba parasiti:

Principio ego vos credere ambos hoc mihi vehementer velim
Me huius quidquid facio id facere maxime causa mea.

Annotatur: principio ego vos] „videt neque se odio haberi neque offendi animos audientium in militis nomine.” Pro altero neque legatur et: haec omnia parasitus dicit quum sciat militem ferri a nullo praesentium posse, se vero illis non adeo odiosum esse.

62. Ad verba militis:

Nunquam etiam fui usquam quin me omnes amarent plu-[rimum

annotatur: „contrarium superiori. Quid est enim quod bene non fecerit quicquam, si in illo est ut ametur?” Dele non et pro quicquam lege quisquam: aptissima haec nascetur sententia: „Si a natura hoc habet miles ut omnes eum ament, nemo bene fecit” id est nemini gratiae sunt agendae (id quod tamen facit miles dicendo: bene fecistis), quod eum aliquo afficiat beneficio.

AD ADELPHOS.

Prol. 8. In Graeca adolescens est] „Diphili scilicet, quasi diceret: Quidam adolescens est qui lenoni eripuit meretricem.” Ista quid sibi volunt?

10. Reliquit integrum] „quum aliam transferret.” Fieri potest ut sana haec sint: aliam enim h. l. vim habere videtur τοῦ ceteram: cum ceteram Diphili fabulam transferret, hunc unum locum non tetigit.

14. Reprehensum] „retentum, resumptum.” Pro retentum legendum est receptum. Synonyma inter se sunt prehendere, capere, sumere, sed tenere diversissimi est generis.

15. sq. Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Eum adiutare assidueque una scribere.

Assidueque una scribere] „non sic dicit adversarius, sed hic oratorie crimen non tangit." Mirum hoc officium oratoris crimen ab adversario prolatum non tangere. Res ipsa declarat quid sit legendum. Revera Terentii adversarii dixerunt interdum vel saepe eum a nobilibus adiutum, non semper vel assidue. Terentius autem, quo melius illud crimen refellat, id facit quod oratores solent, ut augendo atque exaggerando prius reddat ridiculum. Pro non tangit autem extat varia lectio impingit, in quo latet verbum aptissimum ad significandum id quod dicebam: intendit.

23. sq. Senes qui primi venient, ii partem aperient:
In agendo partem ostendent.

Ad verba in agendo partem ostendent annotatur hic esse ἀποσιώπησιν, quae annotatio hoc, ut opinor, sibi vult: verbi ostendent omissum esse subiectum iidem. Quae sequuntur: „hic enim iam non senes accipiendi essent immo potius ceterae personae" nunc sic accipienda sunt ut essent sit: alioquin (nisi per ἀποσιώπησιν locum interpretaremur) essent. Nunc apte haec adduntur: „sed ipsi senes in statario charactere partem aperient, in motorio partem ostendent."

I. 1, 1. Storax] „nomina personarum in comoedia habere debent rationem et etymologiam. Etenim absurdum est, comicum aperte argumenta confingere, vel nomen personae incongruum dare, vel officium quod sit a nomine diversum." Pro confingere legendum videtur confingentem: „cum dubium non sit quin comicus ipse suo arbitratu argumenta confingat, absurdum sit eum personis dare nomina officiaque inter se certantia."

Sequitur: „Nisi per ἀντίφρασιν nomen imposuerit iocülariter, ut Mysargyrides in Plauto dicitur trapezita. Et fere hoc

modo apud alios a poëtis nomina componuntur describenda per ἀντίφρασιν, quod designat Storax." Post Storax excidit illius nominis explicatio; describenda autem hic significare debet explicanda, accipienda, interpretanda. Pro apud alios a poëtis denique legendum censeo apud alios poëtas, quod recte opponitur praecedenti in Plauto. Nata autem corruptela e duarum lectionum apud alios poëtas et ab aliis poëtis confusione.

2. Ierant] „producte I pronuntiando" Lege: pronuntiandum.

Sequitur: „quod nos addita v iverant dicimus: tale est illud Virgilii:

Nos abiisse rati et vento petiisse Mycenas."

Bona annotatio, quam compilatoris corrupit stultitia. Olim haec legebatur sententia: „Sine v litera i corripi solet, ut apud Virgilium: nos abiisse e. q. s., sed cum v produci."

3. Si absis uspiam] „abundat uspiam, aut deest profectus, aut ubi uspiam." Pro aut ubi uspiam legendum: aut uspiam ubi (i. e: aut uspiam hic idem est quod ubi). Klotziana habet aut ibi et ab his vocabulis novum scholium orditur. Minus recte, ut opinor.

4. Si cesses] „ad uxorem iratam refert in desertorem." Hic quoque bonam observationem depravavit stultus compilator. Hoc enim commentator voluit: „cessare proprie de desertore dicitur, nunc odioso isto verbo irata uxor utitur de marito."

15. Atqui ex me hic non natus est sed fratre ex meo.
Sed ex fratre] „hoc est omnino non alienus est." Lege: „non omnino alienus est."

16. Clementem vitam] „figura ipsa." Misellae hae sunt reliquiae huiuscemodi scholii: „Figura (sequebatur nomen figurae): non enim ipsa vita clemens est, sed clementem facit."

19. sqq. ille contra haec omnia
Ruri agere vitam: semper parce ac duriter
Se habere, uxorem duxit: nati filii.

Ad vs. 20 annotatur: „contra haec omnia suffecerat brevitas." Ridicula corruptio: contra haec omnia e versu 19 citatur. Abiiciendum ergo istud brevitas, ut haec nascatur sententia: „cum dixerit: frater contra haec omnia, non opus erat singula haec: ruri agere vitam, uxorem duxit, nati filii enumerare."

Uxorem duxit] „adiuvandum pronuntiatione est, ne singula utrinque assecuti videantur." Quomodo corrupta haec corrigam non habeo.

32. sq. Pudore et liberalitate liberos
Retinere satius esse credo quam metu.

Annotatur: „pudore ad liberos retulit, liberalitate ad parentes. Argumentum a coniugatis." Quid ultima haec argumentum a coniugatis significant? An: „in ipsa verborum copulatione inest argumentum?" Liberalitate enim adversus liberos opus esse ex ipsis vocabulis apparet.

33. „Vitia filios retinent quos retinent patres." Lege cum Westerhovio: Vitia filios tenent. Klotziana praeterea: „quos non retinent patres" habet. Equidem huiuscemodi olim fuisse totum scholion suspicor: „vitia filios tenent, a vitiis retinent patres."

45. Dum id rescitum iri credit tantisper cavet.

Sch.: „bene cavet quasi malo." Haud dubie vera est antiqua lectio malum.

50. De tota hac Micionis disputatione, qua suam adversus filium adoptivum lenitatem defendit, annotatum invenimus: „vide quemadmodum suum ad indulgentiam affectum revocet optimae disciplinae." Potestne revocare dici adscribendi sensu? Hoc enim opus hic est: quod sponte fecit Micio, qui leni animo natus est, id se de industria fecisse fingit, ratum hanc esse optimam disciplinam.

I, 2, 6. Omitto] „παράληψις." Immo παράλειψις. Saepe sic in Donati editionibus peccatur.

21. „Quod cum aliis grave propositum est, hoc solum dicendo leve reddit, id est fores effregit." Sententia est: „cetera Aeschini facinora alio appellat nomine Micio; hoc autem (fores effregit), quod grave fieret delictum, si simul cum ceteris Aeschini peccatis commemoraretur, leve reddit separando.

24—27. Tu nunc tibi
Id laudi ducis, quod non fecisti inopia?
Iniurium est, nam si esset unde id fieret
Faceremus.

Ad vs. 26 annotatur: „non est necessario consequens, sed probabiliter admittitur apud oratores." Lege: ut apud oratores: hoc non necessario sequitur, sed tamquam probabile sumitur, ut oratores facere solent.

29 Ubi te exspectatum eiecisset foras.

Expectatum] „odiosum et malae vitae." Pro malae varia lectio est molestae, quam recepit Klotziana. Mihi utrumque displicet. Lego: „odiosum et male vivum (i. e.: quem vivere etiam et ipsi et aliis molestum est).

56. „Rusticani stomachi est repetere semper verba quae invitus alius audierit." Non corruptum audierit sed dictum ita ut Graece ἀκούσειεν ἄν. Excidisse tamen opinor semel post audierit.

71 sq. Dixit velle uxorem ducere:
Sperabam iam defervisse adolescentiam.

Sch.: „mire non dixit: sperabam illum iam corruptum." Pro corruptum lege correctum: non magistri morum instar Micio loquitur, sed hic quoque lenissimi patris sermone utitur.

II, 1, 5. Quamquam est scelestus, non committet hodie
[unquam iterum ut vapulet.

Iterum ut vapulet: „minaciter poëta priorem litem su-

stulit dicendo iterum: ut non eadem lis esset, de qua supra Demea questus est, sed instaurata nascatur." Corrupta haec adeo ut de emendatione desperem.

Eadem videtur conditio scholii ad vs. 11:

Novi ego vestra haec: nollem factum, iusiurandum [dabitur te esse
Indignum iniuria hac,

ubi praestare dicitur separatim legere iusiurandum dabitur et separatim te esse indignum iniuria hac, hoc argumento: „verba enim satisfaciunt; quum res colligitur in generalibus causis, nam saepe irae ac lites iureiurando sunt terminatae."

23. Certam esse formulam, qua is utatur qui nil debeat, non me novit Scholiasta docet, additque: „non quod ignoretur, sed quod in iure non cernatur." Alteram horum partem corruptam censeo.

29. Scholion: „quasi diceret, ubi non est, quando Aeschinus loquitur" ingeniosissime a Westerhovio distinguitur et explicatur: „quasi diceret: ubi non est. Quando Aeschinus loquitur." Vult enim Donatus Sannionem plura dicturum fuisse, sed ab Aeschino interpellatum tacuisse."

37. Minis viginti tu illam emisti: quae res tibi [vortat male.

Scholiasta: „adiicit contumeliam, quasi et hoc multum sit et inimicum." Hoc est: pro ancilla solvere lenoni pretium quo empta est; inimicum corruptum videtur; requiritur fere: non ferendum. An iniquum?

46. Homini misero plus quingentos colaphos infregit mihi.

Schol.: „ . . . et flebiliter pronuntiandum est: hoc enim exprimitur, ut tamen incuset in alieno facto fortunam suam. Et vide quantum hoc distet ab illo quod supra dicebat: istuc volo ergo ipsum experiri: hoc quia solus est, illud quia cum adversario." Sensus est: „quamquam de facto Aeschini

loquitur, tamen quid sibi evenerit eo demonstrat; inde flebilis exsistit oratio, planeque diversa ab ea, qua supra de eadem re actum est: hic enim leno solus loquitur." Hoc enim exprimitur vereor ut sanum sit.

II, 2, 1. sq. His verbis Ctesiphonem lenonis vindictam metuentem confirmat Syrus:

Tace, egomet conveniam iam ipsum: cupide accipiat faxo,
[atque etiam
Bene dicat secum esse actum.

Bene dicat secum esse actum] „actum recte additum est." Primum scholii verbum inepte e lemmate repetitum. Verbis enim quae sequuntur: „nam multa etiam cupide accipimus, ita tamen ut male nobiscum esse dicamus actum" demonstratur non actum recte esse additum sed bene dicat secum esse actum.

2. Tum ad lenonem conversus: „Quid istuc Sannio e. q. s." ait. Schol.: „Vide quam ingeniose Terentius, qui supra ab Aeschino lenonis nomine facit Sannionem vocari, utpote ab homine arroganti et feroci ob aetatem et negotium, at hunc blande circumvenientem honorificentius inducit cum lenone loqui et Sannionem eum vocare." Post negotium inserendum videtur alienum. Ferox enim adversus lenonem fuit Aeschinus, et quia iuvenis est et quia non sua res agebatur.

9 sqq.

Metuisti, si nunc de tuo iure concessisses paululum atque
Adolescenti esses morigeratus, hominum homo stultissime,
Ne non tibi istuc foeneraret?

Sannionem haec rogat Syrus. Schol.: „bene tuo iure, ne diceret: non erat res mea quam venalem habui." Sententia est: „periculum erat ne leno, ut in Phormione ille, diceret: non est mea, iam vendidi alii."

Respondet leno: „ego spem pretio non emo." Hic Syrus: „nunquam rem facies." Ad quae verba annotatur: „leno quidquid agit ad lucrum refert: et sic lucri genus dicit esse Syrus a lenone, quemadmodum persuadet." Sensu cassa. Propono: „leno quidquid agit ad lucrum refert, et sic s p e m lucri genus dicit esse Syrus l e n o n i q u e m a d m o r i g e r a n d u m persuadet."

18. „Nunc" Syrus ait „ancillam tuam Ctesiphoni vende quanti est empta; peregre tibi proficiscendum scio:

ubi illinc, spero, redieris, tamen hoc ages."

Ad u b i i l l i n c, s p e r o, r e d i e r i s annotatur: „ex spe sua vult Syrus ostendere quid leno debeat sperare, id est, non se accepturum modo." Haec non intelligo; periisse hunc scholii finem suspicor: „pecuniam, sed etiam de reliquo acturum."

20. I n i e c i s c r u p u l u m h o m i n i] „hoc leno non audit; simul enim dicitur quum ille clamat. Et ideo simul legi non potest." Ultima sic scripta sunt ab eo qui in clara luce caecutiret. Integri scholii haec fuit sententia: „quamquam quae Syrus dicit et quae Sannio clamat deinceps leguntur, tamen in scena simul sunt pronuntianda. Syrus enim secum loquitur et ita ut Sannio non audiat."

36. O m n e s d e n t e s l a b e f e c i t m i h i] „iniuria lenoni tunc dolet, quum adiuncta damno est: ut supra:

quando eum quaestum occeperis

Accipienda et mussitanda iniuria est adolescentium.

Vel idcirco enumeratis contumeliis adiecit: etiam insuper defrudet?" Pro v e l i d c i r c o legendum est e t i d c i r c o.

Sequitur: „et vide ut eadem quae dixit supra repetat, sed ardentius tamen et cum *αὐξήσει.* Sic Virgilius in maius repetit, quod non semel dicit." Aut locus e Virgilio citatus hic excidit, aut, id quod verisimilius videtur, ipsum Virgilii nomen vitio natum est.

44. In Westerhoviana obscurissima hic legitur annotatio de novis personis in scenam prodeuntibus, quarum adventu quaestio

aliqua dirimatur. Quam Klotziana exhibet, ea facilem habet intellectum praeter ultima haec, quae ei sunt cum Westerhoviana communia: „mire tamen, quod quasi ex argumento sit, ut futuri actus sui, antequam loqui incipiant, describantur," ubi neque tamen neque ex argumento sit sanum videtur.

45. Rogavit leno: „quid quod te oro?" Syrus nil nisi: „paulisper mane" respondet. Hic et alia annotantur et haec: „quam bene fastidiosum lenonem facit Syrus." Immo vero: „quam bene fastidiosum facit (sc. poëta) Syrum." Roganti nullum dare responsum sed manere eum iubere arrogantis est et fastidiosi. Talis autem Syrus a poëta depingitur, leno vero tamquam demissus planeque ταπεινός. Sequuntur haec: „nam et supra non intendenti dicit toties in uno sensu hoc idem Syrus de amica. Potest hoc interrogative pronuntiari." Scribo: „nam et supra non attendenti dicit toties in uno sensu hoc idem Syro." A vocibus autem de amica novum incipit scholion, quod suo loco motum est. Ad verba enim praecedentia: laetus est de amica pertinet. Verbis denique in uno sensu hoc idem parum eleganter nimisque fuse significatur aliis verbis idem supra saepe iam dixisse lenonem. An corruptum in uno sensu?

II, 3. Quid ego nunc te laudem?]: „quia laus genus causae est, quod non adhibetur nisi dubiae rei." Quid haec sibi volunt?

6. Ctesipho secum fratris de se merita postquam extulit haec addit:

> Itaque unam hanc rem me habere praeter alios praeci-
> [puam arbitror,
> Fratrem homini nemini esse primarum artium magis
> [principem.

Annotantur et alia et haec: „si distinxeris fratrem, erit bis

ut arbitror, subaudiendum." Immo vero: „erit bis arbitror subaudiendum."

Sequitur: „hanc sane locutionem scire debemus, propter personam elaboratam." Multum hic sudarunt critici; verum dele virgulam post debemus, sanissima erunt omnia. Persona elaborata nihili est, sed locutio est elaborata propter personam, i. e. ut moribus conveniat personae quae ea utitur.

7 sq.

> *Sy.* O Ctesipho! *Ct.* O Syre! Aeschinus ubi est? *Sy.* Ellum
> [te exspectat domi. *Ct.* Hem.
> *Sy.* Quid est? *Ct.* Quid sit? illius opera, Syre, nunc vivo,
> [festivum caput!

De festivum caput postquam dixit esse qui illis verbis significari putent non Aeschinum sed initium orationis, quo Ctesipho utitur, haec addit Scholiasta: „quod si est, nihil potest supra hanc laudationem, nam supra hoc factum erit accipiendum." Merae tenebrae! Aliquid tamen lucis afferre possum: pro supra hoc factum haud dubito quin Syri hoc dictum sit legendum. Et fortasse sic totus locus persanatur. Raro enim laudat Syrus, ergo eius laudes maioris sunt pretii quam ceterorum omnium.

9 sq.

> Quin omnia sibi postputavit esse prae meo commodo:
> Maledicta, famam, meum amorem et peccatum in se
> [transtulit.

Scholiasta: quin omnia] „admirative quin, et sic pronuntiandum quin, τὸ παρέλκον usque ad maledicta, famam." Corruptissima haec atque sic fere emendanda: „admirative quin et prónuntiandum" (pronuntiandum autem significat: „voce gestuque actoris adiuvandum," v. p. 105). Deinde novum sequitur scholion: „τὸ παρέλκον usque ad maledicta, famam," i. e. „post omnia παρέλκει maledicta, famam,

sed non ultra procedit τὸ παρέλκον, nam meum amorem et peccatum sunt verbi transtulit obiecta."

II, 4, 1: „oportet autem mene quaerit cum quadam gesticulatione et subsultatione sperantis lenonis, ad hoc se quaeri ut accipiat, pronuntiare." Immo pronuntiari, ut opinor.

10. Stultitia est istaec] „hoc scilicet fateri ei qui ipse patri nunquam quidquam celaverit." Immo non fateri (id enim magis arridet quam Westerhovii coniectura celare).

12. Quid ait tandem nobis Sannio?

Schol.: „nobis τῷ ἰδιωτισμῷ (i. e. dativi ethici sensu) additum est; non enim nobis intelligendum est." Immo nobis ait: dativus ethicus est nobis, non dativus obiecti remotioris.

14. Ne tam quidem] „tam pro tamen, et deëst dicas me properare, ut sit etiam adverbium hortantis vel consentientis." Intelligi haec non possunt nisi etiam alio genere literarum depingatur. Est enim vocabulum e textu poëtae (vs. 15):

Quamvis etiam maneo otiosus hic.

18. Ne si magis irritatus siet] „velut clamet scilicet." Hoccine vult: „post ne exspectes verbum quale est clamet"? An in ea voce latet canis? Nam bis idem in uno scholio dici mirum non sit.

III, 1, 4. Neminem habeo] „quid enim opus est? aut cur nunc quereris?" Interpellat his verbis Scholiasta Sostratam, ut demonstret (id quod supra ponitur) mulieres, cum querantur, multa coacervare quae a loco sint aliena.

ib. Solae sumus] „nunquam pluraliter solae." Inepte hic compilator sententiam corrupit quae in sequenti scholio legitur: „quum hoc nomen singularitatis sit, mire solae pluraliter dixit."

8. Scholion ad hunc versum egregie emendavit Westerhovius legendo: „et sic maluit dicere, quum non Aeschino culpam

sed potius casui attributam velit" pro „et sic maluit dicere quam nunc Aeschino culpam, sed potius casui attributam vellet."

10. „Et genus iam ad vivos pertinet, familia etiam ad defunctos." Estne iam hic idem quod tantummodo? Et quid tota sibi haec vult doctrina?

III, 2, 8.

Quem neque fides, neque iusiurandum, neque illum [misericordia
Repressit neque reflexit.

Schol.: „sic hoc dictum est ut a Virgilio:
Num fletu ingemuit nostro, num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Ut si non potuit reprimi ne faceret, saltem ut in peccando esset mitior, debuit commoveri?" Quoniam sequitur: sed melius quod supra, pro ut si non potuit legendum est aut si non potuit, quodque post illud aut legitur novam continet explicationem (vel verbi repressit vel reflexit).

16. Egregia emendatione Westerhovius hoc scholion sanavit pro bracchiaque et cetera vitia legens: „bracchiaque et cetera. Vindicta e. q. s."

18. Sublimem] „ista poena." Corruptum; neque quidquam prodest coniectura ipsa poena.

23. Te ipsam quaerito
Te exspecto: oppido opportune te obtulisti mihi obviam.
Scholion ad hunc locum sic refinxit Westerhovius: „incerta distinctio utrum te exspecto oppido opportune sit dicendum an exspectare sit impatienter cupere, et sine praescriptione temporis, sperare iuxta certum tempus." Laudo Westerhovii operam, sed integrum scholion restituisse non videtur. Etenim inter an et exspectare excidisse suspicor: 1⁰. alterius distinctionis significationem, 2⁰. „altera haec distinctio vera est cum e. q. s."

46. Peiore res loco non potest esse, quam in quo [nunc sita est.

Primum indotata est.

Sostrata de filia vitiata haec conqueritur. Ad primum indotata est annotatur: „ratio subiecta est causae." Nihil horum intelligo; an pro causae legendum est querelae vel tale quid?

III, 3, 8. Hic omnino inspiciatur Westerhovii editio, qui feliciter emendando prudentem hanc restituit observationem: „ordo est nobilium, grex obscurorum hominum."

40. Nihil nisi sapientia est] „ridicule prius additum nihil quam quicquam laudis nomine." Hic haereo, cum praesertim non liceat iungere priusquam. Sequitur enim deinde.

42. Sineres] „ab argumento fabulae repetit sinerem." Non intelligo. An forte haec est sententia: „verbum sinerem desumptum ex initio fabulae (vs. 108), ubi argumentum exponitur"?

50. Vitiosum ad hunc versum scholion sanare non contigit Westerhovio, nisi quod in verbis: „adoriri est quasi aliquem oriri id est exsurgere" rectissime probavit egregiam Wielingii emendationem ad aliquem pro aliquem.

55. Lacrimo gaudio] „recte additum est gaudio, quia lacrimae solum moerorem significant." Wielingius pro solum legit solae. Praestat ut opinor pro lacrimae — significant legere: lacrimare... significat.

84. Egregie scholion ad hunc versum correxit Westerhovius pro: „bene autem dubitat et familiam inveniat civem et multum absens a conspectu civium" legendo: „bene dubitat an familiarem inveniat civem, ipse multum absens a conspectu civium."

III, 4, 8. „Quomodo accipimus haud sic auferent? an factum suum auferent sic; an si correxerint culpam, non silentio

transituros ipsos, vel ipsum quod factum est.'' Westerhovius pro si scribi iussit nisi, sed vel sic cetera sensu cassa videntur.

10. Quid sibi vult haec observatio: „parens veri amoris nomen est et aequali loco continet interpretationem?''

12. „Si deseris nos'' Geta ait „perimus.'' Respondet Hegio:

Cave dixeris.

Neque faciam, neque me satis pie posse arbitror.

Ad neque — arbitror annotatur: „honesta locutio, qua significat, quidquid fecerit pro pietatis debito illis merito parum esse.'' Corrupta videntur lenique emendatione in integrum restituenda. Pro parum enim factum rescribo.

17. Neque boni

Neque liberalis functus est officium viri.

Neque boni] „quasi id quod est, velit quod esse debet.'' Optime Westerhovius: quia is prodest vel prodesse debet.

25. Aeschini peccatum sic Hegio describit reprehenditque: „Simuli amici nostri filiam vitiavit:

ubi scit factum, ad matrem virginis
Venit ipsus ultro lacrumans, orans, obsecrans,
Fidem dans, iurans se illam ducturum domum.
Ignotum'st, tacitum'st, creditum'st, virgo ex eo
Compressu gravida facta'st: mensis hic decimus est.
Ille bonus vir nobis psaltriam, si dis placet
Paravit quicum vivat; illam deserit.

Annotantur et alia et haec: ubi scit factum] „id est intelligit et sentit, quia supra futurae peccaverit.'' Eleganter Wielingius: „id est intelligit et sentit, quid sua persuasione peccaverit.''

35. „Proferendi Getae haec maxima causa est e. q. s.'' Aut corrupta haec sunt aut proferre vim habet extollendi.

61. „Sollicita obsequela Hegionis, ultima in loquendo.'' Immo ultimi. Anxie et sollicite cavet Hegio ne arrogantior videatur: ergo semper loquitur ultimus.

IV, I, 13. „Vide magistrum ad nequitiam, ut simplici adolescenti mentiendi viam demonstret, et honestum tentet afferre argumentum ad mendacium: propter clientem, amicum aut hospitem in urbe cessare visum." Pro cessare visum lege cessavisse. Hoc enim mendacium servus adolescenti commendat: „propter clientem, amicum, hospitem in urbe cessavi."

IV, 2, 21. „Mire Terentius eos ipsos, qui falluntur, ex aliqua parte cautos facit, ut eo delectabilius spectatoribus procedant doli. Nam quae gratia est aut delectatio non stultissimum falli?" Omnino non, quod ante stultissimum legitur, delendum est, ut stultissimum sit: plane et sine ulla exceptione stultum.

25. „Laudo, Ctesipho, patrissas" verba haec sunt Demeae senis illius nimis severi nimisque suae sibi sapientiae conscii. Annotatur: patrissas] „attende quam bene inventum sit inanem se dicere. Nonne videtur ibi stultissimus, cum huiusmodi laude non modo se non laudare velle, quod odiosum est, sed etiam filium apud intelligentes vituperare videatur." Emendo sic: inventus sit inanis senex pro inventum sit inanem se dicere.

31. Scio ubi sit, verum hodie nunquam monstrabo.

Verum hodie nunquam monstrabo] „volens senem avidius quaerere quod hic ardor semper paratissimus credentes etiam fallit, ei fingit se nolle dicere." Corrupta; requiritur fere tardissime credentes pro paratissimus credentes. Sunt autem tardissime credentes suspicaces homines et qui non facile fidem habent.

32. At nomen nescio illius hominis: sed locum novi ubi siet] „recte, quia si hominem diceret, non erat errandum agnita persona hominis: et ubi habitet cognito, si notus esset, nulla causa quaerendi." Sanum sensum hinc non extundo itaque emendationem propono hanc: „recte siet, quia

si habitet diceret non erat errandum, agnita persona ubi habitet cognito; et si notus esset nulla causa quaerendi.'' Si Syrus dixisset: „scio ubi homo ille habitet, errare iam non posset Demea, quia cognito illius hominis domicilio, simul ipsum agnosceret; et si notus ille homo ei esset (et notus est cuius domicilium novimus) non iam erat quod quaereret Demea.'' Cf. Phormio vs. 305:

Hominem commonstrarier
Mi istum volo, aut ubi habitet demonstrarier.

35. Ubi eo veneris, clivos deorsum vorsus est hac te praecipitato] „hoc lentius aliqui legunt, aliqui clarius ut sit praecipitato cito descende.'' Antiqua haec lectio sanaque, nisi quod pauca vocabula desiderantur: post prius enim aliqui legunt inserendum est ut sit maledictum. Ambigue enim dictum praecipitato te.

47. Ubi potetis vos] „incerta persona: nam Syro vel Demeae hoc dictum iungi potest.'' Pro iungi lege iniungi. Et nomen Demeae corruptum est; non enim illi dictum hoc est sed ipse dixit. Sententia requiritur haec: „Vos significat: te cum toto isto nepotum grege.''

48. Data vocis Silicernium explicatione haec addit: „et sic est melius quam ut quidam Xenophonta interpretantes putant, sic nos Silicernium intelligere, hoc est silicem cernentem senem, dum incurvus est, vel stratae saxo viae intentus vel sarcophagi iamiam appropinquantis sibi.'' Quid haec omnia ad Xenophontem? Baylius ξυννενοφότα legit; equidem comoediae titulum latere hic opinor. Stratae viae est genitivus ab eodem saxo dependens a quo pendet sarcophagi appropinquantis.

IV, 3, 2. In peccatum ortum est vocem peccatum esse subiectum hoc argumento demonstratur: „nunquam enim eadem pars orationis iungi nisi per ἀσύνδετον potest.'' Dele nisi:

sic, quamquam satis inepto sermone, hoc dictum erit: „si et ortum et peccatum praedicata essent, utique interponenda erat coniunctio." Auctorem scholii aliquanto elegantius scripsisse opinor.

14. Omnes, quibus res sunt minus secundae, magis sunt, [nescio quomodo,
Suspiciosi.

Nescio quomodo] „hoc est vehementia, nulla palam ratione." Lege vehementer; nam utrumque inest in illo nescio quomodo, et vehementer et nescio cur.

17. „Coram ad ceteras personas refertur, palam generaliter dicitur." Omnino recipienda varia lectio certas pro ceteras.

IV, 4. In scenam prodit Aeschinus et sic lamentatur:
Discrucior animi. Hoccine de improviso mali mihi obiici
Tantum.

Annotatur ad hoccine de improviso mali: „haec verba repentino nuntio perculsum indicant Aeschinum propter divortium stare et iram circa se Sostratae et eius filiae ob raptum meretricis." Quid, quaeso, in isto propter divortium stare latet? Legendum fere: Aeschinum divortium metuere propter iram e. q. s.

ib. „Obiici dicitur in utramque partem: ut si quos ante quis videt, quam exspectaverit, quo verbo magnitudo doloris ostenditur ex improviso incommodo." Legendum censeo et si quos pro ut si quos et et eo verbo pro quo verbo: alioquin istud in utramque partem sensu carebit.

6 sqq. Sic infortunium suum Pamphilus narrat:
Sostrata credit mihi me psaltriam hanc
Emisse: id anus fecit indicium mihi.
Nam ut hinc forte ea ad obstetricem erat missa: ubi [eam vidi, illico

Accedo, rogito Pamphila quid agat: illa exclamat: abi
[abi iam, Aeschine.

Ad illa exclamat annotatur: „non respondet sed exclamat. Et bene vim addidit ad exclamationem fuisse. Ergo a vocis sono, non a verbis.'' Sic equidem hanc annotationem accipio: „exclamandi verbum interdum tantummodo orationis genus significat, quo quis utitur; hic tamen Aeschinus, dum illo verbo utitur, hoc addit narrationi: aniculae etiam superfuisse clamandi vim.'' Ipsum Donatum paulo elegantius locutum suspicor.

21 sq. Sic semet ipsum alloquitur adhortaturque Aeschinus:

Cessatum usque adhuc est: nunc porro, Aeschine, ex-
[pergiscere!
Nunc hoc primum est: ad illas ibo ut purgem me:
[accedam ad fores.

Annotatur: Nunc hoc primum] „primum ab eo quod rogandus est pater.'' Pro est legendum opinor erat. Haec enim requiritur sententia: „primum post illud, quod olim faciendum erat, ut a patre peteret ut uxorem sibi Pamphilam ducere liceret.''

IV, 5, 9. Gaudet Micio filium adoptivum non adeo esse impudentem quin erubescere possit et erubuit, salva res est ait. Annotatur: „nimis paterna sententia. Et e contrario Simo in Andria: vide, num eius color pudoris signum usquam indicat. Et quanti affectus est non dixisse erubuit, salvus est sed salva res est. Nonne tibi videtur res eius omnis in Aeschino constituta? eodem animo et supra dixit, in eo me oblecto: solum id est carum mihi. Non enim solum intulit quod exspectabatur, sed absolute, quasi ex omnibus solum id est inquit.'' Legendum: „non enim solus intulit e. q. s.'' Hoc enim sibi vult annotatio: „multo maioris est caritatis solum id de homine dicere quam solus.''

12. Ego dicam tibi] „senile est, nam id iam dicendum fuit, et hoc ἔμφασιν habet vilis rei, quae vel facile dici possit, vel non celanda sit." Sic accipienda haec opinor: „exordium ego dicam tibi loquacitatis senilis est, indicatque id quod sequitur non esse magni momenti, neque quidquam arcani habere."

18 sq. *Aesch.* Perii! *Mi.* Quid est?
Aesch. Nihil, recte, perge.

Nihil, recte] „id est, recte quod perii. Et vide trisyllabum artificiose esse subiectum, ut qui perii dixit, vix hoc locutus fuisse videatur." Egregie Wielingius trisyllabo pro trisyllabum. Primum enim trisyllabo perii Aeschinus usus erat, nunc vocem trisyllabam edere iam non potest.

26. Nonne haec iusta tibi videntur postea] „Scilicet illa quae amicus tuus dixerat prius quam haec audires." Deleatur quae. Tota annotatio perversam continet vocabuli postea explicationem. Etenim postea hic, ut saepe hodie, stomachantis est et cum quadam acerbitate loquentis.

32. Quicum illa consuevit] „legitur et illam, et dicebant veteres hanc rem consuevit." Lege: „legitur et qui illam."

51. In qua civitate tandem te arbitrare vivere?
Verba haec sunt Micionis, senis lenissimi ad filium adoptivum. Sch.: in qua civitate] „vide omnes sententias poni accusatorias et nihil amoris. Isti sunt orationum colores difficillimi: sed elaboravit Terentius Micionem facere leniter accusantem et inducere Demeam durissime blandientem." Egregie Wielingius pro nihil amoris reposuit nimii amoris, sed praeterea pro difficillimi requiro dissimillimi, qua voce opus hic esse vel una particula sed, quae sequitur, demonstrat: „sunt quidem colores accusatoris et lenis patris dissimillimi, sed hoc ipsum voluit Terentius. Quemadmodum enim Demeam mox duriter blandientem faciet, sic hic Micionem inducit leniter accusantem." Quod in altero

Scholio legitur: „quod obiurgat Micio, magni amoris est et necessaria pro persona assentatio" corruptissimum videtur. Quid enim est necessaria pro persona assentatio?

65. „Magnus institor sui beneficii est, qui a diis petendum esse dicit quod ipse praestabit." Quo sensu hic dictum est institor? An hominem significat qui, ut institor circumforaneus merces suas, ita beneficium suum exornat laudibus?

67. Ni magis te quam oculos nunc amo meos] „eleganter inventum est, quod in se amator multum diligat, id est oculos: ut e contrario in Eünucho adolescenti ipsi eriperem oculos, id est ipsos de quibus amat." Mira res est, hic tamquam ex Eunucho citari quae in ipsis legantur Adelphis. E verbis autem ipsos de quibus amat omnino de eximendum.

69. Ardenti oratione patri gratias agit Aeschinus; cumque paulo ante ab illo iussus sit deos precari ut omnia bene vertant, nunc „Abi pater" inquit

Tu potius deos comprecare: nam tibi eos, certo scio,
Quo vir melior multo es, quam ego, obtemperaturos magis.

Annotatur: „mira sententia deos obsequi bonis, quasi bonis hominibus multum debeant. Et in excusationem precandi deos, vide quae facultas nata sit patrem sine assentatione laudandi!" Lege: et ex commemoratione precandi deos pro: et in excusationem precandi deos. Etenim hic quoque Terentii laudatur vigilantia, qui ideo senem verbis deos comprecare utentem fecerit ut lepide eum laudandi facultatem nanciscatur filius.

IV, 7, 13. „Illinc huc transferetur virgo." Micionis haec verba sunt. Annotatur: „Virginem quae etiam cum viro fuit vocat." Immo etiam quae, non quae etiam. Nomine enim virgo Pamphila significatur, qua dudum amica usus est Aeschinus.

Hoc fratris de amica ad iustas nuptias transferenda audito consilio Demea exclamat:

o Iuppiter,

Istoccine pacto oportet?

Annotatur: „o Iuppiter tragice adiecit a Micione versus." Lege aversus pro versus. Secum enim illud o Iuppiter, sed istoccine pacto oportet? ad Micionem conversus Demea dicit.

V, 3, 4. „Neptunus... omnium elementorum potior." Neque potior hic legendum, neque cum Westerhovio potitor, sed potens.

39. Non quod dissimilis res sit, sed quod is qui facit. Sch. „an quia huic licet?" Fragmentum hoc integri scholii: „an quae huic licet facere huic non licet?"

45. O noster Demea] „blanda et cum quodam complexu eius qui reprehenditur incusatio et de more sublata." Ultima et de more sublata etiam critici manum exspectant.

56 sqq. „Istam psaltriam mecum hinc abstraham" Demea ait. Respondet Micio:

eo pacto prorsum illic alligaris filium.

alligaris] „quis vero dicitur alligari ad aliquid sine quo esse non possit? Ergo proprie ad amicam alligari adolescentem dicit amatorem." Duo hic scholia imperite sunt conglutinata: altero contenditur iocantis esse aliquem alligari dicere ad id quod toto amet pectore, altero proprie et veritati convenienter illud verbum hic poni.

V, 4, 27. „Vide remanere in Demea non penitus eiectam securitatem." Immo severitatem. Etenim usu doctus Demea subito mitis factus est, sed excidit tamen ei acerbe dictum mea minime refert.

V, 7, 1. Occidunt me quidem] „quidem pro exspectatione est." Lege: „quidem propter exceptionem est." Etenim me quidem significat: „me, non alios."

10. „Maceria dicitur paries nunc alicuius demacerata." Praeclare haec sic emendat Westerhovius: „maceries dicitur paries non altus e calce macerata."

16. Iube nunc iam] „tamquam praestet Micioni." Absente haec Micione dicit Demea, sed loquitur „tamquam praesto sit Micio," quod hic legendum.

Ib. „Quasi insultantes dicere solemus nunc minari nunc assistere quem afflictum tenemus." Est haec annotatio de acerbitate, quae inesse soleat coniunctioni nunc, si imperativo addatur. Lege ergo iubere pro dicere et insultare pro assistere.

25. Consilium dedit lenitatis plenum Demea, ideoque laudatus „sic soleo" ait. Ad quae verba annotatur: „potest εἰρωνεία videri, quippe quando tale consilium probat Demea quod probaret adolescens." Lego: „quippe quando tale consilium dedit Demea q. p. adolescens?" Antea enim nunquam tale consilium dedit Demea.

V, 8, 11. Si tu sis homo] „hic facete et mire coëgit Aeschinum ad persuadendum. Non enim dixit si tu sis homo, persuade sed sic faciat." Egregie Westerhovius pro „sed sic faciat" reponi iussit „sed hic faciat." Legitur enim apud poëtam: si tu sis homo hic faciat.

15. Ego novus maritus anno demum quinto et sexagesimo fiam atque anum decrepitam ducam?] „hic deest et quis et quid et quando et quomodo." Nihil deest, sed in una interrogatione insunt permulta, quae omnia deinceps enumerantur. Lege ergo inest pro deest.

22. Sostrata absens neque consulta Micioni uxor obtruditur. Rogat Scholiasta: „cur hic non vertitur de voluntate Sostratae?"

Pro vertitur aut dubitatur aut verbum fit legendum.

24. Quid nunc quod restat?] „quod restat pro quod sequitur, tamquam reliquiarum priorum, ac per hoc minimum." Egregie Westerhovius pro reliquiarum priorum legit reliquiae rerum peractarum.

26. Hoc quoque scholion egregie Westerhovius dividendo et emendando in integrum restituit. Vide ipsum.

V, 9, 17. Hanc causam affert Syrus, modo ob merita manu emissus, cur et uxor sua libera fiat:

Tuo nepoti huius filio
Hodie primam mammam dedit haec.

Aequitatem postulati agnoscit Demea dicendo:

Hercle vero serio,
Si quidem primam dedit, haud dubium quin emitti [aequom siet.

Annotatur: Hodie primam mammam dedit haec] „ridiculum meritum: siquidem oportuerit primam esse quamcunque: an quia causa est quod ingenui dicuntur serio a nutricibus liberis educandi?" Corruptissima haec atque confusa. Unum hoc video, qui scholion scripserit ineptissime serio iungere cum mammam dedit. Quanto prudentior alter commentator, qui ad Hercle vero serio annotavit: „adverbia sunt confirmantia."

AD HECYRAM.

PROLOGUS.

2. „Calamitas παρὰ τὴν καλάμην dicitur, clades quia clamatur, ut aliud sit grandinis culmen frangentis, aliud doli mali." Praeclare Westerhovius pro clamatur rescripsit

κλάδοις datur. Sed quae nunc est totius scholii sententia? Non posse promiscue poni clades et calamitas? An exciderunt nonnulla?

ALTER PROLOGUS.

„...his omnibus argumentis id actum est, ut neque desperandum sit de Terentio, quod explosus est: ut nihilominus illi tantum attribuendum sit, ut aut par Caecilio, magno tunc poëtae, aut ultro melior esse possit." Lege et nihilominus.

7. „Fabulae aut agi dicuntur aut stare." Pro agi legendum exigi; non enim inter se opponuntur agi et stare.

22. Ita eam oppressit calamitas] „hoc succedit pro illo quod est a [1]) persona adversariorum. Simul ad fortunam retulit culpam populi: non enim dixit quod praesto erat." Legendum opinor: „...non enim ei (i. e. populo) maledixit [2]) qui praesto erat.

26. „Narratio cur exclusa sit hoc est." L. haec est.

32. Datum iri gladiatores] „datum iri dixit ut fabulam commendet, ut et omnia spectatori et populo dicantur." Haec quid sibi volunt? An hoc: datum iri de spectaculo minoris pretii dici; dare enim multo minus esse honestum quam dicere? Si haec est sententia, pro ut et legendum est ubi.

35. Nunc turba non est, otium et silentium est.

Sch.: „quae adhortatio per enumerationem." Ut sanum haec praebeant sensum, exclamationis addatur signum. Ineptissime in Klotziana scholio adiiciuntur verba ad tempus est, quod est fragmentum sequentis lemmatis: agendi tempus mihi datum est.

47. Mea causa causam hanc accipite] „hoc oratorie,

[1]) De hoc usu praepositionis *a* videatur p. 134.
[2]) De hoc perfecto vidoatur p. 75.

sic enim fit quum persona pro persona ad commendationem affertur." Immo vero persona pro causa, non persona pro persona. Etenim personam pro causa ad commendationem afferunt oratores, qui argumentis diffisi ad preces confugiunt et „mea causa reo ignoscite" dicunt.

I, 1, 10 sqq. „Noli amatorum quemquam eximium habere." Syra anus Philotium monet, hoc argumento usa:

Nam nemo illorum quisquam, scito, ad te venit,
Quin ita paret se, abs te ut blanditiis suis,
Quam minimo pretio suam voluptatem expleat.
Hiscine tu, amabo, non contra insidiabere?

Ad vs. 11 annotatur: „hoc verbum paret adversum munificos et segnes." Ingeniose pro munificos Westerhovius nullificos coniecit.

Ad vs. 13: Hiscine] „ἐρώτησις, id est talibus. Et vide si pulchra meretrix est." Vide corruptum videtur. Hanc exspectes sententiam: „bonum hoc Syrae consilium, si meretrix pulchra est." Suspicor ergo pro vide legendum esse facile.

17. „Bene, quia non persuasit, sed affectum doloris expressit." Eiiciendum sed. Explicatur enim scholio cur Syra eheu me miseram exclamet.

I, 2, 19. Nam illic haud licebat, nisi praefinito loqui] „legitur et illi, ut sit circumflexus accentus et significet illic ut

Illi mea tristia facta.

Et absolutum est."

Praefinito] „deëst tempore, aut quid tale."

Inepte praefinito novi scholii factum est lemma. Legendum censeo: „et absolutum est praefinito; deëst enim tempore aut quid tale."

22. Sed quid hoc negoti?] „hic ad argumentum nunc

descendit. In Phormione sed quid tu es tristis praelatis scilicet allocutionibus et separatarum et permistarum personarum, ne ieiune ad argumentum veniens, non agere fabulam sed narrare videretur." Corruptane haec an praelatis fere est praecedentibus?

Ad vs. 26: Habet, sed firmae hae vereor ut sint nuptiae annotatur: „animadverte Terentium in nuptiis hoc dictum servare, utrum firmas an infirmas dicat nuptias." Egregie Westerhovius pro dictum coniecit dubium.

40. Amabat ut cum maxime tum Pamphilus.

Sch.: „ut positum pro quemadmodum. Et maxime bis numero subauditur." Immo vero amabat bis subauditur.

Sequitur apud poëtam:

Quum pater, uxorem ut ducat, orare occipit:
Et haec, communia omnium quae sunt patrum,
Sese senem esse dicere: illum autem unicum:
Praesidium velle se senectuti suae.

Schol.: „omnem causam adolescentis senex amputavit, pro suo senili commodo rogans: potuisset enim adolescens dicere: quam pro me curam geris, hanc precor pro me deponas." Utique alterum pro me abiiciendum. Curam enim pro aliquo gerere, non vero pro aliquo deponere possumus. Et pro adolescentis lege adolescenti.

Senem sese dicere] „illud posset agere amator contra utilitatem suam: sed non poterat filius contra utilitatem patris." Pro illud lege aliud (sc. quam quod pater vellet).

Quatuor nunc deinceps ad hanc scenam scholia annotabo, de quibus desperandum videatur:

47. Pudorin anne amori] „latens excusationis ratio explicata est." (Quae praecedunt: „sic ostendit in utramque partem ut tantum in animo honesti adolescentis pudor amorem vincere debuisset" recte a Westerhovio emendata sunt, tamen pro tantum coniiciente).

60. Ut ad pauca redeam] „praeceptum oratorium in longa narratione pro veritatis inquisitione."

63. Cum virgine una adolescens cubuerit] „argumenta in coniecturam necessario posita."

117. Nondum etiam scio] „...deëst scire et est syllepsis scio, scire cum ἀναβάσει."

II, 1, 9. Non, ita me di bene ament] „animadvertendum veteres non minus εὐφημισμόν in verbis quam κακέμφατον neglexisse, velut ita me di bene ament." Quaenam hic latet sapientia?

12. Laches et aliis verbis in uxorem invehitur et hisce:

Te immerito? an quidquam pro istis factis dignum te [dici potest?
Quae me et te et familiam dedecoras, filio luctum paras,
Tum autem ex amicis inimici ut sint nobis affines facis:
Qui illum decrerunt dignum, suos cui liberos committerent.

Dignum suos cui liberos committerent] „multum sonanter et accusatorio strepitu, nec masculinum genus nec femininum posuit, nec unam sed liberos." Prius nec abiiciendum: in eo enim inest orationis gravitas quod Laches non filiam dicit, sed in masculino et plurali liberos.

17. „Tu mulier ἔμφασιν malitiae habet. Et omnino expressio consuetudinis est ad indignationem." Pro est ad requiritur fere significat, ut sensus sit: „in eiusmodi reprehensionibus nomen, quo consuetudo et familiaritas significatur, adiicere indignabundi est."

26. At vide quam immerito aegritudo haec oritur mihi [abs te, Sostrata.

Schol.: „postquam de iniuria dixit, de persona eius cuius famā est, id est cum." Scholii laceri incerta emendatio. Hoc constat pro cuius fama est legendum esse cui facta est. Sequi fere debet: „tum de eius persona quae fecit."

27 sqq. Verba sunt Lachetis uxorem reprehendentis:

Rus habitatum abii, concedens vobis et rei serviens,
Sumtus vestros otiumque ut nostra res posset pati,
Meo labori haud parcens praeter aequom atque aetatem meam.
Non te pro his curasse rebus, ne quid aegre esset mihi?

Praeter aequom] „quia vos estis domini." Immo domi: „vos, mulieres, otiosae domi sedebatis, dum ego ruri me defetigabam."

39. Respondet marito Sostrata:

Qui scis, an ea causa, mi vir, me odisse adsimulaverit
Ut cum matre una plus esset?

Ut cum matre una plus esset] „ἰδιωτικῶς dixit, id est diu ac maiorem partem." Sententia haud dubie haec est: „rustici est oratio plus dicere ad tempus indicandum." Cf. Schol. de impuro sermone militis in Eunucho huius libri p. 78. Sed diu ac corruptum. Coniicio: diei.

II, 2, 20. Verba Lachetis ad Phidippum:

Neque adeo clam me est, quam esse eum (sc. filium [meum) graviter laturum credam
Hoc si rescierit. Eo domum studeo haec prius quam ille [ut redeat.

Schol. „hic subtiliter etiam terrorem iniecit iracundiae mariti." Pro iracundiae legendum puto iracundi.

III, 1, 11.

Rem cognosces: iram expedies, rursum in gratiam [restitues.

Sch.: „τρίκωλος sententia. Et bono ordine usus est. Prius enim fit querela, deinde ponitur iracundia, postremo reditur in consilium. Utique recipienda Westerhovii coniectura gratiam pro consilium. Pro querela requiritur substantivum a quaerendi verbo derivatum. Scriptumne fortasse fuit quae-

rela ab eo qui sic ratiocinaretur: „queror: querela, ergo quaero: quaerela."

32. Fortasse unum aliquod verbum inter eas iram hanc [conciverit.

Schol. „qua sententia totum hic sublatum est quod ait: sed magnum nescio quid necesse est evenisse, Parmeno, unde ira inter eas intercessit." Lege hoc pro hic: „quod olim dixit, hoc nunc tollit."

III, 2. „Instat Terentius bonam socrum facere, ut bonam meretricem faciat." Potest aliquis bonam meretricem facere, licet nunquam antea bonam socrum fecerit. Lege facit pro faciat (ut facit = quemadmodum facit).

4. „Vide quemadmodum per se ipsum Parmeno, per Parmenonem arceatur Sostrata, quae neque deësse propter officium, neque ingredi propter socrum inducitur." Potestne propter socrum significare: propterea quod socrus est, an hoc pro illo legendum?

24. Atque his onera adiuta] „locutio antiqua figurata." Pro antiqua malim antique: antique adiutare cum accusativo et dativo construitur.

III, 3, 20. Omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus.

Sch.: „mire dixit dant sese. Homerus

τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Sed hic sese illo et validius dixit, et est haec καθολική sententia." Scholion aut corruptum aut inepte enuntiatum.

22. O mi Pamphile! abs te quamobrem haec abierit [causam vides.

Schol.: „a nomine et blandimento: mire, quia secreta confitetur. Virgilius:

Anna, fatebor enim, miseri post fata Sichaei.

A principio idem elaboravit, ut adversus pudorem conscientia et voce et confessione duraret." Ultima haec a principio — duraret sensu cassa videntur, neque suppetit emendatio.

23. Ab nescio quo improbo] „...ut ostendat ignobilem ita abiectum. Pro ita legendum censeo itaque: abiicitur et contemnitur homo quod ignotus est.

33. Quaestio de mensibus, in qua totum fabulae versatur argumentum, hoc scholio pertractatur, sed misere turbatum illud. Hoc tamen apparet auctorem eius rem egregie perspexisse.

38. abortum esse] „deëst natum vel factum vel absolute; quomodo dicimus e re nata, vel quemadmodum dicimus ex te mihi orta est iniuria." Haec quoque perturbata ita ut iam restitui nequeant.

III, 4, 6. Miserias] „navigationes scilicet." Immo navigationis: de una hic navigatione agitur eiusque miserias Sosia significat.

15. Ego hunc adibo] „vel nova curiositate ait Parmeno." Quid in isto vel lateat non invenio.

29. Non queo, ita defessus sum] „hoc in gestu et spectaculo plus est: nam incessu et auctor exprimit lassitudinem." Pro nam incessu et auctor lege: nam et incessu actor.

III, 5, 8. Cedo quid — noster] Corruptum ad hunc locum scholion a Westerhovio optime corrigitur, remittendam pro revocandam scribente.

18. At istos invidos di perdant qui haec libenter nuntiant. Laches hoc dicit cognoscens veritate inventa suum deprehensum mendacium. Annotatur: „at istos invidos di perdant] „bene invidos qui matrimonio invideant. Ergo revocanda uxor est. Et adeo non puduit mendacii honeste deprehensum

senem, ut invidos faceret qui vera prodiderant." Pro honeste legatur honesti: non enim fuerat turpe mendacium quo Laches usus erat. Sed quid isto ergo revocanda uxor est faciam non video.

43. „Si sanus sis iube illam redire" Lachetis verba sunt ad Phidippum. Sch.: Si sanus sis] „non ergo culpae est cui ut redeat iubere potest." Pro culpae lego in culpa et iuberi pro iubere: Si Pamphili uxor iuberi a patre potest redire ad maritum, apparet eam in culpa non esse et nihil fecisse quod matrimonium necessario in perpetuum dirimat.

49 sq. Cognita adolescentis Pamphili contumacia indignabundus senex Phidippus:

Non credidi edepol adeo inhumanum fore.
Ita nunc is sibi me supplicaturum putat?

Sch.: sibi me] „id est genero socerum, vel Pamphilo Phidippum, vel si quid tale inveneris." In ineptis hisce vel si quid tale inveneris latere suspicor: vel senem iuveni. Hoc enim solum addi etiam potest.

61. Postremo inter se transigant] „non enim haec votiva sunt, quibus interesse delectet." Potestne votivus idem fere significare quod iucundus?

IV, 1, 16. Tempore suo] „...quia et septimo mense nasci solent." Ex hoc scholio, quoniam sincerum est, melius etiam quam ex illo ad III, 3, 33 apparet commentatorem recte quaestionem de mensibus intellexisse. Sic autem solvitur: 1. Nunc abhinc novem menses compressa est virgo. 2. duobus mensibus post, ergo nunc abhinc septem menses nupsit Pamphilo. 3. iterum duobus mensibus post, ergo nunc abhinc quinque menses, Pamphilus primum cum ea rem habuit.

36. Exeuntem aut introeuntem] „**σύλληψις διανοίας** et mollis est: quia luditur de sequentibus ad amicam." Arena

sine calce. Ineptissime vero ad amicam nunc huic adhaeret scholio, cum fuerit lemma sequentis.

38. Nonne ea dissimulare nos
Magis humanum est, quam dare operam, id scire qui [nos oderit.

Magis humanum] „bene quia et illud humanum dissimulare." Apparet pro dissimulare legendum esse foras proferre vel aliquid in eam sententiam. Hoc enim vult scholion: „dissimulare ideo recte magis humanum dicitur, quia etiam quod ei opponitur humanum est." (Humanum enim etiam de male factis adhibetur, de peccatis ex humana imbecillitate natis).

55. Ad versum:

Hoc mi unum ex plurimis miseriis relicuum fuerat [malum

annotatur: „nam non mediocre est, quod omnium miseriarum est ultimum, et inter mala multa, quod sic accipimus." Ex quod sic accipimus nullum sanum sensum extundo; credo eius natum importunitate, qui scholion vocabulis addendis corruperit. Non enim dubito quin olim huiuscemodi fuerit scholion: „nam non mediocre est, quod omnium malorum ultimum et inter mala multa reliquum accipimus."

IV, 2, 12 sqq. (Verba Pamphili sunt ad matrem):

Quaeso, quid istuc consilii est?
Illius stultitia victa, ex urbe tu rus habitatum migres?
Non facies: neque sinam ut qui nobis, mater, maledictum velit,
Mea pertinacia esse dicat factum, haud tua modestia.

Sch.: Mea pertinacia esse dicat factum] „bene retinet, quum vult sua interesse ne fiat." Locus corruptissimus, sed de emendatione non desperandum. Verbum fiat suo subiecto carere non potest, neque suo obiecto verbum retinet; utrumque latet in quum, cui nullus hic locus, quapropter confidenter

pro eo quod reponimus. Si autem Pamphilus retinere aliquid dicitur, nullam aliam vim illud verbum habere potest quam prohibendi vel vetandi. Nihil enim hoc loco agit nisi ut matrem a proposito suo revocet. (An pro retinet legendum prohibet? Non videtur hoc necessarium). Deinde bene retinere cum Pamphilus dicitur, prudentia eius, ut opinor, laudatur. Prudentis autem est retinere (vel prohibere) quod sua interesse ne fiat ......quid? Num vult? Minime; (quis enim unquam hoc cogitavit vel elocutus est: „hoc mea interesse volo"?) sed videt. Lege ergo: „bene retinet (prohibet) quod videt sua interesse ne fiat." Videt autem planeque intelligit Pamphilus sua interesse ne mater domo abeat: illa enim profecta uxor utique recipienda erit atque ipsius famae aeterna adhaerebit macula.

19. Respondet mater et alia et haec:

Haec mihi nunc cura est maxima, ut ne cui meae
Longinquitas aetatis obstet, mortemve exspectet meam.

Annotatur: „ne cui odiose, ne tibi diceret." Lege ne cui, ne odiose ne tibi diceret."

„Hoc ad nurum, exspectationem ad filium refert." Contraria est haec annotatio praecedenti, atque sic accipienda ut hoc sit: ne cui — obstet, et uno vocabulo exspectationem significentur haec mortemve exspectet meam.

24. Ultima Sostratae haec verba sunt:

Sine me, obsecro, hoc effugere, vulgus quod male audit [mulierum.

Sch.: quod male audit] „Supra dixit, ab honesto." Olim hic verbis immutatis repetebatur scholion praecedens: „quia dixerat maritus eius omnes socrus oderunt nurus," sed repetiti scholii nil nisi miserae reliquiae supra dixit supersunt. Verbis autem ab honesto, solita rhetoris oratione, significatur e quo genere sit argumentum quo hic Sostrata utitur.

26. Exclamat Pamphilus:

Quam fortunatus ceteris sum rebus, absque una hac [foret:

Facile intelligitur pronomine hac (i. e. hac re) Pamphilum significare vitium uxori suae olim oblatum. Non tamen intellexerunt stulti homines de quibus in scholiis legimus: „alii hac de uxore dici putant ut absque sit praepositio."

IV, 3, 7. „Pater" Pamphilus clamat, et ille: „quid vis Pamphile?" Annotatur: „facete praesto quid vis respondet. Potestne praesto significare statim? Vix credibile. Quid ergo sibi vult scholion?

11. Credo ea gratia concordes magis, si non reducam, fore. Eliminandum esse non, ut credo suam sibi haberet vim ironicam, dudum intellectum est. Nondum viderat scholii ad hunc locum auctor.

13. „Odiosa haec est aetas adolescentulis." Senis verba haec sunt. Annotatur: „supra in personam socrus culpam iratus contulerat discordiae: nunc et uxori placatus et nurui parcens odiorum causam a personis transtulit ad aetates, sed ita tamen ut magis iuniores accusaret, ei de adolescentibus questus, quum miseratur senes." Nullo negotio in integrum hoc scholion restitui potest. Pro ei enim (id quod iam monuit Westerhovius) et legendum, pro quum miseratur: commiseraretur [1].

IV, 4, 4. Opportune te mihi

Phidippe, in ipso tempore ostendis.

Sch. in ipso tempore] „tibi, id est, et mihi et tibi commode evenisti". Haud dubie rem acu tetigit Westerhovius pro evenisti scribens venisti. Praeterea expungatur prius tibi.

---

[1]) De praeteritis in huiusmodi locis v. p. 75.

Modo Sostrata, in quam maritus contulerat culpam discidii filium inter et uxorem eius, discessuram se dixit cum Phidippus advenit hoc nuntio eam purgaturus (vs. 10):

A Myrrhina haec sunt mea uxore exorta omnia.

Hic Pamphilus secum: „mutatio fit." Annotatur: „mutationem suspicionem dicit erroremque iurgantium." Quis unquam pro suspicio vel error dixit mutatio? L. suspicionum errorumque pro suspicionem erroremque. Nam suspicio hic suspicionem trudit et iurgari pergunt inter se pater Pamphili socerque in novum errorem inducti. Vide sequens scholion: mutatio fit] „criminis scilicet et peccati."

21. „Quid mulieris dixit ne diceret qualem mulierem aut aliquid gravius." Pro aut legatur sed. Est enim gravius et acerbius quid mulieris habes quam qualem mulierem habes. Illud mox dicitur „reprehensio cum contemptu."

42. „Nec rogare socerum nec interesse convenit ubi certior sit ad repudiandum gener." Inepta oratione hoc dici videtur: „si genero semel deliberatum est repudiare uxorem, socerum non decet rogare (i. e. preces adhibere) vel remanere: abeundo litem finire debet."

48. Alamus nostrum. Lachetis haec sunt ad Phidippum verba. Annotatur: „Scilicet Pamphili filium nepotem meum utrumque nostrum." Pro meum utrumque legatur utriusque.

53. Indignabundus pater filium rogat:

Ignarum censes tuarum lacrimarum esse me?

Annotatur: „apparet illum a Sostrata hoc audivisse, nam ipse filium deprehenderat flentem." Quando dicimus certum esse aliquem ab alio aliquid audivisse? Nempe cum scimus, vel scire nobis videmur, eum non suis oculis praesentem cognovisse. Ergo verbo deprehenderat praemittenda negatio non. Westerhovius non pro nam legi iubet, sed coniunctione nam carere hic non possumus.

66. Pergit pater sic filium accusare:

(uxorem) impulsu duxisti meo.
Quae tum, obsecutus mihi, fecisti ut decuerat,
Nunc animum rursum ad meretricem induxti tuum.

Quae tum, obsecutus mihi, fecisti] „iuveniliter satis, quia non dixit multum amans." Sensu cassa haec: minime iuveniliter hic senex loquitur et multum amans nihili est. Suspicor: „leniter satis, quia non dixit meretricem amans" (meretricem amans i. e. quamquam meretricem amabas). Nam revera obsecutus mihi, cum sit non tua sponte sed invitus, leniter dictum est pro meretricem amans.

77. Ad incitas redactus patris argumentis uxorem recipere iubentis Pamphilus: „non est nunc tempus" respondet. Schol.: non est nunc tempus] „oratorie confugit ad deditionem, defensione titubante." Quis unquam ad deditionem confugit, quis ab illa unquam speravit praesidium? Desperantis hoc potius esse videtur quam tentantis etiam aliquid. Et qui „non est tempus" dicit, num deditionem facit? Immo vero contumax est et obstinatus, verum non audet aperte recusare sed quaerit ...quid? Moras ut opinor. Ergo dilationem lege.

V, 1, 16. Nam qui post factam iniuriam se expurget [parum mihi prosit.

Parum mihi prosit] „si sic accipiendum ut scriptum est λιτότης est aut ταπείνωσις." Haec aperta fronte inter se pugnant: Λιτότης enim sive ταπείνωσις figura est rhetorica, et qui figura rhetorica utitur eius verba non sunt accipienda sicut scriptum est. Apparet ergo scholion lacuna laborare et sic fere supplendum esse: „si sic accipitur ut scriptum est (languidum est, sed) λιτότης est aut ταπείνωσις.

40. Verba senis ad Bacchidem peregrinam haec sunt:

Verum te hoc moneo unum: qualis sim amicus aut [quid possiem,
Potius quam inimicus periculum facias.

Qualis sim amicus aut quid possim] „in secunda oratione Sallust. ad Iugurtham: „nam vim magis quam benevolentiam experiri mallem." Legatur neu pro nam.

V, 3, 1. Edepol ne meam herus esse operam deputat [parvi preti.

Sch.: „deputat parvi eam qui deputat eam in re nullius pretii consumendam." Ne nullus insit sensus scholio pro priore eam lege operam.

12. „Tua quod nihil refert, percontari desinas" Bacchis curioso respondet servo. Annotantur et alia et haec: „memento hanc esse, cui in principio nihil celaverit Parmeno." Utique cum Wielingio lege: „...quae in principio nihil celaverit Parmenonem." Nam ideo Bacchidis adversus Parmenonem reticentia nunc habet quod spectatorem delectet quia olim eidem omnia quae rogaret narraverit.

AD PHORMIONEM.

PROLOGUS.

4 sqq. Qui ita dictitat, quas antehac fecit fabulas
Tenui esse oratione et scriptura levi,
Quia nusquam insanum scripsit adolescentulum
Cervam videre fugere, sectari canes,
Et eam plorare, orare, ut subveniat sibi.

Annotatur: „ideo videmur leves tenuesque, inquit, quia non in comoedia prodigia facta sunt et tragoedias concitavimus." Eiicienda opinor facta sunt.

13. Lacessisset prior] „aut lacessisset abundat aut

prior." Scholion mutilum: quid enim restabit, si lacessisset aberit?

17. „.... Verum oratorie manifesta solvere non curavit, hoc est nullum prologum invenire potuisse Terentium. Et hoc enim obiiciendum fuit omnibus et novis et veteribus poëtis." Vide Westerhovium qui et (alterius sententiae primum vocabulum) delendo lucem e tenebris excitavit.

19. „Nam poëtae probi suas vendebant fabulas." Nimium hic populi tribuitur iudicio. Pro probi legatur probati.

28. „Si a formula esset nomen comoediae, primam produceremus syllabam, si a Phormione corripere debemus." Ain vero: a Phormione derivatur Phormio. Pro a Phormione lege a phormio (φορμίῳ). Vide praec. Schol.

I, 2, 11. Ubi quid mihi lucri est te fallere?] „Ab utili coniectura. Et bene quia servus nihil de honesto dicit." Pro de honesto lege ab honesto: servus tantummodo de lucro et utilitate sollicitus nullum argumentum ab honesto sumit [1]).

18. Ad: modo non montes auri pollicens annotatur: „proverbialis ὑπερβολή facta per exceptionem, aut per superlationem, aut per aequam collationem." Si recte haec intelligo tria hic genera ὑπερβολῆς enumerantur.

37. Nos otiosi operam dabamus Phaedriae] „aut ad pudorem sumitur hoc pronomen in singulari numero aut ad dignitatem." Immo vero in plurali numero: qui nos dicit pro ego aut verecunde loquitur aut cum quadam gravitate.

45 sqq. Modo quandam vidi virginem hic viciniae
Miseram, suam matrem lamentari mortuam.
Ea sita erat exadvorsum.

„Sita posita ... Et hoc ei reciprocum est." Cui, quaeso, sita est reciprocum et quid sibi hic istud vult vocabulum? Lege:

---

[1]) De hoc praepositionis ab usu cf. pag. 195.

„et hoc ea rec. est." Pronomen ea reciprocum dicitur quia ad praecedentia est referendum.

77. Quid est narratio constituta? Agitur, id quod e praecedentibus apparet, in narratione de fallaciis hominum inter se colludentium. Igitur legendum esse suspicor narratio constituti.

82. Quum tu horum nil refelles] „interrogative pronuntiandum est." Qui, quaeso, aliquis haec interrogative pronuntiare potest? Pars lemmatis periit. Censet enim, sed perverse, in istis:

Omnia haec
Confingam: quod erit mihi bonum atque commodum,
Quum tu horum nil refelles, vincam scilicet

quod esse pronomen interrogativum.

85. Factum est, ventum est, vincimur] „brevis et comis narratio." Nulla cogitari potest comis narratio. Lege ergo comica, quo adiectivo aptissime narrationis natura significatur.

I, 3, 10. „Ideo insanum ait Antiphonem, qui in ea fortuna positus, quae adversa et contraria est idem patiatur quod miser." Nonne ergo revera miser qui in fortuna adversa positus est? Et quae est fortuna contraria? Duo vitia una correctione emendabis legendo adversae pro adversa et.

13. „Opportunus locus in quo ostendatur, quam magno amore sit possessus Phaedria, cui par impenditur argumentum." Ultima haec cui par impenditur argumentum corruptissima videntur, sed aptam correctionem non invenio.

I, 4, 21. „Propria et sua cuique personae exhibuit, celeritatem ex praesagio metuenti Antiphoni et tarditatem intellectus quieti pectoris securo Phaedriae." Insere et post pectoris.

II, 1, 11 sqq.

Quamobrem omnes, quum secundae res sunt maxime, [tum maxime
Meditari secum oportet quo pacto advorsam aerumnam [ferant.
Pericla, damna, exilia peregre rediens semper secum cogitet.

Semper cogitet] „a singulari ad pluralem transit." Immo a plurali ad singularem.

22. Quid cessas hominem adire?] „bene adire quasi terribilem et pugnaturum." Potestne pater filii delictum reprehendens pugnare dici? Lego purgaturus. Etenim adire est causam dicentis, cui iudex apud quem dicit terribilis videtur.

24. *Ph.* Mi patrue salve. *De.* Salve, sed ubi est Antipho?

Sch.: „bene expressit promptum animum ad litigandum, partim addita salute et potius ad iurgium praevertendo." Pro partim rectissime Westerhovius raptim rescripsit. Sed superest vitium. Non enim addit salutem, sed a salve loquendi facit initium. Lege ergo raptim reddita salute.

29. Sollertissima simulatione et vultu ad severitatem composito fratrem patruelem Phaedria defendit. Admiratur eum Geta his verbis, quae submissa voce dicit: o artificem probum! Ad quae verba annotatur: „εἰρωνεία, nam non est artifex cuius deprehenditur iocus." Nemo hic iocatur sed astutiis fallaciisque res geritur. Lege ergo dolus pro iocus.

34. Ecce autem similia omnia] „ecce autem vox est apta his, quae nova et improvisa animo accidunt." Immo vero quibus, non quae.

57. Acerbissime senex sic servum a quo sit circumventus alloquitur:

Bone custos, salve: columen vero familiae,
Cui commendavi filium hinc abiens meum.

Sch.: „....Haec conveniunt in eas personas quas spectare

non oportuerit." Corrupta. Sub spectare latet aliquod verbum quod fallendi vim habeat. Eiusmodi enim verbis, qualia sunt quae hic leguntur, illos reprehendimus a quibus deceptum iri nos minime exspectaveramus.

81. „Nulla mentio fit uxoris apud Demiphonem. Non enim convenit argumento ut habeat." Ain vero? Nonne recte procederet fabula, si in vivis esset Demiphonis uxor? (Nam habuit certe uxorem, e qua Antiphonem procreavit). Lege... ut mentionem habeat pro ut habeat et a Demiphone pro apud Demiphonem.

II, 2. „In hac scena de parasitis vilioribus Terentius proponit imaginem vitae, ut in Eunucho de potioribus." Quantocius locum inter se mutent vilioribus et potioribus. Nam Phormio, ut parasitus, fidelem se praebet amicis, nil vero abiectius quam Gnatho ille in Eunucho.

Statim sequitur: „et his qui nuper processerunt, id est de assentatoribus." Egregie de vilioribus et de assentatoribus inter se iunguntur. Gnathoni enim nullum nomen aptius est quam illud assentator, quod contra in Phormionem minime convenit. Sed quid isto et his qui nuper processerunt faciam non video.

11. Vereor ne istaec fortitudo in nervum erumpat denique. Altera lectio nervum rumpat exstitisse videtur. Ea certe parte scholii ad hunc locum illustratur: „proverbium a sagittariis natum est: quod immoderatae plerumque vires adducendo arcu non telum incitent sed nervum rumpant." Sequitur: „an ex eo quod saepe fortius ferientes nervum sibi aliquem laedant?" Quae annotatio sic lectionem nervum rumpat illustrat: fortius ferientes (absolute) sibi laedunt nervum aliquem (brachii puta manusve).

13. Quot me censes homines iam deverberasse usque [ad necem?

„Parasitice totum translationibus loquitur. Huiusmodi est enim vis umbraticorum hominum, scurrilis oratio." Primum prava loci distinctio nata est et illa istud vis peperit. Emendo: parasitice totum translationibus loquitur huiusmodi; est enim umbraticorum hominum scurrilis oratio.

16. Laudantem se parasitum interrogatione interpellat Geta servus. Annotatur ibi: „interrogare dicitur et fingitur Geta, ut parasitica progrediatur oratio." Nullo modo ferendum istud dicitur et. Veram lectionem puto esse dicacem. Si enim dicacem hominem porro loqui cupis, interrogandus tibi est.

21. „Alere nolunt hominem edacem" parasiti verba sunt explicantis cur a creditoribus in ius non ducatur. Annotatur: „hoc sic pronuntiandum, ut facete totum videatur illatum, quando obaeratus sit sub huiusmodi poena: nec accusari ab aliquo se queritur neque damnari." Sententiam scholii hanc esse opinor: „ridicule hic homo obaeratus flebiliter queritur quod nunquam accusetur neque damnetur." Ergo pro quando legendum puto quod (saepe enim in scholiis quod cum indicativo vel coniunctivo pro accusativo cum infinitivo ponitur) et delendum se queritur.

II, 3, 1. Demipho advocatos quibuscum in scenam prodit rogat:

En unquam cuiquam contumeliosius
Audistis factam iniuriam quam haec est mihi.

Annotatur: „iam instructi sunt advocati et recte. Longum enim fuerat omnia haec post scenam geri." Immo vero per scenam. Quod enim toties fit apud Terentium, hic quoque evenit, ut e prodeuntium primis verbis appareat antea iam multa eos inter se collocutos. Haec ergo post scenam dicta finguntur, quia alioqui nimis longa fierent quae per scenam aguntur dicunturque.

13. Paucis parasiti verbis auditis Demipho exclamat:

O audaciam! etiam me ultro accusatum advenit.

Annotatur: „hic iam ostenditur persuasum esse Demiphoni vim adhibitam filio suo uxorem ducere: uno, quum hunc audacem appellat: altero quod dicit etiam. Quae coniunctio et Antiphonem complectitur et sic accusatum." Pro sic accusatum lege se accusatum. Etenim vocabulo etiam senex hoc significat: „non solum olim filium meum accusavit sed nunc me quoque."

14 sq. *Ph.* Nam iam adolescenti nil est quod succenseam
Si illum minus norat.

Annotatur: „... sic dicit, quod si adolescens non agnoscens puellam veniam non meruerit, pater negata cognata ferri non possit." In verbis veniam non meruerit dele non: iuveni ignoscendum quod non noverit eam quae innotescere ei non potuerit; non potest ignosci patri cognatam se ignorare simulanti.

20. Quem ego viderim in vita optimum] „modo in vita ac moribus." Sic emendo: „modo (i. e. hoc loco, ut saepe) in vita in actu, in moribus." Paulo post idem recurrit scholion sincerum integrumque.

31. Adolescens] „est haec auctoritas in senibus ut qui minoris aetatis fuerint illos appellatione pueri vel adolescentis vel iuvenis etiam ostendant: ut hoc de nomine illis quidem detrahant, sibi vero auctoritatem attribuant." E verbis hoc de nomine exime de: etenim nomine adolescens senex sibi auctoritatem attribuit, detrahit (absolute enim hoc verbum hic ponitur) ei quem alloquitur.

35. Egregiam huius loci correctionem vide apud Westerhovium.

43. Stilpho] „σύλληψις, nam reddit ad nominativum [est utique Stilpho], ut rursus ad accusativum." L. redit pro reddit: ab accusativo sobrinum redit ad nominativum Stilpho, ab illo ad accusativum Stilphonem. Verbis inclusis quid faciam nescio.

76 sqq. Demipho haec Phormioni denuntiat:

Omnia haec
Illum putato quae ego nunc dico dicere.
Aut quidem cum uxore hac ipsum prohibebo domo.
Ge. Iratus est. *Ph.* Tute idem melius feceris.

Ad tute idem melius feceris annotatur: „locus est hic ut ostendat Phormio de compacto egisse cum Antiphone." Quid, quaeso, haec sibi volunt? Pertinent, ut opinor, ad vs. 78, estque haec sententia: „haec senex dicit ut significet collusisse Phormionem et Antiphonem." Lege ergo ostendatur pro ostendat.

III, 1, 10. Antipho Getam rogat: „numquid patri subolet?" Annotatur: „sub convenientia sua et Phormionis dicit." Immo super (= de) non sub.

III, 3, 7. Quid faciam?] „comiter, quamvis uterque intelligat, quid alteruter dicat, dissimulant tamen." Verissime Westerhovius pro comiter legendum esse comice putavit.

IV, 3, 18. Herus liberalis est et fugitans litium] „quasi quod vult in domino facere, id iam in eo esse dicit, praeparans hominem ad contemptum pecuniae quae poscetur statim." Lege dominum pro in domino. Geta loquitur tamquam iamiam facturus sit dominus id quod eum facere cupiat.

IV, 4, 2. „.... ideo autem subambigue locutus est ut nequaquam posset aliter interpretari a Geta, qui respondebit: nescio hercle, tantum iussus sum." Itane vero? Ideone aliquis ambigue loquitur ut alter (uno modo tantum et) nequaquam aliter interpretari possit? Prorsus contrarium verum esse opinor. Latetne fortasse nequam in nequaquam? Nam recte praepositionem *a* ante Geta delevit Wielingius: servi

autem nequam est et callidi impudentisque verba domini in alium sensum detorquere.

V, 1, 14. Paululum istorsum] „nunc istorsum adverbium est loci, alias nomen." Qui, quaeso, istorsum unquam nomen esse potest, vel quidquam aliud quam adverbium? Westerhovius pro istorsum legendum censet paululum, sed illud nunquam esse potest adverbium loci. Mutilum esse scholion opinor et sic supplendum: „istorsum ex isto versum; nunc isto adverbium loci, alias nomen."

23. Ex aegritudine miseram mors consecuta est] „bene moderatus est, ut neque nimis aegre ferat, neque rursum ἀπαθής sit." Quis moderatus est? Nam sunt haec verba mulieris. Pro est legendum sermo. Sic restituta erit frequenter recurrens illa de mortibus comicis observatio.

V, 3, 27 sq. Obiurgatus a Chremete quod fidem sibi non habeat Demipho rogat:

Vin me hoc credere?
Vin satis quaesitum mihi istuc esse?

Ad vin satis quaesitum annotatur: „hoc totum pro una persona quidam legunt." Haec quorsum pertinent?

V, 7, 55. „Malum adverbium est interpositae indignationis." Vocabulum interpositae corruptum videtur. An forte interpositum? Nam nunquam ista interiectio malum primam obtinet sententiae sedem.

69. „Ipse confitere uxori tuae quod deliquisti, ne illa e Phormione audiat" Demipho Chremetem monet

„Tum hunc impuratum poterimus nostro modo
Ulcisci."

Sch. Nostro modo ulcisci] „ingenio scilicet." Haud dubie corrupta haec sunt: requiritur aliquis infinitivus.

82. Lacrimis exstillaveris] „stillare est guttas emittere ex corpore, exstillare ipsum corpus guttatim finiri." Ultimam vocem corruptam censeo. Quis enim hic passivo locus?

V, 8, 27. Chremetem apud uxorem eius defendit Demipho. De eius oratione et alia annotantur et haec: „et epilogum ἀπὸ τῆς εὐνοίας τῆς ἐκβάσεως fecit, admonens illam oratorie mansuetudinis suae." Lege ἀπὸ τῆς εὐνοίας καὶ τῆς συμβάσεως; „argumenta quibus nititur sunt: benevolentia et gratiae reconciliatio."

59. „Tu tuum nomen dic" verba sunt Nausistratae ad Phormionem. Annotatur: „bene tu pronomine utitur, quia non habet nomen. Num nomen non habet Phormio? Lege nondum scit (sc. Nausistrata) pro non habet.

CAPUT QUARTUM.

Ad rem nunc accedo plenam periculi: de Terentii enim dicturus sum inventione, et scio persuasum esse debere omnibus, qui non plane in nostra disciplina hospites videri velint, Latinos scriptores hac inveniendi facultate plane caruisse. Certe hoc inculcare solent discipulis aliisque viri summa sapientiae laude conspicui. Sed mihi cum semper temerarium visum est de toto populo declarare eiusmodi aliquid, tum de Terentio paene ridiculum videtur. Quid enim? Magni est ingenii vir Terentius, literas Graecas et quidquid tum erat Latinarum in succum vertit sanguinemque, est praeterea Afer natione: eiusmodine virum, simulac Latine scribere incipiat, inveniendi facultatem, quam haud dubie a natura habeat, amittere censeamus? Neque tamen hic certae nobilissimorum virorum sententiae opponere quaedam auderem, nisi me in Terentio diu multumque versatum multa cogerent. Cogunt me multae magnaeque ipsius virtutes, cogit virorum elegantissimorum et Terentio aetate propinquorum iudicium, sed prae ceteris egregiae quaedam cogunt Donati annotationes: his enim demum efficitur ut Terentium intelligere possimus.

Initium faciam a notissimis illis Caesaris et Ciceronis versibus, quibus continetur quod aetate maximum exstat de poëta nostro iudicium. Ex illis apparet Menandri colorem a Terentio esse mutatum. Et Cicero quidem tectius, Caesar apertius significant

Menandri nervos ab eo esse infractos [1]). Mittamus hanc reprehensionem et suum utrique relinquamus iudicium. Sed certam rem nobis tradunt: non anxie pressisse Terentium auctorum suorum vestigia, non nimia diligentia eorum vocabula vertisse Latine. Et dicunt quidem viri docti, quoniam perierint illa exempla graeca, nobis iam non statuere licere quanta libertate in vertendo usus sit Terentius, sed inter locos, qui in annotationibus ad Hecyram ex Apollodori Hecyra citantur, unus est qui egregie rem illustret. In Hecyra III sc. 4 Parmeno ablegandus est: res enim inexspectata accidit, cuius illum testem esse herus eius Pamphilus minime velit. Ergo Pamphilus fingere aliquam rem debet cuius causa eum dimittat. Videamus nunc versus 17 — 27.

Pam. In arcem transcurso opus est. *Par.* Cui homini?
[*Pam.* Tibi.
Par. In arcem, quid eo? *Pam.* Callidemidem hospitem
Myconium, qui mecum una advectust, conveni.
Par. Perii, vovisse hunc dicam, si salvos domum
Redisset unquam, ut me ambulando rumperet.
Pam. Quid cessas? *Par.* Quid vis dicam, an conveniam
[modo?
Pam. Immo, quod constitui hodie conventurum eum
Non posse, ne me frustra illi exspectet; vola.
Par. At non novi hominis faciem. *Pam.* At faciam
[ut noveris.
Magnus, rubicundus, crispus, crassus, caesius,
Cadaverosa facie.

Pro crispus, quod versu 26 legitur, Apollodorus dederat φαλακρός, rei et veritati convenienter, quoniam Myconii soleant

---

1) Respicit hoc iudicium Scholiasta ad Prol. Phormionis vs. 5 annotans: „revera autem hoc deterior Menandro Terentius iudicabatur quod minus sublimi oratione uteretur."

esse calvi. At multo facetius sciens Terentius crispus dixit: facio enim cum Donato annotante: „ego Terentium puto scientem facetius Myconium crispum dixisse." Nam quo impudentius est mendacium, quo Parmeno decipitur, eo fit tota scena magis ridicula: perturbatus inopinata re Pamphilus et fingere aliquid coactus fingit quod non sit in rerum natura, et callidus ille Parmeno ne hoc quidem sentit.

Et omnino quin certum sibi Terentius habeat colorem, certum facetiarum genus, certa artificia dubitari nequit. Dabo exemplum. Quae insit festivitas in Eun. vs. 916:

Bene edepol narras, nam illi faveo virgini

Scholiasta auctore demonstravimus p. 70, atque recurrere illud artificium Hec. 233:

Gaudeo, ita me di ament, gnati causa

ibidem annotavimus. At Eunuchus Graeca Menandri est, Apollodori fuisse Hecyram Graecam inter viros doctos constat: ergo sive Menandrum sequitur, sive Apollodorum Terentius, tamen suam sibi servat indolem. Deinde non anxie singulos certae fabulae Graecae versus in suam transtulisse Terentium, sed interdum id fecisse, quod de viro in literis utrisque versatissimo exspectari poterat, ut ipse ex ea copia quam mente reconditam haberet suo arbitratu hic illic aspergeret aliquid, ex disertis apparet exemplis. Versus in Andria (959 sq.):

Ego deorum vitam eapropter sempiternam esse arbitror,
Quod voluptates eorum propriae sunt

apud Menandrum non in Andria leguntur sed in Eunucho. Ridiculae illae laudes, quibus in Phormione parasiti vita extollitur (vs. 339 sqq.):

Tene asymbolum venire unctum atque lautum e balneis,
Otiosum ab animo, quom ille et cura et sumptu absumitur!
Dum tibi fit quod placeat, ille ringitur, tu rideas.

scriptae sunt ad imitationem versuum non Graeci poëtae

Apollodori sed Latini Ennii. Et fortasse ex eodem fonte proverbium illud quo parasitus utitur:

Tute hoc intristi, tibi omne est exedendum

Terentius hausit, nisi de suo finxit. Haec de Eunuchi loco in Andriam, deque Ennii versibus in Phormionem translatis ita nobis a Scholiasta traduntur ut nullus sit dubitandi locus. Quae si cui pauca videantur, non ego huc confugiam ut fortasse alia ex hoc genere exempla periisse dicam: immo ultro fateor plura ex eodem genere in antiquo commentario mihi lecta fuisse non videri, Sed permulta alia, quae tamen eodem tendant omnia, idem nos docet: quae singula neque plane certa neque magni momenti videri possint, coniuncta tamen et firmissima sunt et gravissima. Etenim quotiescunque Scholiasta Terentium „mire," „artificiose" scripsisse iudicat, simul mihi significare videtur eum illis locis ab exemplari suo recessisse. Nonnunquam disertis illud dicit verbis. Ad Andr. V, 3, 20:

Domus, uxor, liberi inventi invito patre

annotatum invenimus: „mira gravitate sensus elatus est, nec de Menandro, sed proprium Terentii."

Ad Adel. IV, 7:

Ipsa si cupiat Salus,
Servare prorsus non potest hanc familiam.

„Hinc licet aestimare quantum et coloris et gravitatis apud Terentium sit ad imitationem Caecilianam. Vide quantum creverit a superioribus, ut sic finiret."

Certiusne quidquam cogitari potest? Nonne enim hic Caecilio opponitur Terentius tamquam fideli interpreti poëta verus propriique coloris vindex? Nonne hoc dicit Scholiasta, Terentium, cum iam ab initio libera mente exemplaribus suis usus esset, uberrimum huius consilii cepisse fructum cum ultimam scriberet fabulam?

Et quemadmodum Caecilio hic, ita alibi Plauto Terentium

anteponit. Demea ille in Adelphis, ubi expertus est quam parum sibi severitas profuerit, subito hilaris fit, clemens, largus: ignoscit veniam petentibus, quidquid rogatur donat et ipse multa ultro addit, mirantique fratri, quid sibi ista velit benignitas respondet (V, 9, 28 sqq.):

Dicam tibi:
Ut id ostenderem, quod te isti facilem et festivum putant,
Id non fieri ex vera vita, neque adeo ex aequo et bono,
Sed ex assentando et indulgendo et largiendo, Micio.

Annotat Scholiasta: „bene in postremo dignitas huius personae servata est, ut non perpetuo commutata videretur, ut Truculenti apud Plautum." Nonne inepte hic Terentius laudaretur, si a Menandro illum locum sumpsisset?

Hisce ergo exemplis fretus, aut omnibus aut plerisque locis ubi Terentium laudat Scholiasta (modo autem nomine eius utitur, modo poëtam appellat), proprium quoddam eius inventum laudari statuo. Enumerabo quae huc faciant tantum non omnia.

I. Primus omnium Terentius bonas socrus et bonas meretrices in scenam introduxit. Terentii esse illud inventum diserte docet scholion ad Hecyram V, 2, 8: „multa Terentius feliciter ausus est arte fretus. Nam et socrus bonas et meretrices honesti cupidas, praeterquam pervulgatum est, facit. Sed tanta vigilantia causarum et rationum momenta subiungit, ut ei soli merito videantur omnia licere." Eodem pertinet scholion ad V, 1, 1:

„Rarus vitae color in hac locutione miscetur a poëta. Nam meretrix loquitur et senex, et quod est mirabilius, bona meretrix mitis senex: ut intelligas laborasse Terentium ut a lege comicorum recederet et in actu tamen consuetudinem retineret."

II. Lepidissime felicissimeque Terentius novas personas loquentes agentesque inducit. Pluribus locis de hoc agitur artificio, quos afferre opus non est.

III. Nulla vero Terentii virtus frequentius laudatur quam vigilantia eius, qua quae fiant futurave sint verisimilia reddat. Insigniores de hac re locos apponam:

Hec. II, 2, 19. Laches Phidippum reprehendit quod filiam ad maritum non remittat et aliis verbis et hisce:

Neque adeo clam me est, quam esse eum graviter laturum [credam,
Hoc si rescierit.

Annotatur: „ingeniosissime poëta iam praeparat causam simulaturo ob hanc rem iracundiam Pamphilo."

Hec. V, 1, 30. Bacchis peregrina rogata ut ad Philumenam introeat, conciliatura eam Pamphilo marito respondet:

Faciam: quod pol, si esset alia ex hoc quaestu, haud [faceret scio.

Annotatur: „vigilanter poëta, ne non verisimile videretur id ullam fecisse meretricem, ipse lectorem praevenit. Et sic fere in omnibus Terentius, quae minus pervulgata sunt, quaeque abhorrent a consuetudine, agit."

Phorm. II, 1, 65. Cum Geta servo suo loquens Demea filii stultitiam, qui se absente ab improbo impostore coactus sit uxorem ducere, quam cognatam eius dixisset ille, ita exagitat:

Mitto omnia,
Addo istuc: imprudens timuit adolescens: sino.
Tu servus! Verum si cognata est maxime,
Non fuit necesse habere: sed, id quod lex iubet,
Dotem daretis, quaereret alium virum.
Qua ratione inopem potius ducebat domum?

Annotatur: „sub obtentu huius propositionis, in qua pars legis ostenditur, iam poëta praeparat locum fallaciae Phormionis de dote accipienda."

IV. Vigilantiae similes virtutes Terentii his locis laudantur:

Hec. III, 1, 47. Pamphilus, qui modo cum servo Parmenone ante ostium Philumenae steterat, aegrotare ubi illam

audit, introrumpit. Remanet Parmeno et secum sic loquitur:

Non usus facto est mihi nunc hunc intro sequi.

Annotatur: „vide artificem Terentium, quemadmodum alias per Pamphilum, alias per ipsum Parmenonem invenit, quemadmodum nesciatur a ceteris virginem ante nuptias ab ipso Pamphilo vitiatam esse."

Hec. IV, 2, 20. Sostrata, in quam discordiae filium inter eiusque uxorem culpa a marito confertur, e medio recedere vult et rus abire, filioque consilium suum sic commendat:

Haec mihi nunc cura est maxima, ut ne cui mea
Longinquitas aetatis obstet, mortemve exspectet meam.

Annotatur: „sedulo agit socrus ne quid per iracundiam statuisse videatur. Vide tamen ut intermisceatur indignatio et multa dolore deprompta sint, quod poëta non invitus facit ad mores exprimendos personasque reddendas."

Hec. V, 4, 11. Parmeno, servorum omnium curiosissimus, ad herilem filium nuntium attulit, quo accepto ille exsultat gaudio; ipse tamen quid in nuntio insit laeti iuxta cum ignarissimis ignorat. Roganti ergo domino:

Egone te pro hoc nuntio quid donem? quid? quid? nescio.

Respondet:

Nihil enim.
Nam neque in nuntio neque in me ipso tibi boni quid [sit scio.

Annotatur: „facete agit Terentius ut, quanto magis Parmeno curiosus est, tanto magis nesciat illa quae cupit."

V. Ubi duo homines in scena versantur, quid alter faciat quive eius sint gestus ex alterius apparet verbis. Multi huc Scholiastae loci pertinent, quos omnes citare longum est, neque facilis electio.

VI. Nunquam quisquam in Terentii comoediis tam stultus est quin tamen astutiae habeat aliquid. Vide hac de re quae dicta sunt huius libri p. 35 (ad Eun. vs. 443).

VII. Nihil in comoediis esse Terentius patitur tragici.[1]) Vide p. 83 huius libri.

Addam pauca quae ad quod genus potissimum sint referenda non video:

Phorm. II, 3, 5. Phormio ad Demiphonem accedens, a quo ad causam dicendam fuerat arcessitus, secum, sed ita ut Demipho audiat, haec loquitur:

Pro deum immortalium!
Negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho?

Annotatur: „magno ingenio Terentius impudentiam calumniatoris expressit. Nam et prior incipit et prior accusat." Et ipsius Terentii hoc esse inventum efficio ex Andriae loco IV, 1, 20. Charinum, iniuria sibi iratum sedare dum cupit Pamphilus, prior alloquitur his verbis:

Charine, et me et te imprudens, nisi quid di respiciunt, [perdidi.

Annotatur: „mire et artificiose fecit Pamphilum priorem alloqui ad perfringendam iracundiam Charini, alioqui, si prior vociferari potuisset, tragica exclamatione usus fuisset."

Quamvis enim contrarii inter se hi loci dici possint (altero enim impostoris impudentia depingitur, altero verecundi iuvenis placida indoles) eiusdem tamen esse artificis facile sentis.

Adel. III, 3, 65. Demeae severo illi seni ficta quaedam de filii, quem ipse domi educavit, probitate Syrus narravit; quibus auditis gaudio ille adeo perfunditur ut paene iam mitis fiat. Sed subito scurrilibus iocis senem ludibrio habere servus incipit. Annotatur: „prope delinitus erat Demea contra institutum argumenti. Artificiose igitur poëta subiecit ex persona servi, unde illum ad amaritudinem provocet."

---

[1]) Puto Ciceronem Caesaremque Terentii comitatem cum levi vituperatione laudantes praeter sermonem eius lenem sedatumque et alia spectasse et hunc *τοῦ τραγικοῦ* metum.

Haec autem omnia, quae neque pauca sunt et facile augeri possunt, omnia mores personarum a Terentio depictos spectant orationemque qua illae utantur. De oeconomia a Terentio immutata nihildum dictum est. Huc ergo transeundum.

Aequales inimici obiicere solebant Terentio quod fabulas contaminaret. Nobis non vitium videri illud potest sed virtus. Ipse quoque rem non negat. Etenim in prologo ad Heaut. ipse declarat:

vs. 4. Ex integra Graeca integram comoediam
Hodie sum acturus Heautontimorumenon.

Agnoscit ergo se non ita egisse in duabus prioribus, neque sibi ita agendi in posterum legem statuere. Sed videamus quae nobis sint contaminationis apud Terentium exempla tradita (omnia hic Donato debemus), sive potius (nam hoc ab illo divelli non potest) quibus rebus in fabularum oeconomia ab auctoribus suis recesserit.

Andria. Primum ratio est habenda eorum quae ipse narrat in prologo vs. 9 — 14. [1]) Sed certiora tradit Donatus. Quae in prima fabula apud Menandrum in Andria solus secum loquitur Simo senex (et tamquam memoria recolit, [2]) ea in eiusdem Perinthia senex uxori suae narrat. At Terentius eadem narrantem Simonem facit Sosiae liberto suo et coquo. Profecto vere dici hoc potest: transferre et pro suis uti. Hoc enim iam pro certo statuere licet, coquum illum a Terentio inventum, fictum, depictumque.

In eadem fabula Charinus et Byrria a Terentio sunt additi. Verba Scholiastae sunt: „Has personas Terentius addidit

---

[1]) Menander fecit Andriam et Perinthiam:
Qui utramvis recte norit ambas noverit:
Non ita sunt dissimili argumento, sed tamen
Dissimili oratione sunt factae ac stilo.
Quae convenere in Andriam ex Perinthia
Fatetur transtulisse atque usum pro suis.

[2]) Cf. initium Adelphorum, ubi de nequitia filii adoptivi Micio solus secum loquitur.

fabulae, nam non sunt apud Menandrum." Et fortasse, ne illi nimis inexspectati in scenam venirent, in priore parte fabulae posuit quaedam, quibus animi spectatorum praepararentur. Eo spectare videtur scholion quale est hoc ad I, 1, 37: „talem esse Pamphilum adiuvat argumentum fabulae, simul et Charinum." Denique fabulae, cuius prior pars adeo esset amplificata, alteram in brevius debuit contrahere. Sch. ad V, 2, 8: „vult enim iam poëta catastrophen patefieri." Certe in ultimis scholiis Donatus frequenter his verbis: „post compendium" utitur. Idem in Eunucho factum est, v. pag. 74 huius libri.

Sch. ad V, 6, 13: „quia audacter et artificiose binos amores duorum adolescentium et binas nuptias in una fabula machinatus est, et id extra praescriptum Menandri, cuius comoediam transferebat, idcirco aliud in proscenio, aliud post scenam retulit, ne vel iusto longior fieret, vel in eandem propter rerum similitudinem cogerentur."

Levius est tertium hoc: Mysis egrediens simul spectatores certiores reddit de re quae est in manibus et facetiarum aliquid addit (de Lesbia obstetrice, quam ideo Archylis ad parturientem Glycerium arcessat, quod ipsius sit compotatrix. v. Schol.).

Eunuchus. In Menandri Eunuchum ex eiusdem Colace translati sunt miles et parasitus; in eadem fabula apud Menandrum Chaerea adolescentulus e Thaidis aedibus egrediens, ubi voto suo est potitus, de felicitate sua solus declamat. At Terentius novam personam Antiphonem invenit, cui Chaerea rem ab initio ad finem vividis depingeret coloribus. Schol.: „bene inventa persona est cui narret Chaerea, ne unus diu loquatur ut apud Menandrum." Non tam levis haec res est quam videtur. Conferatur enim Simonis in Andria soliloquium a Terentio in colloquium conversum, ut appareat peculiare

hoc esse Terentii artificium. Postremo vide quae de sene, cui apud Terentium nullum, apud Menandrum Simo nomen est, diximus p. 74 (ad Eun. V, 5).

In Menandri Adelphis non venit in scenam adolescens qui lenoni eripuit meretricem. Eum Terentius transtulit e Diphili comoedia, cui titulus συναποθνήσκοντες.

Leviora ad eandem fabulam pertinentia ex hoc genere haec tradit Scholiasta, quae tamen in unum coniuncta minime sunt spernenda:

I, 2, 1. Schol. Ehem opportune] „melius quam Menander, cum hic illum ad iurgium promptiorem quam ad resalutandum faciat." Apud Menandrum ergo Demea resalutat.

II, 4, 11. Schol. ad pene e patria annotat: „Menander mori eum (Ctesiphonem) voluisse fingit, Terentius fugere," vide huius libri p. 84.

III, 2, 54. Apud Terentium Hegio, cuius opem implorat Sostrata, Pamphilae mater, Sostratae cognatus, apud Menandrum eiusdem frater est. Haud de nihilo hoc immutasse Terentius videtur. Etenim Hegio depingitur tamquam exemplum probitatis: a fratre autem auxilium ferri sorori eiusque filiae, quibus ingens est illata iniuria, minime mirandum: eiusmodi fidelitatem in cognato remotiore laudamus magis.

V, 8, 15. „Apud Menandrum" Scholiasta ait „senex de nuptiis non gravatur." Ergo Menandri lectores lepidissima illa disputatione, qua, multum luctatus, Micio tandem aliquando eo adducitur ut Sostratam anum ducat, caruerunt. Atque omissa illa disputatione totus locus fit absurdissimus: naturae enim contrarium est ipsum Micionem statim probare ridiculam poenam a fratre excogitatam.

Hecyra. Schol.: „novo genere hic utraque προτατικὰ πρόσωπα inducuntur. Nam et Philotis et Syra non pertinent ad

argumentum fabulae. Hoc autem maluit Terentius quam aut per prologum narraret argumentum aut θεὸν ἀπὸ μηχανῆς induceret loqui." Ergo colloquium Philotidis Syraeque apud Apollodorum non fuit. [1]) Et quam lepidum illud sit, quam apte eleganterque ex nuda narratione iusta scena facta sit, egregie docet Scholiasta, cuius unam hanc affero annotationem. Vs. 18: collocuta cum Philotide Syra anus multumque illam adhortata ne cuiusquam amatoris peculio parcat, quoniam perfidi sint omnes, ad extremum haec dicit:

Eheu me miseram, cur non aut istaec mihi
Aetas et forma est aut tibi haec sententia?

Sch. Eheu me miseram] „bene, quia non suasit, [sed] affectum doloris expressit. Intelligitur enim ex vultu eius non eam persuasisse quod voluit."

Inspectis scholiis ad II, 1, 1 et V, 2, 8 apparet bonam socrum bonamque meretricem a Terentio inventas. Cf. quae dicta sunt pag. 191.

Apud Terentium Bacchis narrat sibi ipsum Pamphilum narrasse a se virginem vitiatam et quomodo. Apud Apollodorum alio modo se res habet, siquidem legimus (Sch. ad V, 3, 27): „brevitati consulit Terentius, nam in Graeca haec aguntur, non narrantur." Absurda haec sunt et a compilatore corrupta (qui enim in scena agi possunt quae abhinc novem menses facta sunt?) docent tamen hic quoque haud leviter immutatum exemplum Graecum.

Id. ad V, 3, 35: „conclusit narrationem fabulae more suo, ne haec in futuro actu exspectaremus." (Lege inclusit pro conclusit et spectaremus pro exspectaremus).

---

[1]) Atque ingeniosior quam verior Bentleji coniectura e corrupto ad Terentium scholio hoc fabulae Graecae exordium eruentis:

ὀλίγαις ἐραστὴς γέγον᾽ ἑταίραισιν Σύρα
βέβαιος.

P h o r m i o. πρόσωπον προτατικόν Davi, cui Geta narret quo dolo herilis filius usus sit ut absente patre amatam sibi filiam uxorem duceret, a Terentio est additum. v. Scholia ad vs. 1 fabulae.

I, 2, 41. Schol.: „Apollodorus tonsorem ipsum nuntium facit qui dicat se nuper puellae comam ob luctum abstulisse, quod scio mutasse Terentium ne externis moribus spectatorem Romanum offenderet."

IV, 3, 42. Argentum emuncturus senibus Demiphoni et Chremeti Geta se cum Phormione collocutum narrat de recipienda cognata quam ille Antiphoni uxorem obtruserit. „At nimium quantum" servus ait „argenti postulabat ille. Dixi ergo: nunquam senex meus tantum dabit:

quaeso quid si filiam
Suam unicam locaret? parvi retulit
Non suscepisse: inventa est quae dotem petat!"

Apud Apollodorum autem senem ipsum dicere: „quid interest me non suscepisse filiam, si modo dos dabitur alienae" Scholiasta docet. Neque posset dicere nisi totus locus aliter se apud Apollodorum quam apud Terentium haberet.

Haud pauca ergo nova Terentius ipse suis inseruit fabulis; earum paucissima parvi sunt momenti, plura gravia, aliqua vero gravissima. Omnibus autem illis novis ornamentis fabulae redditae sunt lepidiores, vitaeque accessit permultum, solaque quae nihil huiuscemodi habet Heautontim. ceteris omnibus est languidior exiliorque. N o v a s a u t e m p e r s o n a s (de προτατικοῖς hoc non valet) novasque scenas introducenti Terentio quantum praeterea fuerit immutandum in fabulae compositione exponere nolo. Eiusmodi enim disputationes non possunt non esse lectu difficillimae, in labyrinthum inducunt lectorem; atque hoc loco utilitatis habere nihil possunt, cum res sponte appareat. Unum hoc dico nusquam apparere commissuras,

nusquam patere rimas. Sed quo magis appareat quantus sit artifex Terentius, quamque peritus artis scenicae, Andriam eius cum Menandri cognomine fabula comparabo: sic elucebit quanto illa huic praestet. Versabitur disputatio in duplici argumento.

I. Sosia coquus, Simonis libertus, a Terentio est inventus.

II. Charinus Byrriaque a Terentio additi. Utrum ab eo sint inventi an ex alia translati fabula nil refert, sed illud verisimilius.

Menandri Andria a soliloquio orditur, in Perinthiae initio colloquium est senis uxorisque: ergo coqui personam Terentius finxit et non solum verba, quibus ipse utitur, sed etiam quibus eum tamquam libertum alloquitur senex, a Terentio sunt non e Graeco exemplari aliquo modo translata sed „nova facta." Atque haec quidem res, licet totius fabulae oeconomiam non tangat, tamen toti splendidum praebuit ornamentum; inde enim primum actum nacta est, quo nil cogitari venustius possit. Nimis severus in Menandrum sit, qui illud in Andria soliloquium cum hoc Terentiano actu comparet; sed ne colloquium quidem Perinthiae senem inter uxoremque tam egregium fuisse credo quam illud Simonis libertique. Quod enim in suo genere perfectum est non facile aliquid ex eodem genere sibi par inveniet. Et personarum quas apud Terentium videmus nulla tam ex ipsa vita est expressa quam illa coqui; quidquid ille dicit ἦθος habet, vivit, spirat. Neque minus verba quibus eum alloquitur senex ex animo eius et pectore sunt deprompta. Audacius aliquid dicam: rem agi vides non Athenis sed in ipsa urbe Roma: scripta haec sunt a poëta, qui quae ratio inter patronum libertumque intercederet Romae cognovit [1]. Sed adspiciamus singula.

---

[1]) Non hoc dico propter senis verba (vs. 40) „haud muto factum," de quibus quam perverse etiam nunc iudicent viri docti et quam prudenter Scholiasta vidimus p. 86.

vs. 28. Senex graviter commotus est, trepidus, anxius. Hunc animi statum agnosco primum in verbis ista auferte, ad quae Scholiasta annotat: „auferimus ea quae cum fastidio cernimus." Sic ergo is loquitur, qui re, quam cum maxime in manibus habet, quantocius defungi gestit et ad aliam, qua vexatur, convertere mentem. Deinde etiam in vocabulo adesdum, quod equidem hic certe revocantis esse censeo, ita ut senex primum omnes comites suos ableget, solus esse cupiens, deinde animum mutet consiliorumque [1]) sibi sumat socium. Eiusmodi aliquid et Scholiasta sensisse videtur, qui ad abite annotat: „concitatius legendum, quia et respectantes properant et secernit a Sosia." [2])

Illud (vs. 29) dictum puta iocosam habet gravitatem liberti, qui diu in eadem domo servierit, quem admonere opus non sit, qui sciat quid sui sit officii et illud suo tempore sit facturus. Neque negligendum, quod statim sequitur, vocabulum nempe, quod cum lenissimo contemptu ridentis est („noli timere, obsonia ista ex artis praeceptis parabuntur").

vs. 30. Quid est quod tibi mea ars hoc possit amplius? De arte sua tantummodo cogitat artifex, et esse praeter illam quidquam, quod magni sit momenti, in mentem ei ne venit quidem.

vs. 34. Exspecto quid velis duplici potest pronuntiari modo: aut gravitatem quasi militarem habet eius qui se ad imperium accipiendum paratum declaret, aut hic quoque coqui fastus cernitur rogantis: „quae esse potest gravis ista res quae tamen ad culinam non pertineat?"

vs. 35. Cum aliqua gravitate oratoria allocutionem suam orditur senex, qua suum consilium eius fidei committat. Atque postquam de lenitate sua erga servum etiamtum coquum dixit,

---

[1]) Cf. Eun. vs. 765. Chremetem abire volentem Thais retinet. Hic ille: „omitte, iam adero," ubi adero est revertar.

[2]) De huius scholii emendatione dixi quaedam p. 126.

hoc addit: „feci ex servo ut esses mihi libertus.” Bene perspexisse videtur Scholiasta qui esset horum verborum color, et aliquatenus etiam significasse annotando: „mire addit e servo ut vim beneficii exprimeret.” Non dicit breviter manu emisi te neque libertum te feci sed feci ut libertus esses mihi; neque hoc satis videtur sed adiicit e servo. Consulto verbosus est senex quo magis audientis commoveat animum. Haec est illa ubertas quam orationis succum dicit Cicero.

Atque eadem verbositas tota senis narratione observatur. Nihil omittit unde apparere possit quam iuste doleat et tristis sit anxiusque. Dixerit aliquis: „quorsum pertinet longa ista descriptio pristinae, qua vixit filius, severitatis?” Respondebit Scholiasta, et apte prudenterque respondebit: „bene actae vitae ratio ad eam rem valet ut ostendat quam iustus dolor patri sit spe decepto.” Non patiar mihi hic unum eripi verbum; ergo probare non possum recentiorum sapientiam, qui mihi in versibus:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia,
Liberius vivendi fuit potestas (nam antea
Qui scire posses aut ingenium noscere
Dum aetas, metus, magister prohibebant?

illud „Sosia — potestas” uncinis includunt. Nonne vident cum quanto loci detrimento ille vocativus Sosia eximatur, quantum ille ἦθος habeat? Equidem audire mihi hic videor senem singultum devorantem. Quidni ergo una voce fuit in ubi mutata ceteris salutem afferamus?

vs. 54. Hic libertus suum ita est interserit. „Intercedit poëta” ait Scholiasta, „ne solus Simo loqueretur: ceterum non erat respondendi locus necessarius.” Profecto consulto poëta hic loquentem inducit Sosiam: colloquium enim facit e prologo; sed quam apte hoc ipso loco Sosiae silentium interrumpit. Qui illud ipsum ita est cum capitis quodam nutu et vultu

sapientis dicit. Est enim plenus sapientiae et secum habet promptuarium sententiarum de moribus corruptis et emendandis. Vide modo vs. 60 sq., ubi ita loquitur libertus:

Non iniuria, nam id arbitror
Apprime in vita esse utile ut nequid nimis

et Scholiasta annotationem ponit cognatam modo citatae: „intempestive Sosia respondit, sed prudentia tamen sententiae compensavit importunitatem."

Tum sic senex pergit (vs. 62—66):

Sic vita erat: facile omnes perferre ac pati:
Cum quibus erat quomque una, eis sese debere:
Eorum obsequi studiis, advorsus nemini,
Nunquam praeponens se illis, ita facillime
Sine invidia laudem invenias et amicos pares.

Recipiunt vulgo viri docti Bentleji transpositionem, ut et hic aliquid delere possint. Legunt ergo studiis obsequi includuntque advorsus ...illis. Sed ego illa verba mordicus retineo. Quando enim verbosum senem magis decet ipsa verbositas quam ubi describit dilectus suus filiolus qua fuerit olim lenitate, clementia, mansuetudine?

67. Hic quoque coquus continere se non potest quin sapiens dictum promat:

Sapienter vitam instituit: namque hoc tempore
Obsequium amicos, veritas odium parit.

Est enim, quod de sapiente coquo exspectes, laudator temporis acti se puero, itaque simul suae indulget sapientiae et poëtae adiuvat propositum.

Vix audivit Sosia illud de muliere formosa quae ex insula Andro Athenas migraverit Simonisque sit facta vicina quin exclamet:

Ei, vereor ne quid Andria apportet mali.

Excogitavit personam Terentius ut haberet senex cui narraret. Poteratne lepidiorem excogitare quam hic est Sosia, qui tam

facete significet quam bonus sit diligensque auditor? Quique tam bene tamque diserte significet domini incommoda se sibi illata putare? Iure enim meritoque vocabulo Andria suum adscripsit mire Scholiasta. Nempe hoc uno vocabulo multa dicit Sosia, et quantum illud sit exortum periculum, et quam penitus atque toto, ut aiunt, pectore eius persentiscat gravitatem: ipse enim tamquam nomen illi dat periculo.

Idem illud ἦθος agnoscitur in uno verbo teneo quo vs. 85 utitur, ubi senem dicentem audivit „Chrysidem ... Andriae illi id erat nomen." Sed magis etiam in illa versus 105 exclamatione qua, simulac de Chrysidis morte audivit, gaudium suum testificatur: „o factum bene: beasti: ei metui a Chryside."

De Andria autem, post illam Sosiae exclamationem, ita pergit Simo (vs. 74 sqq.):

Primo haec pudice vitam parce et duriter
Agebat, lana ac tela victum quaeritans:
Sed postquam amans accessit pretium pollicens
Unus et item alter: ita ut ingeniumst omnium
Hominum ab labore proclive ad lubidinem,
Accepit conditionem, dein quaestum occipit.

Et vocabulum victum et verbum quaeritans, id quod prudenter observat Scholiasta, significant vitam Chrysidis simul laboriosam fuisse et pauperem. Et perite annotat: „cum uno quaestus non est, cum altero non est, cum multis fit."

„Postquam audivi" sic senex pergit „filium quoque meum ab amicis ad Chrysidem perductum esse, perculsus animo, amicorum illorum servos ab ea abeuntes observabam, et quis heri Chrysidem habuisset quaerebam. Atque Phaedria, Clinia, Nicerato ab iis nominatis tum denique „eho, quid Pamphilus" rogabam. Illi:

quid? symbolam
Dedit, coenavit.

Hic quoque, ut tam multis locis, ostendit Scholiasta egregie

se sentire quam vitae pleni sint omnes Terentii versus. Annotat enim: „cetera sunt in gestu quaerentis quid dicat de Pamphilo nec invenientis."

Hic me aliquis sic interpellare possit: „Heus tu, de Sosiae persona dicturus eras, sed identidem etiam, si quos in Simonis verbis deprehendere tibi videris lepores, illos nobis indicas." Feci hoc, fateor, sed facti non poenitet. Non enim tam bene lepideque narrare potuisset Simo, nisi tam bonum nactus esset auditorem. Quid quod singula sua verba illius moribus ingenioque accommodat.

89. Sic senex pergit:

item alio die
Quaerebam: comperiebam nil ad Pamphilum
Quicquam attinere.

Hic quoque ego, quamvis mirum videatur, narrantis ἦϑος agnosco. Et tamen ne Scholiasta quidem, accuratissimus ille ornamentorum, quae sermo Terentii habet, observator, quidquam me docet. Is enim annotat: Nihil ad Pamphilum quicquam] „παρέλκον: nam abundat quidquam, nam nemo quisquam non dicitur." Haeccine a Donato profecta credamus? Non ego. Vix hic oculis meis fidem habeo. Itane vero? Non dicitur nemo quisquam? Quid ergo Eun. vs. 1032 legitur? Nempe:

O populares! ecquis me hodie vivit fortunatior?
Nemo, hercle, quisquam [1]).

Et fac iam nunquam antea dictum illud fuisse nemo quisquam, nonne liceret Terentio eam vocabulorum compositionem

---

[1]) Unus hic locus satis, ut opinor, demonstrat non ipsum Donatum ea scripsisse quae modo citabamus. Corruptam a compilatore annotationem censeo, quae olim huiuscemodi fuerit: „eodem modo nemo quisquam dicitur." Nam Donatum aliquid docuisse quod veritati adversa fronte repugnaret mihi non persuadetur. Cf. quod in scholio sincero integroque legitur ad Phorm. I, 2, 30: Noster mali nil quicquam] „quartum παρέλκον, ut in Hecyra: nam nemo illorum quisquam, scito, ad te venit."

de suo fingere? Nihil hic, ut opinor, faciunt leges grammaticae. Non enim poëtarum domina est grammatica sed ipsa poëtis servit. Perversum itaque est locos qualis hic est eiusmodi observationibus illustrare, quibus ad aliquod grammaticae relegamur caput, vel ad eos annotare: „sic interdum (raro, saepe) legitur apud antiquos poëtas." Verum est: eiusmodi verborum ubertate utuntur qui vehementius commoti intimos affectus animi proferunt. Et hic quidem senex noster illa verbositate significat penitus sibi illo quidem tempore de filii innocentia fuisse persuasum, seque dulci quodam securitatis sensu fuisse perfusum, cum sic quotidie illos homines narrantes audiret. At Eun. vs. 549 Chaereae verba n e m o h o m o s t tribuuntur, quoniam non poterat alio modo aptius eius indignatio significari quod nunc cum rem laetissimam narrare gestiat amicum conspiciat nullum.

Idem Chaerea in eadem fabula (vs. 1032) exclamat:

O populares ecquis me hodie vivit fortunatior?
Nemo hercle quisquam.

Ibi autem illud n e m o q u i s q u a m accommodatissimum est homini qui prae gaudio vix inveniat quod dicat.

In Adelph. Ctesipho cum dicit (vs. 258 sq.):

Itaque unam hanc rem me habere praeter alios praeci-
[puam arbitror
Fratrem homini nemini esse primarum artium magis
[principem

nil habet quo melius quam verbis h o m i n i n e m i n i amorem suum erga optimum fratrem significet.

In Hecyra (vs. 280) Pamphilus

Nemini ego plura esse acerba credo ex amore homini
[unquam oblata
Quam mihi

ait; ubi illud n e m i n i h o m i n i sponte ex animo miseriis plane afflicto fluere videtur.

In Phormione (vs. 591) Getae haec sunt verba:

Ego hominem callidiorem vidi neminem
Quam Phormionem.

Adeo enim Phormionem admiratur ut solito verborum numero contentus esse non possit cum illum laudat.

„Mortua Chryside" sic senex pergit „cum viderem a filio quoque meo eam lugeri idque sincere et ex animo, tamen mali suspicabar nihil (vs. 113):

Haec ego putabam esse omnia humani ingenii.

Quantum sit in uno verbo putabam non sentientes docere potest Scholiasta verissima hac annotatione: „putare est eius, qui simplicitate pectoris aberravit." Videre mihi videor senem, dum haec loquitur, frontem manu verberantem.

Tum hoc addit (vs. 114 sq.):

quid multis moror?
Egomet quoque eius causa in funus prodeo.

Hic continere se iam non potest Sosia quin exclamet: „Hem quid est?" Erret qui putet poëtam colloquii tantum causa, quod sibi facere proposuisset, hic aliquid dicentem induxisse libertum, sed quid diceret ille parum curasse. Meliora eum docere possit Scholiastae annotatio: „Hem perculsi ac metuentis." Nam hoc fere una hac voce dicit Sosia: „Di boni, ad tantamne tu te insaniam abripi passus es?"

„In eo funere" senex narrat (117 sqq.):

inter mulieres,
Quae ibi aderant, forte unam aspicio adolescentulam
Forma.

Interpellat eum Sosia dicendo: „bona fortasse." Quid magis quam illud decet grandaevum libertum [1]) multo usu edoctum

[1]) Nihil huic loco minus aptum inveniri poterat quam Bentleji inventum unum verbum fortasse Sosiae tribuentis et bona Simoni relinquentis. Primum quod annotat: „fere enim servi et liberti in talibus rebus iudicandis inducuntur suis dominis severiores et difficiliores" id in bonum nostrum Sosiam certe non convenit

quantum periculi impendeat patribus ex filiorum amoribus. Etenim gestu, voce, actu adiuvandum hoc dictum est, ut haec ex eo audiatur sententia: „ecce autem! haud iniuria etiam Chrysidis morte cognita, tamen metum non posueram". Et ut malum aliquod ab illa „adolescentula" metueret libertus ipse patronus effecit addendo adiectivo u n a m, quo, ut perite observat Scholiasta, „consuetudo mirantis exprimitur."

„Vultum eius honestum liberalemque admiratus," sic senex pergit, „simulque quia mihi videbatur insigni ob Chrysidis mortem affecta tristitia, quae sit illa rogo, auditoque Chrysidis esse sororem, statim mecum (vs. 125 sq.):

attat hoc illud est:
Hinc illae lacrimae, haec illast misericordia."

„A t t a t" Scholiasta ait „interiectio est admirantis." Sed multo melius et nostro quoque loco aptius ad Eun. vs. 727 de eadem voce annotat: „a t t a t interiectio est paulatim percepti atque intellecti mali." Nonne ergo una nos illa vox admonet scire et persuasum sibi habere Simonem omnia haec se narrare liberto fidelissimo suique amantissimo? Neque eum spes fallit. Exclamat enim Sosia tamquam proprii periculi metu sollicitus:

Quam timeo quorsum evadas.

Et possum sic satis longam patroni narrationem paucaque a liberto interiecta vocabula persequi, nisi mihi nimis saepe esset subsistendum; nam quod ad vs. 132 annotat Scholiasta: omnia ibi vocabula s i g n i f i c a n t e r esse posita, id de toto hoc loco valet. Atque hunc actum tam plenum vitae, in quo quae dicuntur tamquam ante oculos nostros agi cernimus, hanc venustissimam imaginem solus fecit Terentius nulla ope aliena

---

dein mire inter se discordant simplex de f o r m a b o n a narratio et de v u l t u exclamatio illa admirationis plena. Et totum Simonis pectus admirationis plenum esse ex uno illo vocativo Sosia, ἠθικώτατα interiecto, vel optime apparet.

adiutus. Qui enim libertum finxerit etiam patronum finxisse censendus est, aliusque fuit sermonis eius color, quem in Perinthia cum uxore habuit senex, atque huius est, qui inter patronum habetur libertumque [1]).

Unum etiam addo quod, ut opinor, documento esse possit indicioque non imitatorem hic fuisse Terentium nedum interpretem, quodque illud melius etiam quam cetera omnia quae dicta hucusque sunt doceat. Qui enim de Graeco Latine vertit, vel Graecum exemplar Latine imitari conatur, is, ut opinor, operam dabit ut omnia sint quam levissima politissimaque; singulis vocabulis elimandis mentem oculosque anxie intentos habebit, non patietur quidquam restare asperi horridique: hic enim, hic unicus locus est ubi artis peritiaeque suae det documentum. At cuius est inventio, is elocutionem non quidem negliget sed mente liberiore in ea versabitur; hoc enim ei est primarium ut inventum suum ipsam referat naturam; quosque ille homines loquentes disputantesve inducit, ut veros verorum hominum habeant mores ingeniumque atque moribus illis ingenioque convenienter loquantur, hoc spectabit, in hoc se exercebit de ceteris omnibus securior. Ita oratio evadet vitae quidem plenissima sed non anxie ad normam aliquam grammaticam exacta atque directa; haud pauca in ea restabunt horridiuscula, hiantia, discrepantia. Atque ex hoc genere admodum multos naevos in ipsa hac parte Andriae observabimus, non illos quidem qui dedecori ei sint sed qui nobis hoc per-

---

[1]) Minime hic negligendum quod in vita Terentii legitur de Terentio fabulam recitante Caecilio et post paucos versus placente:

„Andriam quum aedilibus daret, iussus ante Caecilio recitare, ad coenantem quum venisset, dictus est initium quidem fabulae, quod erat contemptiore vestitu subsellio iuxta lectulum residens legisse: post paucos vero versus invitatus, ut accumberet, coenasse una, deinde cetera percurrisse non sine magna Caecilii admiratione." Admirabatur autem senex poëta, magnae in theatro famae, felicem adolescentis audaciam.

spicuum reddant fingendae quam perpoliendae ei magis fuisse artificis mentem intentam. Ecce unum alterumque.

43. Sed hoc mihi molestum: nam istaec commemoratio
Quasi exprobratiost immemori benefici.

Quomodo haec inter se cohaerent, an plane non cohaerent? Quo referendum illud hoc, quove nam? Denique hoc exprobratio immemori benefici, ubi dativus immemori a substantivo exprobratio pendet, egregie quidem convenit quotidiano hominum sermoni in foro versantium vel inter privatos parietes libere confabulantium, sed a poëta diligenti et de orationis puritate unice sollicito vix et ne vix quidem ferrentur.

vs. 56.

Ut animum ad aliquod studium adiungant, aut equos
Alere aut canes ad venandum, aut ad philosophos.

Vix se hic contineat Orbilius aliquis quin stilo suo semper parato immensos, ut ipsi videntur, turpesque poëtae errores in margine notet. Nos vero poëtam hic deprehendimus soluto animo in argumento suo ludentem, et, dummodo pectus habeant personae suae, satis eos disertos putantem.

vs. 64 sq. Duriusculum hoc quoque quod Simo de filio narrat:

Eorum obsequi studiis, advorsus nemini,
Nunquam praeponens se illis.

Isocrates aliquis inter poëtas quidvis perpeti mallet quam eiusmodi versus incorrectos legendos exhiberet. Sed egregie senem sic loqui decet indoctum rusticanumque. Et haec ipsa causa accedit cur hic quidquam deleri nolim. Ipsum illud illis, quod vocabulo nemini satis dure divellitur ab eorum, quo referendum est, non solum qualis homo loquens inducatur, sed etiam quomodo totus hic actus natus sit perspicuum nobis reddit.

vs. 94 sq.

Nam qui cum ingeniis conflictatur eiusmodi
Neque commovetur animus in ea re tamen.

Graecam hanc structuram diceremus nisi praestaret laxam negligentemque dicere. Hercle si Graeci senis Graeca verba Latine vertisset Terentius, acriore cura in eo labore versatus esset. At nunc senem philosophantem ipse finxit: ut ergo ingenio suo convenienter philosophetur dat operam, sed quae eius sit enuntiatio et syntaxis, id vero minus curat.

vs. 121 sqq.

Quae quom mihi lamentari praeter ceteras
Visast, et quia erat forma praeter ceteras
Honesta ac liberali, accedo ad pedisequas.

Vide quam sit vera ars naturae imitatio et quam bene verus artifex naturam imitetur etiam cum negligens est (an tum vel maxime dicam?). Nam neque repetitum praeter ceteras in fine duorum versuum continuorum, neque illud et quia erat praecedente quom ...visa est poëtae est sollicita cura verba et sententiolas limantis, sed quam egregie utrumque decet indoctum senem, rem quae mentem suam vexet multis verbis balboque fere ore dilecto sibi liberto enarrantem.

vs. 144 sqq.

Venit Chremes postridie ad me clamitans
Indignum facinus comperisse: Pamphilum
Pro uxore habere hanc peregrinam.

Multum sudarunt grammatici ut investigarent quae tandem esset harum sententiarum syntaxis; utrum indignum facinus esset verbi comperisse obiectum, an nil nisi exclamatio. Sed frustra sudarunt, ut opinor. Namque est haec — quod illi non senserunt — poëtica syntaxis, idque veri poëtae, hoc est *ποιοῦντος μᾶλλον ἢ λέγοντος*, quique vitae imaginem fingat magis quam sententiolas struat.

156. Ea primum ab illo animadvortenda iniuriast.

Sententiam verborum hanc esse: „ea primum vindicanda est iniuria ab illo facta" constat, et sic fere locum nostrum ex-

plicat Scholiasta. Sed quis unquam sic locutus est nisi qui putaret, et suo iure putaret, maius sibi aliquid esse agendum quam anxiam grammaticae praeceptorum observationem.

Et possum multas etiam virtutes virtutumque similia vitia ex uno hoc loco proferre. Sed haec mihi sufficere videntur ad demonstrandum, id quod mihi quidem est persuasissimum, neque Andriae Menandreae prologum neque Perinthiae actum priorem esse potuisse tam egregium quam haec est senis libertique Terentiani confabulatio. Atque hic Terentius in ea re ab auctore suo recedit quae tantummodo ad fabulae initium pertineat. Nunc de altera illa discrepantia Terentium inter Menandrumque agam atque lectori persuadere conabor ita a Terentio exemplar esse immutatum ut ex fabula mediocri egregia praestantissimaque quaedam nasceretur.

„Charini Byrriaeque personae" Scholiasta ait „in Menandri Andria non erant: addidit eas Terentius." Non rogo nunc — id de quo nemo pro certo affirmare quidquam possit — unde eas sumserit. Sed quae fuerit illius additamenti vis exponam comparatione quadam instituenda.

Pater quidam vult filium suum virginem quandam, civem Atticam, uxorem ducere; haec ei stat sententia. At filius illam non vult. Tamen simulat se patri morem gesturum. Hoc enim ei mendacium commendavit servus dum narrat virginis illius patrem iam negasse se filiam suam daturum, quoniam cognoverit generum sibi destinatum habere amicam. Atque in illo commendando mendacio hoc usus est servus argumento: „dum tu ducturum te simulas, uxoremque tibi destinatam dare recusat pater eius, interea certe invisum illud matrimonium differtur, tuque securus amoribus tuis frui potes iucundamque illam cum amica tua vitam producere." Sed parum feliciter, immo infelicissime haec sollertia cedit: deprehenditur servi dolus, neque quidquam iam restat quam ut invitissimus

iuvenis illam ducat quam se ducturum tam belle simulaverit, cum forte fortuna in eundem locum Crito Andrius, amicae illius civis, venit, qui dei ex machina instar rem ad felicem perducat exitum. Narrat enim amicam illam non esse peregrinam sed Atheniensem, neque Atheniensem solum sed ipsius illius virginis sororem, quae amatori eius invito est desponsa.

En Andriae Menandreae argumentum brevissimum quidem sed in quo nihil tamen sit omissum quod alicuius esse momenti videri possit. Profecto exilis ea est narratio, quae, ne si in scena quidem quam optime agatur, quidquam habet quod magnopere spectantem audientemque delectet vel detineat. Tum demum lepida fit cum alter quidam intervenit iuvenis, qui ipsam illam virginem, quam spernat prior ille, ardentissimis votis sibi uxorem cupiat. Hunc enim eius, quem sibi rivalem putat, simulatione deceptum inter spem metumque dubium anxiumque haerentem videbis. Profecto excogitari potuit nihil iocosius magisve comicum quam ira dolorque alterius iuvenis servique ex alterius non intellecta simulatione nascentia.

Deinde verissimum est quod observat Scholiasta, non additis Charino Byrriaque tragici aliquid habituram fuisse comoediam. Quid enim? Virgo quaedam, honesto loco nata, ab aliquo cive in matrimonium petitur illius filio, a patre spondetur, deinde negatur, iterum spondetur, iterum negatur, donec tandem aliquando apparet illam facessere iam posse illaque opus non esse, quoniam, si iustas nuptias contrahat adolescens ille, de quo agitur, nihil obstet quominus cum illa contrahat quam vere amet, quandoquidem et illa honesto loco nata spretaeque illius sponsae soror sit. Nunc altera soror cum plausu et gratulatione excipitur, altera innupta manet spreta contempta reiecta idque postquam crudelissime huc illuc rapta tractaque sit. Quem non tristis illius sortis misereat? Contra si illa quoque amatur, idque sincere et ex animo, si amantis illius fit uxor postquam is quoque cui antea fuerat obtrusa, uxorem

nactus est eam quam cupierat, omnia non recte solum procedunt sed iucundissime etiam lepidissimeque.

Quod autem Scholiasta dicit fabulam a qua Charinus Byrriaque absint τραγικώτερόν τι habere, rectius etiam ἀγροικότερόν τι dixisset. Nam ἀγροικίας vitio laborabat Menandri fabula, quod Terentius felicissimo suo invento exemit sustulitque.

Deinde quod de primo nostrae fabulae actu ego observabam, idem de enuntiatione earum scenarum, ubi Charinus Byrriaque loquuntur, dici potest: illa quoque laxior est et legibus soluta. Quae res hic quoque efficit ut rebus factisque Terentium deprehendamus suo solum utentem ingenio.

Postremo quam lepide illae sint a Terentio elaboratae scenae egregie docet Scholiasta his annotationibus:

II, 1, 18. Charinum video] „ad hoc prior incipit Pamphilus, ut ad confessionem Charini minus clausa prae pudore sit via."

II, 1, 25. *Pa.* Ehodum dic mihi,

Num quid nam amplius tibi cum illa fuit Charine? *Ch.* [Ah, Pamphile.

„Artificiose personam expressit Terentius nuptias recusantem et simul τὸ πρέπον virgini servavit."

II, 1, 27. Roganti Charino „obsecro ne ducas Philumenam" respondet Pamphilus: „dabo equidem operam." Annotatur: „cum pronuntiatione legendum est. Plus enim dixit dabo operam quam si diceret non ducam."

II, 1, 29. Audi nunc iam. Pamphili haec verba sunt, ad quae annotatur: „correptio impatientis, qui non sustineat audire." [1])

II, 1, 32.

Pa. Nuptias effugere ego istas malo quam tu adipiscier.

Sch. „interposita distinctione voltuose hoc dicit."

---

[1]) Verba de exsilio, quae adduntur, e praecedenti scholio ineptissime repetita videntur.

II, 2, 17. Charinum simul cum domino suo metu solvens Davus huic narrare sic incipit:

Tuus pater me modo prehendit: ait tibi uxorem dare
Sese hodie, item alia multa, quae nunc non est nar-
[randi locus.

Ad alterum versum adscriptum videmus: „bene distulit narrationem, ne, si audirent Charinus et Byrria, desinant dolos struere adversum vigilantissimum senem." Rectissime: hoc enim spectat poëta ut Charini et Byrriae personae non solum adiiciantur fabulae, sed etiam admisceantur, i. e. ut revera et ipsae suas sibi partes agant. Hoc docet et scholion ad

II, 2, 35.

Quasi necesse sit si huic non dat te illam uxorem ducere
Nisi vides, nisi senis amicos oras, ambis.

His verbis Charinum iusto citius gaudentem vituperat Davus (huic non dat i. e. Pamphilo non dat filiam Chremes).

Annotatur: „hic laborat Davus quemadmodum Philumenam Charinus propriis laboribus promereatur uxorem."

IV, 1, 18. „Mire et artificiose fecit Pamphilum priorem alloqui ad perfringendam iracundiam Charini: alioqui, si prior vociferari potuisset, tragica exclamatione usus esset." Vide huius libri p. 89.

Sed fortasse ineptus ego, qui hic illic apud Terentium locos colligam ad demonstrandum non anxie pressisse eum auctorum suorum vestigia, non in verba magistrorum Graecorum iurasse, cum totus poëta multo melius idem docere possit. Ut magnum aliquid paucis dicam verbis: vix ullus est Terentii versus quin aptum mihi idoneumque praebeat argumentum. Innumeri enim sunt apud eum lepores, innumera orationis ornamenta, innumera quibus hominum mores affectusque depingantur artificia; atque nihil hic inest scurrile, sed omnia sunt quam urbanissima. Quod enim est verae urbanitatis documentum, hoc omnes

Terentianae orationis facetiae habent: tenues sunt, subtiles atque eiusmodi ut non sponte a quovis observentur. Raptim obiterque qui Terentium legit, quantus ille fuerit artifex non videbit; sentiet hoc qui diu singulos eius versus apud animum suum perpenderit, et in dies sentiet magis, dummodo — namque hoc accedere debet — poëtae venustates monstrari sibi patiatur a praestantissimo illo viro, de quo totus hic fuit liber. Tam bonus enim ille Terentii fuit lector ut non facile ei par exsistat aliquis. Quodsi quis putet nimis me illi morem gerere et quae nusquam sint terrarum videre velle quoniam iusserit ille: hunc ipsum equidem accipio iudicem. Aliquot de reconditis Terentii facetiis Scholiastae observationes eligat ipse et tamdiu mente contempletur donec veram earum perspiciat sententiam; tum Terentii versus, ad quos illae pertinent, clara voce ita recitet ut recitari eos Scholiasta voluit: recte eum vidisse apparebit. Magis vero perspicuum fiet hoc, si quis bonus praeceptor, qui puerorum mentes capere et detinere possit, in hunc modum discipulis suis poëtam nostrum interpretabitur: mox enim in deliciis eum illi habebunt. Et credat quisquam semper venustatem aliquam vere Terentianam lepido alicui Menandri vel Apollodori verbo respondere? Ita de Graeco Latine vertere posse humanum modum excedit multoque est difficilius quam novas comoedias Latinas facere summa laude dignas. Legite mihi colloquium illud Thaidis cum Phaedria et Parmenone in Eunuchi initio vel Sostratae cum Pamphilo filio in Hecyra: permulta ibi cognoscetis orationis lumina, quae egregius aliquis poëta ipse invenire possit, imitando exprimere omnia ne ipse quidem possit Apollo. Cumque oratio demum mores hominum reddat conspicuos, hoc iam confidenter affirmare possumus — et gratia Donato qui ut possimus effecerit: — non solum locis sat multis fabularum oeconomiam, quae apud Graecos fuit auctores, Terentius mutavit, sed etiam, quod in fabulis, quarum tam simplex narratio, multo maioris

est momenti, mores hominum depinxit ipse; ipse enim proprios invenit adhibuitque colores.

Iamque „exegi monumentum" ad quod delendum neque Iovis ira opus erit neque edaci vetustate sed ipsa lectorum sufficiet benevolentia. Exponere enim conatus sum quantum verae in scholiis ad Terentium lateret doctrinae; per illam deinde silvam primum ut apparerent viae quaedam semitaeque, tum ut vepres inde sentesque removerentur sum enisus, postremo sic eo perveniri posse ut ipsum Terentium melius cognosceremus demonstravi. Si qui ergo — et sint hi quam plurimi — hoc perlecto libro Terentium pluris quam antea facere coeperint, si in eo legendo semper assidue Scholiasta usi erunt monitore, tum si viri ingenii acumine pollentes a me incitari se passi erunt ut scholiis emendandis dent operam; postremo si tandem aliquando hoc illi erunt assecuti ut optima commentarii pars omnibus purgata sordibus in lucem prodeat, meis iam de Terentio et Donato lucubrationibus facile carere poterunt homines.

Lugd. Bat. Kal. Sept. A. MDCCCLXXXXV.

